

Håvard Engen Staum

Den nordiske kampscenen

Den norske hærmaktens deltakelse og stridsevne i siste halvdel av 1300-tallet

Masteroppgave i historie
Veileder: Erik Opsahl
Trondheim, mai 2017

Håvard Engen Staum

Den nordiske kampscenen

Den norske hærmaktens deltakelse og stridsevne i
siste halvdel av 1300-tallet

Masteroppgave i historie
Veileder: Erik Opsahl
Trondheim, mai 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord:

Disse ordene betyr at jeg nå har kommet til veiens ende. I hvert fall når det kommer til masteroppgaven. Det har vært en lang og til dels utfordrende ferd gjennom academia der tilfeldighetene skulle ha det til at jeg endte opp i Trondheim. Det var derimot ikke tilfeldig at jeg valgte å skrive en oppgave rettet mot middelalderen og krigføring. Middelalderen er en periode i historien som alltid har fasinert meg, og innenfor denne terminologien har krigføring og samtidens krigere høy status. Da Erik Opsahl presenterte norsk hærmakt og krigføring på 1300-tallet som et mulig tema for masteroppgaver høsten 2015 var jeg derfor ikke i tvil. I løpet av min tid som masterstudent har jeg lært utrolig mye om faget, men ikke minst meg selv. Det er derfor både med vemod, lettelse og stolthet at jeg nå sier meg ferdig med denne oppgaven.

Det er mange som fortjener å bli nevnt i dette forordet. Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder Erik Opsahl, for grundige tilbakemeldinger, inspirerende samtaler og motiverende ord, spesielt nå på slutten. En stor takk rettes til mine tålmodige studiekamerater på lesesalen som har tolerert mine utallige digresjoner, og som har bidratt til å holde motivasjonen oppe. Simen, jeg er veldig glad for at vi begynte på dette studie likt, og føler meg bæret over å ha delt lesesal med deg i to år. Selv om vi nå skiller lag er jeg sikker på at vi ikke blir kvitt hverandre, merk mine ord. Min kjære samboer skal ha en stor takk for at hun har hjulpet meg nå i innspurten, ikke minst for at hun har holdt ut med meg.

Sist, men ikke minst vil jeg takke familien min som har dyttet meg videre med oppløftende ord når motivasjonen har vært på bunn. Spesielt vil jeg rette en stor takk til mamma og pappa som alltid har vært der for meg. Dere vet alltid når jeg trenger gode ord, men ikke minst penger til øl og pizza. Takk!

Håvard Engen Staum

Trondheim 15.05.2017

Forkortelser:

DN	Diplomatarium Norvegicum
DS	Diplomatarium Suecanum
Isl. Ann.	Islandske annaler
NgL	Norges gamle Love
RN	Regsta Norvegica

Innhold

1. Innledning:.....	1
1.1. Tema:.....	1
1.2 Forskningsstatus:.....	1
1.3 Problemstilling og avgrensning:.....	6
1.4. Kildene og kildekritiske utfordringer:.....	6
2. Middelalderens krigføring:.....	9
2.1. Forsvar og angrep:.....	9
2.2. Forsvar og angrep av festninger:.....	10
2.3. Utmattelseskrig:.....	11
2.4. Sammenfatning.....	12
3. Den norske hærmakten:.....	15
3.1 Styrkingen av den kvalitative delen av norsk hærmakt:.....	15
3.2 Leidangen:.....	18
3.3 Kong Håkon 5. Magnusson skipan om hird og tjenestemenn:.....	20
3.4. Sveinehold:.....	21
3.5 Sammenfatning og konklusjon:.....	23
4. Kavaleri og borgbygging i Norge på 1200- og 1300-tallet:.....	25
4.1 Bruken av kavaleri på 1200-tallet:.....	25
4.2 Stridsutstyr blant norske tropper på 1300-tallet:.....	28
4.3 Borgbygging i Norge:.....	30
4.4 Sammenfatning og konklusjon:.....	32
5. Kong Magnus Erikssons felttog mot øst.	33
5.1 Tidligere korstog:.....	33
5.2 Bakgrunnen for krigstoget mot øst:.....	35
5.3 Krigsforberedelsene:.....	37
5.4 Nordmenns deltakelse:.....	39
5.5 Erobring av borg som indikasjon på en norsk stridsevne:.....	42
5.6 Sammenfatning og konklusjon:.....	43
6. Kampen om den svenske tronen:.....	45
6.1 Den norske kontingenten:.....	45
6.2 Slaget ved Gata:.....	48
6.3 Slaget ved Gata i et strategisk perspektiv:.....	50
6.4 Perioden fra Gata til Felttoget mot Stockholm – Krig med hanseatene.	51
6.5 Forberedelsene til felttoget mot Stockholm:.....	52
6.6. Felttoget mot Stockholm:.....	54
6.7 Etter felttoget mot Stockholm:.....	55
6.8 Kong Håkons 6. siste krigstog:.....	56

6.9 Krigstoktet 1380 i et strategisk perspektiv:	57
6.10 Den videre utviklingen:	58
6.11 Dronning Margretes seier over kong Albrekt:.....	59
6.12 Fra slaget ved Åsle til Kalmarunionen:	62
6.14 Sammenfatning og konklusjon:	64
7. Konklusjon:	67
Bibliografi:	I

1. Innledning:

1.1. Tema:

Under siste halvdel av 1300-tallet var det strid om den svenske tronen, med åpen krigføring i perioder. Bakgrunnen for konfliktene var det svenske stormannspartiets misnøye med de norsk-svenske kongene Håkon 6. Magnusson og Magnus 7. og 2. Eriksson.¹ Misnøyen førte til at de ble avsatt til fordel for Albrekt (den yngre) av Mecklenburg, sønn til hertug Albrekt (den eldre) i 1364. Det innledet en konflikt om den svenske tronen mellom folkunge- og mecklenburgdynastiet som varte i en periode på over tretti år. Det avgjørende slaget fant sted ved Åsle i 1389, hvor dronning Margretes skandinaviske hær beseiret kong Albrekt og hans styrker. Forut for denne krigføringsperioden hadde den norske hærmakten gått igjennom en endring i tråd med en generell europeisk utvikling. Krigføringen var i hovedsak forbeholdt det verdslige aristokrati, stormenn og deres sveiner, men som oppgaven vil komme nærmere inn på finnes det flere indikasjoner på at norske bønder fortsatt spilte en aktiv rolle.

Temaet for denne oppgaven er norsk deltakelse i krigføring under siste halvdel av 1300-tallet og i hvilken grad nordmennene hadde evne til å mobilisere tropper å ta del i krigføring på landjorda.

1.2 Forskningsstatus:

Den norske historieskrivingen bærer preg av at man har betraktet den norske høymiddelalderen som storhetstiden til Norge. Det gjaldt i hovedsak perioden fra hertug Skules fall i 1240 og fram til Håkon 5.s død i 1319. I denne perioden skjedde det en indre konsolidering hvor det norske kongedømmet ble bygd ut som politisk organisasjon. Det var fred mellom medlemmene av det regjerende dynastiet i Norge, samt at man hadde et styringsapparat med bedre kontroll over territoriet og befolkningen enn tidligere. Seinmiddelalderen er på sin side blitt betraktet som slutten på denne storhetstiden. Starten på slutten av storhetstiden skjedde på 1300-tallet, også kjent som starten på «Norges nedgang». Det er koblet opp mot det norsk-svenske kongefelleskapet under Magnus Eriksson i tida mellom 1319-1350, de gjentatte pestangrepene fra 1349, samt inngåelsen av den fellesnordiske unionen mellom Norge, Sverige og Danmark i

¹ Magnus Eriksson var den 7. norske og 2. svenske kongen med navnet Magnus, herfra vil han derfor bare henvises til som Magnus Eriksson.

Kalmar i 1397. I norsk historieskriving er det derfor blitt vektlagt å finne forklaringer på den norske nedgangen i lys av langsiktige økonomiske, sosiale, og politiske forhold, samt utviklingen som fant sted på 1300-tallet. Det henger nøye sammen med at historiefaget har gjennomgått en utvikling fra å ha lagt vekt på nasjonsbygging og politisk historie på 1800-tallet til andre interesseområder som økonomi, sosial- og kulturhistorie på 1900- og 2000-tallet.² På bakgrunn av dette er derfor norsk hærmakthistorie på 1300-tallet et område som lenge har blitt tilsidesatt og vært viet liten interesse, samt at den er blitt satt i sammenheng med «Norges nedgang».

Den militærteknologiske utviklingen på 12- og 1300-tallet tilsa at kvalitative tropper som besto av menn med kamptrening og god utrustning skulle spille en større rolle i krigføringen. Erfaringene fra skottlandsfelttoget samt den nye utenrikspolitiske situasjonen på slutten av 1200-tallet skapte et behov for å høyne det norske hærvæsenets kvalitative sider. Det ble gjennomført av kong Magnus 6. Lagabøte i 1273 og videreført av kong Håkon 5. Magnusson i 1308. Til tross for at disse kongene sørget for en styrket kvalitativ hærmakt har det vært et utpreget syn at man ikke hadde ressurser eller militære tradisjoner til å opprettholde en fungerende landbasert militærstyrke på slutten av høymiddelalderen og inngangen til seinmiddelalderen.

I følge Johan Schreiner kom ikke rytteri på tale i Norge og Kåre Lunden hevdet at tungt rytteri aldri kom til å spille en rolle i middelalderens Norge etter kong Sverre.³ Knut Helle uttrykker selv om det er kort, at kong Håkon 5. greide seg dårlig militært mot de svenske hertugene.⁴ Det er et syn som i nyere forskning har blitt videreført, og som Narve Bjørgo uttrykker var det et *mene tekel*, et ulykkesvarsel, om det norske kongedømmets manglende evne til å hevde seg militært i den nordiske maktkampen på 1300-tallet da hertug Erik og hans fåtallige rytterstyrke ikke lot seg fordrive fra Ragnhildsholm i 1308. Den norske hærmakten skal nemlig ha vært marinebasert, og ikke fulgt med på den militærteknologiske utviklingen med bruken av pansret rytteri.⁵ Det samme synet om at den norske hærmakten ble liggende bak i den militærteknologiske utviklingen kan man tilegne Geir Atle Ersland, som mener at det verken var økonomisk grunnlag eller militære strukturer ved inngangen til 1300-tallet som tilsa

² O.G. Moseng, E. Opsahl, G.I. Pettersen, & E. Sandmo, *Norsk Historie I. 750-1537*. (2. utg.). Oslo 2007: 13-21,140-142, gitt ut for første gang i 1999. og S. Imsen, *Norges Nedgang*. Oslo 2002: 7-16 for en grundigere gjennomgang av historieskrivningens utvikling.

³ J. Schreiner, *Hærmakt og riksstyre*. I norsk historisk tidsskrift, bind 36. (s. 99-139). Oslo 1952-53: 110, og K. Lunden, *Norge under Sverreætten, 1177-1319*. bind 3. Oslo 1976: 106

⁴ K. Helle, *Norge blir en stat: 1130-1319*. Bergen 1964: 196

⁵ N. Bjørgo, Del I «800-1536. Makt – og avmakt», i N. Bjørgo, Ø. Rian & A. Kaartvedt, *Norsk utenrikspolitisk historie*. bind 1, (s.17-132). Oslo 1995: 94

at Norge kunne følge med på den militærteknologiske utviklingen. Norge hadde nemlig sakkert akterut, eller sto tilbake sammenlignet med andre nordeuropeiske riker når det kom til borgbygging og bruken av kavaleri.⁶

Synet har vært kritisert. Erik Opsahl argumenterer for at hærreformen av 1273 og innskjerpingen i 1308 vitner om en norsk hærmakt som skulle, og kunne gjøre tjeneste til hest. Dessuten blir det poengtert at nordmennene både hadde erfaring og evne til å føre krig til hest allerede tidlig på 1200-tallet.⁷ André Neergaard og Hörður Barðdal underbygger dette og mener man må kunne snakke om en norsk hærmakt på 1200-tallet hvor rytteriet spilte en klar rolle. Nordmennene maktet å føre krig til hest samtidig som det fantes utstyr og forståelse for bruken av hest i møte med forskjellige omgivelser og fiender.⁸ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, Erling Sandmo og Tor Einar Fagerland har lagt vekt på at det samme gjaldt i nordisk krigføring som i Europa. Hvis en befestning (borg) hadde tilstrekkelig med forsyninger, var det tilnærmet umulig for en angrepsstyrke, uansett størrelse og utrustning å erobre den.⁹ Ifølge dette synet stod den norske hærmakten ikke tilbake militær teknologisk med bruken av kavaleri på 1200-tallet, og de militære strukturene kunne ligge til rette for at man bygde flere borger i Norge på 1300-tallet enn det man gjorde. Der hvor Ersland har sett økonomisk grunnlag som en annen faktor for en manglende norsk borgbygging sammenlignet med f.eks. Sverige, har man heller knyttet det opp mot at det økonomiske grunnlaget ikke alene kan forklare nedgangen.¹⁰

Når det kommer til den norske hærmakten under siste halvdel av 1300-tallet er det flere som har tatt for seg krigføringen i perioden, men det er en gjennomgående tendens at det ikke er dette som har vært hovedtemaet. Det blir i stor grad bare kort behandlet og står i sammenheng med blant annet den politiske utviklingen og opptakten til inngåelsen av Kalmarunionen i 1397.

⁶ G.A. Ersland, Del I «Fra viking til bondesoldat», i G. A. Ersland, S. Bjørlo, K. E. Eriksen & A. Moland, *Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar*. (s.8-45). Oslo 1999: 23-24 og G.A. Ersland, Del I «Kongshird og leidangsbonde», i G.A. Ersland & T. H. Holm, *Norsk forsvarshistorie, Krigsmakt og kongemakt*. Bind 1, (s. 11-156). Bergen 2000: 89-96

⁷ E. Opsahl, *Framveksten av herresvein-institusjonen og dens betydning for militærvesen, maktforhold og sosial eliteutvikling i Norge ca. 1270-1390*. (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo 1991: 138-148

⁸ A. Neergaard, *Rytterkrigere i Norsk Høy middelalder*. (Hovedoppgave) Universitet i Oslo 2001 og H. Barðdal, [...] *hina høgri hond væþu at hæfa væl glæviu alaghe mæð fulltingiannde briostaflí: Chivalric Identification and Reality at the Court of Hákon IV Hákonarson*. School of history/institute of Medieval studies, University of Leeds 2016

⁹ Moseng m.fl. 1999: 200-204; 2007: 207-211 og T.E. Fagerland, *Krig og diplomati i nordisk middelalder, De internordiske konfliktene 1286-1319 i et nordisk og europeisk perspektiv*. Forsvarsmuseets småskrift nr.29. Oslo 2002: 118-120

¹⁰ Moseng m.fl. 1999: 176-178; 2007: 187-189

Det gjelder for Steinar Imsen, Opsahl, Ersland, Petersen og Moseng m.fl.¹¹ På den måten fremstår også konfliktene hvor norske styrker skal ha kriget i Sverige som ufullstendig. P.A. Munch har undersøkt det norske kongedømmets politiske utviklingen og grundig tar for seg konfliktene i perioden hvor det er lagt stor vekt på hvilke styrker som deltok på den norske kongemaktens side og i noen grad hvordan slagene forløp.¹² Det må samtidig nevnes at Erik Opsahl i lenger tid har arbeidet med den norske hærmakten under siste halvdel av 1300-tallet. I et upublisert manuskript jeg har fått tilgang til, undersøker han i stor grad den norske deltakelsen og stiller seg svært tvilende til synet om at det norske kongedømmet manglet et funksjonelt hærvesen i siste halvdel av 1300-tallet. Han påpeker at kildene vitner om at nordmennene både hadde evne og mulighet til å opprettholde et adekvat forsvar og føre krig.¹³ Han har samtidig publisert flere delstudier om den norsk-svenske utviklingen på 1300-tallet der norsk hærmakt som en ressurs og fungerende institusjon ligger til grunn som premiss.¹⁴ Den nevnte Fagerland har undersøkt konfliktene i perioden 1286-1319 i et større perspektiv. De er satt inn i en generell europeisk kontekst ut fra forskningen på krigføring i middelalderen for å drøfte den norske hærmaktens stridsevne. Jeg vil ut av Fagerland og de overnevnte forskerne som har argumentert for at norsk hærmakt ikke var akterutseilt på begynnelsen av 1300-tallet følge tråden, å gå inn med en dybdestudie av spørsmålet om den norske hærmakten maktet å ta del i den nordiske maktkampen på land i siste halvdel av 1300-tallet. I den sammenhengen er det viktig å se på forskningen på middelalderens krigføring.

Blant de første historikerne på middelalderens krigføring i et europeisk perspektiv finner man Hans Delbrück og Sir Charles Oman.¹⁵ Omans arbeid etablerte seg i forskningsfeltet på grunn av hans nøye detaljerte beskrivelser av slag og fordi han drøftet engelske felttog grundig. Samtidig er hans arbeid blitt vurdert som mangelfullt. Oman kom aldri til essensen ved

¹¹ S. Imsen, «Mot et forent Norden» i K. Mykland (Red.), *Norges Historie*, Bind 4. *Avfolkning og union, 1319-1448* (s. 248-312). Oslo 1977., E. Opsahl, Kalmarunionen – et dansk-svensk prosjekt med Norge på slep? Norges rolle i nordisk politikk 1319-1397. I K. Arstad (Red.), *Rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 2.-3. desember 1997.* (s.16-28). Oslo 1998 – Heretter henvist til som «Opsahl 1998a», Ersland 2000: 113-132, L.I. Ree, Petersen, Kampen om hegemoniet i Norden. I P.E. Olsen (Red.), *Norges kriger, fra Hafrsfjord til Afghanistan* (s.150-161). Oslo 2011 og Moseng m.fl. 1999 og 2007. Sistnevnte er en universitetslærebok og tar for seg flere aspekter ved norsk middelalder.

¹² P.A. Munch, *Det norske folks historie, Anden Hovedafdeling. Unionsperioden, første og annen deel.* Christiania 1862 og 1863

¹³ E. Opsahl, *Det norske militære apparatet i andre halvdel av 1300-tallet.* Upublisert manuskript. Institutt for historiske studier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Trondheim 2015 – Heretter henvist til som «Opsahl 2015a.»

¹⁴ Opsahl 1998a

¹⁵ Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, bind III, Berlin, 2.utg, 1923 oversatt og utgitt på engelsk i 1982 under tittelen; *History of the Art of War. Within the Framework of Political history*, volume III, Medieval Warfare, Nabrasca Press, 1982 & C. W. C. Oman, *A History of the Art of Warfare in the Middle Ages*, London. 1924.

kampstrategi og arbeidet manglet både synteser samt kritisk innsikt. Her var Delbrück bedre, han skilte militærhistorien inn perioder hvor man benyttet seg av taktiske enheter, og perioder hvor disse enhetene ble erstattet av krigere som opererte individuelt.¹⁶ Delbrück mente at taktiske enheter måtte ha en slik disiplin at mennene i kampformasjon adlød ordrene fra kommandanten som en enkelt enhet. Som en konsekvens av dette var det ikke rom for enkeltindividens ønsker og personlighet, de måtte følge det overordnede målet. Ifølge blant annet de to nevnte historikerne var ikke dette tilfellet i middelalderen. Middelalderens rytterkrigere (riddere) utgjorde ikke taktiske enheter, de ble sett på som individuelle krigere som satte personlig ære, berømmelse og omdømme over alt annet. Dermed var de individuelle krigerne selve grunnlaget for taktikken på denne tiden hvor kampformasjoner var av mindre betydning, krigskunst ble utelatt, og disiplin var ikke-eksisterende. Deres syn på middelalderen og krigføring som en periode med fravær av krigskunst, effektive fotsoldater (infanteri) samt strategisk tenkning sto sterkt forankret i det historiske miljøet utover 1900-tallet. Det var et syn på en periode hvor det overordnede målet skal ha vært å kjempe for personlig vinning ved å skaffe ære og berømmelse for å høyne ens egen status. Sammenlignet med Romerrikets disiplinerte legioner i antikken var derfor middelalderen når det kom til strategi og taktikk en periode i fullstendig nedgang og stagnasjon.¹⁷

I nyere forskning er det særlig to historikere som skiller seg ut i forskningen på middelalderens krigføring og som har bidratt til å endre synet som Oman og Delbrück etablerte. J.F. Verbruggen er en av disse med «*The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*», den andre er historikeren Philippe Contamine med «*War in the Middle Ages*».¹⁸ Bøkene er preget av grundig empirisk gjennomgang, hvor krigføringen blir koblet opp mot samfunnsmessige forhold og ikke minst stat- og samfunnsutvikling. Contamine har på sin side analysert mindre inngående faktiske stridigheter, men har i større grad enn Verbruggen sett grundigere på middelalderens krigføring i et bredt samfunnsmessig og komparativt perspektiv. Bøkene er på bakgrunn av deres grundige og analytiske arbeid i dag å regne som klassikere på forskningsfeltet om krigføring i middelalderen. Begge bøkene går i dybden for å vise at det til motsetning til Delbrück og Oman er snakk om omfattende strategisk tenking bak hvordan middelalderens krigføring foregikk, og illustrerer dette ved å trekke frem eksempler fra

¹⁶ J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Age*, Oxford 1997: 2 & Fagerland 2002: 38-39

¹⁷ Verbruggen 1997: 3 & Fagerland 2002: 39

¹⁸ Verbruggens bok ble først utgitt i 1954 under tittelen *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen*, før den ble oversatt til engelsk og utbedret i 1977. Contamines bok ble gitt ut for første gang i 1980 under tittelen *La Guerre au Moyen Age*, og oversatt til engelsk i 1984.

krigføring gjennom hele middelalderen.¹⁹ Deres modeller og framstillinger for hvordan krigføring i middelalderen foregikk vil bli brukt for å drøfte den norske hærmaktens stridsevne under de vektlagte konfliktene på 1300-tallet. Ved å gjøre dette mener jeg det vil være mulig å kaste nytt lys på den norske hærmaktens stridsevne.

1.3 Problemstilling og avgrensning:

Studien av den norske hærmakten i siste halvdel av 1300-tallet vil omfatte dens utforming og funksjon. Problemstillingen er: I hvilken grad er Narve Bjørgos utsagn og synet på den norske hærmakten dekkende for den norske mobiliserings- og stridsevnen i siste halvdel av 1300-tallet? Tidsperioden og hovedvekten vil ligge på utvalgte felttog og slag hvor norske styrker var delaktige fra slutten av 1340-tallet og frem til 1390-tallet med inngåelsen av Kalmarunionen. Samtidig vil linjene bli trukket til tidlig 1200-tallet for å se hærmaktens utvikling og evne til å føre krig på land. Hovedvekten er fortsatt lagt på de felttog og slag under siste halvdel av 1300-tallet som jeg mener må ligge til grunn for å drøfte den norske hærmaktens mobiliserings- og stridsevne i perioden.

Første del vil behandle middelalderens krigføring med hovedvekt på Verbruggen og Contamines modeller. Den norske stridsevnen vil senere bli drøftet i lys av disse modellene. Samtidig vil jeg redegjøre for den norske hærmaktens utvikling fra 1200-tallet, inkludert norsk bruk av kavaleri og borgbygging. I den andre delen drøfter jeg hvilke styrker den norske kongemakten mobiliserte under konfliktene, samtidig som jeg fortløpende drøfter deltakelsen og felttogene, der det lar seg gjøre, i lys av middelalderens krigføring. Jeg har valgt å legge vekt på eventuell norsk mobilisering og deltakelse i Baltikum ved inngangen til siste halvdel av 1300-tallet, samt de kjente felttogene i kampen om den svenske tronen mot kong Albrekt i Sverige. Samlet er målet at dette skal gi grunnlag for å slutt noe om den norske hærmaktens evne til å mobilisere og ta del i krigføring på landjorda i Sverige og norsk stridsevne i perioden.

1.4. Kildene og kildekritiske utfordringer:

De viktigste bevarte kildene til Norge og Sveriges politiske historie på 1300-tallet er diplomer. Disse er trykt enten etter originalen eller avskrift i *Diplomatarium Norvegicum* (DN) og Norges gamle Love (NgL) i Norge, *Diplomatarium Suecanum* (DS) i Sverige samt at man kan finne

¹⁹ Fagerland 2002: 42

noe informasjon i *Diplomatarium Danicum* (DD) i Danmark. Kildene jeg har brukt er diplommateriale, de islandske annalene samt noe lovverk.²⁰ De mest sentrale kildene for min undersøkelse er de som omhandler politiske og militære forhold. I arbeidet med den norske hærmakten har mye av den viktigste informasjonen kommet fra utbudsbrev og forhandlingsmøter mellom kongemakten og rikets stormenn. Et problem ved bruken av disse kildene er at mye av materialet som dekker norsk politikk, kongemakt og hærmaktapparat på 1300-tallet er ganske tynt og varierende. Det er en generell og allmenn situasjon for norsk og nordisk middelalderhistorie. Det har derfor vært en utfordring akkurat hva man kan anta eller fastslå. Mange av fremstillingene argumenterer derfor for slutninger som er sannsynlig eller rimelig.

De islandske annalene er ofte sett på som gode og viktige suppleringskilder til diplomene. Under siste halvdel av 1300-tallet er det i stor grad egentlig bare snakk om to annalsamlinger, *Lögmannsannáll* og *Gotskálks annáll*.²¹ Fra Magnus Erikssons tid (1319-1355/74) regnes annalene for å være tilnærmet samtidige. Gotskalksannalene blir sett på som en viktig kilde til tida etter 1350 da den skal ha vært forfattet i en krets rundt den islandske hirdstjoren og lagmannen Torstein Eyolvsson. Han stod i personlig kontakt med kong Magnus og oppholdt seg i Norge i lange perioder, samt at han også var i Sverige. I tillegg til de overnevnte annalene kommer *Flatøyannalene*. De er basert på *Lögmannsannalene* hvor den islandske presten Magnus Thorhallsson redigerte de i årene 1389-1394. Fra 1390 skal annalen være skrevet samtidig med hendelsene som utgjør årene 1390-1394 og slik være en selvstendig fortsettelse. Kronologien i *Lögmannsannalene* på 1300-tallet er ofte feil. Det skal delvis komme av hvordan man nedtegnet opplysningene, med forhåndsoppsatte rubrikker for et antall år framover i tid. Om det ikke var plass underveis ble oppteignelsene ført i margen. Disse kunne seinere bli ført under feil år, og noen ganger kunne en hendelse med en gang føres inn under neste års rubrikk. Nyhetsdekningen i annalene er også svært ujevn på grunn av at det varierende hvilket nytt fra Norge som kom til Island. Nordlandet og Sørvestlandet opprettholdt forbindelsene mellom Norge og Island uavhengig av hverandre. Riksopplysninger om Norge som ble registret i annaler på Island var i stor grad avhengig av enkeltpersoner, samt at det var påvirket av hvor på Island de ble nedtegnet.²²

Som nevnt ovenfor er det ikke tilfellet at annalene dekker alt, ei heller om de blir

²⁰ De islandske annalene er samlet i G. Storm, *Islandske Annaler indtil 1578. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftsfond ved Dr. G. Storm*, Christiania 1888/Oslo 1977.

²¹ Blir heretter bare omtalt som *Lögmanns-* og *gotskalksannalene*.

²² E. Opsahl, *Erik av Pommerns kroning og Norges rolle i dannelsen av Kalmarunionen*. I *Historisk Tidsskrift* bind 74, hefte 1,2,3,4. (s. 473-491). Oslo 1995: 476-481,

stadfestet til riktig tid. For min undersøkelse har det vist seg at annalene nesten bare har bidratt med viktig informasjon om karelske/russiske innfall i nord samt en eventuell norske deltakelse i kong Magnus Erikssons felttog mot Baltikum på midten av 1300-tallet.²³ Dette kan komme av at annalene har en klar vestlandsk slagside, de hører mest fra og skriver mest om det som skjer på Vestlandet og Bergen. Det jeg undersøker er i stor grad knyttet til Østlandet, Båhuslen og Sverige. Med de nevnte kildene har jeg likevel et godt utgangspunkt for å undersøke den norske hærmakten, og med en kombinasjon av kildene må det være mulig å slutte noe om det norske hærmaktapparatet under siste halvdel av 1300-tallet.

²³ Der denne deltakelsen drøftes blir det også diskutert om annalene har gjort en feil ved dateringen.

2. Middeltalderens krigføring:

Dette kapitlet vil presentere modeller for hvordan krigføring foregikk i middelalderen. Det blir lagt vekt på forsvar og angreps muligheter, styrker og svakheter, samt om krigføringen var preget av strategiske mål.

2.1. Forsvar og angrep:

Verbruggen karakteriserer forsvar som den sterkeste formen for krigføring, og poengterer at der hvor begge de stridende sidene er likeverdige er det å forsvare seg enklere enn å angripe. Det kommer blant annet av at forsvareren i stor grad har fordel av terrenget på grunn av valg av slagsted og ikke minst befestninger.²⁴ Det var veldig ofte slik at en invaderende hær i middelalderen benyttet seg av en enkelt rute, som medførte at forsvareren kunne unngå fienden relativt lett. Et eksempel Verbruggen benytter for å underbygge dette er kong Edvard 3s. jakt på skotske styrker i 1327. Det tok lang tid, begge sidene ønsket å utkjempe et slag, men skottene valgte et sted for å møte engelskmennene som ga dem en slik overlegen posisjon at sistnevnte ikke tok sjansen på å angripe.²⁵ I stedet for å vente på at angriperen skulle komme til et passende slagsted kunne forsvareren også velge å møte fienden. Det muliggjorde et angrep med samlede styrker mot fiendens linjer. Disse var på grunn av forsyningsmuligheter avhengig av å spre styrkene ut og var dermed mindre organisert, eller hadde tynnere forsvarsrekker. En annen mulighet var når fienden invaderte på forskjellige steder, da kunne forsvareren angripe med overlegne styrker på avgjørende punkter for å svekke de fiendtlige troppene.²⁶

Den utbredte forsvarstypen i form av festninger (borger/slott) og befestede byer spilte en nøkkelrolle i krigføringen. Kombinasjonen mellom festninger og forsvarerens muligheter innen- og utenfor murene underbygger dermed hvorfor middelalderens forsvar var mye sterkere enn det offensive. Det var typisk og et kjennetegn for middelalderens hærledere at de var opptatt av forsvar, og dermed veldig forsiktige med å tilby kamp på en åpen slagmark. Det var derfor generelt sett veldig få kamper, sett bort i fra tilfeller hvor kamper ble tvunget frem under beleiring av en viktig festning. Kamper ble nesten bare utkjempet når begge sider ønsket det,

²⁴ Verbruggen 1997: 319-320

²⁵ Ibid: 327

²⁶ Ibid: 320

og trodde de hadde en sjanse til å seire. De fleste felttog tok derfor plass uten noen slag i det hele tatt.²⁷

Krigføring i middelalderen skal derfor ved at mye vekt ble lagt på forsvaret, ha vært dominert av to strategiske prinsipper. Nemlig frykten for feltslag, en konfrontasjon i åpent landskap, samt det man kan kalle en «beleiringsmentalitet». Sistnevnte var en foretrukket løsning for en forsvarer. Det store antallet borger og befestede byer gjorde det mulig å stenge seg selv inne å vente tålmodig på hvordan situasjonen utviklet seg. Festninger var nesten alltid sterke nok til å holde stand mot en angriper forutsatt at de hadde nok forsyninger. En festning i god stand med rikelig forsyninger var for en hardfør tropp ikke noe ugunstig sted å oppholde seg. Det formet hvordan majoriteten av middelalderens konflikter utviklet seg, med begrensede operasjoner i tid og sted med den langsomme fremdriften til angriperne, samt det trassige forsvaret til de angrepne, med andre ord en utmattelseskrig.²⁸

2.2. Forsvar og angrep av festninger:

De som gikk til angrep på en festning (beleirere) var normalt sett overlegne i antall menn sammenlignet med de som hadde forskanset seg bak murene (de beleirede). Målet for et angrep var å ta seg inn i befestningene, eller å få de bak murene til å overgi seg. For å kunne ta seg inn i en befestning var det først og fremst nødvendig å overvinne utgravde forsvarsverk. Dette var som regel utgravde grøfter eller vollgraver fylt med vann.²⁹ Våpen som ble brukt for å ødelegge murene kunne være enkle hakker og jernstenger, til tider også rambukker. Den samme effekten kunne man få ved å bruke kastemaskiner, også kalt blide (Trebuchet). Beleiringsutstyr av typen kastemaskiner gjennomgikk store fremskritt i perioden 1180-1220 hvor man begynte å bruke maskiner som var balanserte med fast eller mobile motvekter, ikke bare av menneskelig trekkraft. En kastemaskin av typen blide, operert av femti mann, med en ti-tonns motvekt, var kapabel ifølge moderne eksperimenter til å kaste en stein på 100-150 kg rundt ca. 150 meter. Denne typen kastemaskin ble brukt ikke bare som et ledd i å skade eller rive ned en befestning. De ble også brukt til å knekke moralen eller spre fortvilelse blant de bak murene ved å kaste brannprosjektiler eller å spre sykdom for å få de bak murene til å overgi seg. Man kunne sende blant annet skrottene til døde dyr over murene, men faktisk også mennesker. I 1332 tok menn

²⁷ Ibid: 328-329

²⁸ Verbruggen 1997:329-330 & Contamine 1986: 219

²⁹ Man fylte igjen disse med f.eks. tømmer, stein, jord etc. kvistbunter (Faggots) var det som ble mest brukt, for å komme seg til foten av muren. Se mer i Contamine 1986: 102

av Strasbourg under beleiringen av festningen i Schwanau seksti fanger, hvor de massakrerte førtiåtte, og plasserte skrottene i tønner som de slyngte over murene.³⁰

Under beleiring hadde en festning eller en landsby selv et stort antall forskjellige måter å gå til motangrep på. De kunne vente på eller søke innblanding fra en tredjepart og- eller avlastende styrke som kunne sette beleirerne i en vanskelig situasjon, som igjen kunne få de til å avslutte beleiringen. De kunne utføre tokt for å bryte opp blokaden eller skape panikk. Man kunne håpe på klimaforandringer, mangel på ressurser i form av mat/rent drikke, samt misnøye, desertering og sykdom. De kunne også benytte seg av egne kastemaskiner som bliden, like enkelt som angriperne. I en konflikt hvor begge partene hadde krigsmaskiner (kastemaskiner) ledet dette til luftdueller hvor målet var å ødelegge maskinene til motparten.³¹

2.3. Utmattelseskrig:

Som nevnt tidligere handlet krigføring i stor grad om utmattelseskriger, og feltslag forekom sjeldent. På grunn av forsvarets sterke posisjon var dermed de som ønsket å gå til krig klar over at selv med nøye planlegging, ville det være vanskelig å ødelegge en fiendtlig hær fullstendig. Man begrenset derfor ofte målene med krigen. Det ble vanlig å forsøke å erobre borger, byer eller del/deler av fyrstedømmet. Samtidig tok krigene ofte form av en serie plyndringstokt og straffeekspedisjoner hvor jorder, hus, samt landsbygdene ble brent og ødelagt.³² Det var strategisk valgt fra angriperens side av flere grunner. Når man invaderte et land og trengte dypt inn i fiendens territorium, var man avhengig av å ha forsyninger for å kunne vende tilbake uten å lide store tap. Matmangel og sult kunne ofte være mer katastrofalt for en tropp enn å møte fiendens sverd. Plyndring, leve av landet og ødeleggelsen av fiendens territorium kunne derfor bidra til å sikre egne forsyninger, men ikke minst gjøre store økonomiske innhogg samt hindre motstanderen i å ta i bruk de samme ressursene. Når man beleiret festninger ble dermed spørsmålet om ressurser kritisk. Så lenge forsvaren satt trygt bak borgmurene var spørsmålet om hvem som skulle seire som regel avhengig av nettopp hvem som hadde ressursene til å holde ut lengst. Å sikre troppene nok forsyninger var derfor et strategisk viktig mål for angriperen, men forsvaren hadde mulighet til å umuliggjøre dette. Blant annet ved å angripe fiendens kommunikasjonslinjer og dermed hindre passeringen av forsyninger, samt å okkupere

³⁰ Contamine 1986: 103-104

³¹ Ibid: 106

³² Verbruggen 1997: 319

invasjonshæren slik at den ble hindret fra å sende tropper ut på plyndringstokt.³³

Strategi er, som man ser, gjennomgående for krigføring i middelalderen. De strategiske målene bak plyndring og ødeleggelse av fiendens territorium må derfor ikke bare sees på som et forsøk på å sikre egne forsyninger til troppene i det landet man invaderte, ei heller å påføre skader på økonomien, men som en del av andre strategiske mål. I følge Sverre Diesen assosieres krig og dermed strategi oftest med materielle ødeleggelser og store tap av menneskeliv. Det er dermed vanlig å trekke slutningen, mener han, til at målet med enhver strategi er å påføre motparten så store tap at han mister *evnen* til å fortsette krig. I en dypere analyse av dette spørsmålet mener han at man heller kan snakke om at strategiens egentlige mål er å ødelegge motpartens *vilje* til å fortsette krigen. Hvis *viljen* blir redusert til et visst punkt, spiller det ikke lenger noen prinsipiell rolle hverken hvor store tap man har hatt eller hvor store ressurser man har igjen. Målet bak en rasjonell strategi er dermed å bringe en motstander i en slik situasjon at han ser sine interesser bedre tjent med å avslutte krigen på motpartens vilkår enn å fortsette den.³⁴

Plyndring og ødeleggelser utenfor befestede murer må derfor også sees på som et strategisk tiltak for å realisere et strategisk mål og redusere motpartens *vilje* til å fortsette og krige eller yte motstand. Dette gjelder både for de som invaderer et land, men i stor grad også for de som forsvarer. Ved å plyndre og ødelegge jorder, hus og landsbyer utenfor borgmurene der det går mest utover innbyggerne og de økonomiske ressursene til fienden, kunne man sørge for at forsvareren ser seg best med å imøtekomme fiendens vilkår. Samtidig kan forsvareren ved å sørge for at angriperen ikke får forsyninger tvinge dem til å måtte trekke seg tilbake og avbryte krigen. En kan derfor argumentere for at å gå til angrep på viljen til motstanderen var en strategisk del av det overordnede målet bak krigføring i middelalderen. Hvor det var et ledd i å komme seirende ut av kriger og- eller vinne strategiske punkter uten å for eksempel lide store tap i åpne slag eller risikere å måtte vente ut motparten bak eller foran befestede murer.

2.4. Sammenfatning

Kapitlet har synliggjort at krigføringen i middelalderen i stor grad var dominert av forsvarers sterke posisjon og rolle som medførte at det sjelden forekom åpne slag. Det var isteden beleiringer av festninger og utmattelseskrieger som dominerte krigsscenen, med strategiske tiltak

³³ Verbruggen 1997: 327-330 & Fagerland 2002: 50-52

³⁴ Sverre Diesen, *Militær strategi. En innføring i maktens logikk*. Oslo 2000: 20

for å overvinne en fiende i frykt for å lide store tap. De strategiske styrkene, svakhetene og mulighetene man hadde under krigføring vil senere bli knyttet opp mot den norske hærmaktens deltakelse under krigføringen i Sverige på 1300-tallet. Det vil blant annet bli lagt vekt på slaget ved Gata i 1365, og om man ved å drøfte modellene for middelalderens krigføring opp mot opplysningene om slaget kan slutte noe om hvorfor de norske styrkene tapte slaget.

3. Den norske hærmakten:

Et hærvesen er helt grunnleggende for å opprettholde rikskongedømmet som en landsomfattende politisk organisasjon, ettersom militære funksjoner og kontrollen over militære ressurser alltid er avgjørende for maktforholdene i et samfunn. Det som bestemmer et lands hærsystem er landets ressurser, i all hovedsak består av de finansielle, men også styringsapparatets struktur og administrasjon, teknologinivået, organiseringen av samfunnet, økonomiens art, de militære truslene mot landet, samt de politiske og militære målene. I middelalderen var det de politiske elitene i et lands mål å samle på mest effektivt og ikke minst økonomisk måte samfunnets militære ressurser, kvantitativt som kvalitativt. I hovedsak var herskernes tanke i første omgang å stole på sine egne ressurser for deretter å utnytte så fullstendig som mulig de eventuelle militære forpliktelser skyldige dem.³⁵

Siden hærvesen er helt grunnleggende for å opprettholde rikskongedømmet søkte kongemakten å kontrollere det norske samfunnets hærstyrker. Det gjaldt i første rekke det verdslige aristokratiet (stormennene), men også bøndene var knyttet til kongemakten ved å yte reell militærtjeneste gjennom leidangen. Sistnevnte var den desidert største kvantitative enheten i det norske kongedømmets hærmaktapparat.³⁶ For å kunne drøfte den norske hærmaktens mobiliserings- og stridsevne på 1300-tallet er det først nødvendig å redegjøre for hærmaktens utvikling fra siste halvdel av 1200-tallet og frem mot midten av 1300-tallet. Det er en periode hvor den norske hærmakten gjennomgikk en utvikling der det ble lagt større vekt på kvalitative styrker, med andre ord, det verdslige aristokratiet.

3.1 Styrkingen av den kvalitative delen av norsk hærmakt:

Ifølge Hirdskråen var kongshirden delt i tre korporasjoner med hirdmenn, gjester og kjertesveiner. Det var i hovedsak lendmennene og skutelsveinene som utgjorde toppsjiktet, men hvor lendmennene rangerte aller høyest og hadde den høyeste retten.³⁷ Lendmennene skulle være blant kongens fremste rådgivere og hadde lov til å holde 40 væpnede huskarer, "seg til vern og kongen til hjelp".³⁸ Huskarene var lendmennes private sveiner (styrker), og

³⁵ Moseng m.fl. 2007: 206 og Contamine 1986: 77, 150

³⁶ Moseng m.fl. 2007: 206 jf. Ersland 2000: 76

³⁷ Moseng m.fl. 2007: 191

³⁸ S. Imsen, *Hirdskråen. Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Etter AM 322 fol. Oslo 2000:36

lendmennene var pliktig til å møte med alle sine huskarer ved et militærutbud. De var altså lendmennenes edsvorne vasaller og dermed også kongens under/ettervasaller. Det vil si at de var bundet til kongens militærtjeneste gjennom vasallkontrakten med lendmennene. At kongen begrenset antallet huskarer for lendmennene med en øvre grense på 40 huskarer for hver lendmann må sees som et ønske fra kongemakten om å begrense slike privattropper i kongeriket.³⁹ Under dette hirdtjoresiktet kom de menige hirdmennene, og det var disse som i stor grad egentlig var kjernen i hirden. Under de såkalte hirdmennene finner vi gjestene og kjertesveinene som utgjorde egne korporasjoner. Disse to korporasjonene sto under de egentlige hirdmennene i rang, men tilhørte i like stor grad hirden. Kjertesveinene var håndgagnemenn slik som hirdmenn og gjester, men de ikke var kongens «sverdtakere». Det betyr at de ikke grep om kongens sverd ved opptaksseremoniene slik som de to andre korporasjonene, og hadde dermed ikke hærtjeneste i utgangspunktet. Siden de var blant de håndgagnemenn kunne de kjempe for kongen og fikk lov til å være i kongens følge med hirdmennene, og som gjestene, ha eget skip når kongen for langs med landet.⁴⁰

Det ble også inngått en avtale mellom kongen og det verdslige aristokratiet der kongens ombudsmenn (lendmenn, veitslemenn og systemenn) påtok seg å stille hirdsutrustete menn som i stor grad skulle oppfylle samme militærplikt som hirdmedlemmene. Det vil si at den særskilte militærtjenesten for kongedømmet ble utvidet til å gjelde også grupper utenfor hirden gjennom den såkalte *elitehæren*. De skulle stilles på egen kost til kongens disposisjon når landvernet krevde det, det være seg til forsvar eller angrep, men likevel ikke for mer enn tre måneder om gangen.⁴¹ Det må i utgangspunktet ha omfattet lendmennenes huskarer og systemennenes faste sveiner, men skal i stor grad ha dreid seg om menn som ble rekruttert fra det økonomiske toppsjiktet av bønder og bymenn. Ifølge Landsloven og Byloven skulle disse holde et personlig våpenutstyr på stort sett tilsvarende nivå som kravet til de håndgagnemennenes hirdutrustning som blir presentert nedenfor. Denne avtalen som Magnus 6. Lagabøte inngikk med det verdslige aristokratiet tilsa at den totale sysselmannshæren kunne komme opp i omkring 1200 hirdmannsutrustede sveiner, noe som var en ikke ubetydelig styrke ut fra datidens militære forhold.⁴²

Med hirdskråen rettet også kongen krav til hva slags våpen og rustning de håndgangne mennene skulle ha etter loven i de enkelte hirdklassene. Lendmennene og sysselmennene skulle

³⁹ Opsahl 1991: 31-32

⁴⁰ Moseng m.fl. 2007: 191-192, se Imsen 2000: 36-39 for en gjennomgang av Hirdskråens hird – sammensetning og sosialt grunnlag.

⁴¹ Moseng m.fl. 2007: 197, 210 jf. Ersland 2000: 77-78

⁴² Moseng m.fl. 2007: 210

ha flere våpen ettersom de hadde høyere rang og dermed også større tilganger fra kongen enn andre menn. Hver skutilsvein skulle eie full harnisk; det er først spaldener eller våpentrøye, brynkolle og brynje med brynjehoser, og jernhansker, hjelm eller stållue, sverd og spyd, kraftig skjold og plate. Buklare (mindre skjold) var også foretrukket og ikke minst håndbue eller låsbue (armbrøst). Hirdmennene skulle også eie våpentrøye, og utenpå det panser eller brynje, dertil stållue og skjold, et godt sverd, spyd, buklare og håndbue med tre tylvter (dusin) piler. Gjestene og kjertesveinene skulle ha ei sterk våpentrøye, stållue, skjold, sverd og spyd og håndbue med to tylvter (dusin) piler.⁴³ Dette var en stadfestelse av at hirdmedlemmene skulle holde rustning av en slik tyngde at det må ha vært meningen at hirden skulle kunne gjøre tjeneste til hest, og at den regnet med at hirdmennene møtte både til hest og fots. Samtidig som at elitetroppene (menn utenfor hirden) ble pålagt å stille med hirdrustning som må bety at også disse skulle utføre ryttertjeneste på samme måte som hirden.⁴⁴

Hva som var bakgrunnen for utviklingen av en mer kvalitativ rettet norsk hærmakt er omdiskutert. Den norske hærmakten som besto av kvantitative styrker (bønder) gjennom leidangen framsto som en løst organisert massehær. De skulle lett kunne utfordres av tallmessig mindre kvalitative styrker dersom disse var godt organiserte, trente i kamp og i stor grad brukte rytteri.⁴⁵ Et syn har derfor vært at erfaringene fra skottlandsfelttoget til kong Håkon Håkonsson i 1263 var en viktig drivkraft bak hærreformen. Erfaringene derfra skal ha skapt et behov for bedre kvalitative tropper gjennom hirden, hvor elitetropper, inkludert hirden skulle bli kjerneelementet i hærmakten for å holde tritt med den europeiske utviklingen.⁴⁶ Erik Opsahl mener det er rimelig å anta at skottlandsfelttoget i 1263 kan ha bidratt til at den norske kongen følte behov for å styrke hærmakten, men at det likevel ikke kan ha vært den mest dagsaktuelle utenrikspolitiske begrunnelsen for hærreformen. Den kom ti år etter flåtetoktet, og at det skulle ta så lang tid for den norske styringseliten å trekke militære konklusjoner er lite sannsynlig. Det burde som Opsahl påpeker heller bli sett i sammenheng med den politiske situasjonen i Norden i 1270-åra som var mer enn spent nok til at den norske kongen kunne få motiv for å styrke hærvæsenet. I 1272/73 lå det nemlig an til strid i Sverige om kongemakten mellom kong Valdemar Birgersson og brødrene hans, der også den danske kongen var involvert. En reform og styrking av landets hærvæsen må ha virket som et fornuftig tiltak siden man kan ha fryktet

⁴³ Imsen 2000: 131 – Spaldener er en bred skinnkrage til å ha under brynja så den ikke skulle gnage mot skuldre og hals. Brynkolle er en lue av jernringer til å ha under hjelmen. Plate er en lærplate med pånaglede metallstykker.

⁴⁴ Opsahl 1991: 138-139,145

⁴⁵ Ersland 2000: 76

⁴⁶ Bjørgo 1995: 76-77 og Ersland 2000: 76

at striden ville berøre det norske riket.⁴⁷ I Sverige og Danmark var allerede folkeoppbudet gjennom leidangsorganisasjonen erstattet med rytterhærer av privilegerte verdslige stormenn.⁴⁸ Med den økte spenningen i naborikene og med erfaringene fra Skottlandstoget i minnet må det derfor ha vært maktpåliggende å sikre en kvalitativt styrket norsk hærmakt. Denne hærreformen som kong Magnus 6. Lagabøte innførte samt avtalen med det verdslige aristokratiet, dannet grunnlaget for et styrket hærvesen. Samtidig er det viktig å poengtere at den kvantitative siden av hærmakten, bøndene, fortatt skulle bli tatt i bruk.

3.2 Leidangen:

Leidang er betegnelsen på en sjømilitær forsvarsordning som fantes i Norden og andre områder av Europa i middelalderen, og betyr i hovedsak en ordning hvor befolkningen (det vil si i hovedsak bønder) stilte med skip, mannskap og utrustning til krigstjeneste.⁴⁹ Denne ordningen bygde her til lands på et prinsipp hvor et område ved en hærferd skulle stille med et gitt antall skip og menn inkludert kost. Leidangsordningens minste administrative enhet var skipreida, denne enheten var pliktig til å bygge, samt bidra til utrustning og bemanning av leidangsskip. Antallet skipreider er blitt anslått til mellom 279-330 fra Hålogaland i nord til Gøtælv (landsenden) i sørøst. Den totale leidangsstyrken er blitt anslått til å kunne telle opptil 14 000 mann, men det er av flere historikere blitt stilt spørsmål rundt dette antallet og at det neppe lot seg mobilisere en så stor styrke i praksis.⁵⁰

I høymiddelalderen ser man en utvikling i bøndenes militære tjenesteplikt hvor den i praksis rundt i Europa ble gjort om til en skatteplikt i stedet for militærtjeneste. Skattene fra bøndene kunne gå til å opprettholde hærene som gikk i felten. Dette var blant annet hovedmønsteret i Danmark og Sverige hvor styrkene besto av leietropper og landets stormenn med sveiner. De norske bøndenes leidangsplicht ble også delvis gjort om til en fast skatt i fredstid på slutten av 1100-tallet, kjent som *bordleidangen*, men den militære leidangsplichten ble i praksis opprettholdt i Norge, kjent som *utfareleidang*. Selv om man i økende grad beskattet bønder i stedet for at de utførte militærtjeneste, var det vanlig for europeiske fyrster fra 1200-

⁴⁷ E. Opsahl, Der Schottlandfeldzug 1263 – ein militärischer Weckruf? War das norwegische Militärwesen am Ende des Hochmittelalters ins Hintertreffen geraten? R. Oldach & T. Wegener Friis (Hrsg.), *Staat – Militär – Gesellschaft, Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag.* (s. 27-50). Griefswald 2015: 44-45. Heretter henvist til som «Opsahl 2015b».

⁴⁸ Opsahl 1991:82-83

⁴⁹ Fagerland 2002: 66 og Ersland 2000: 42

⁵⁰ Moseng m.fl. 2007: 207-208 jf. Ersland 2000: 82-86

tallet av å utnytte prinsippet om allmenn militærplikt for alle våpenføre menn. Dette til tross for at disse var dårlig trent, utstyrt og lett kunne desertere. I Norge ser man at omfanget og regelmessig bruk av bønder i krigstjeneste også var gjeldende, men at det var i en større grad enn i mange andre land.⁵¹ Hvem som skulle reise i leidangsferd ble bestemt av systemannen, eventuelt sammen med andre kongsmenn i et bestemt område, og det var systemannen som skulle lede dem i hærferden. Disse skulle også sørge for at leidangsskipene i sitt ombudsområde ble vedlikeholdt, samt å lede det årlige våpentinget der bønder og byfolk måtte vise at de hadde våpnene som Lands- eller Byloven påla dem å ha. Dette utstyret var gradert etter hver enkelt formue, men alle måtte ha de såkalte folkevåpnene- spyd, sverd og øks.⁵²

Som i Hirdskråen for hirdmennene var det altså lovbestemte krav til bønder og byfolk om hva de var pliktig til å stille med for å opprettholde en viss kvalitet blant troppene. Landsloven bestemte også hvor lenge leidangstida skulle vare, tre måneder, og plikten gjaldt kun innenlands og i skattlandene.⁵³ Ut fra landslovens bestemmelser kunne norske leidangstropper nekte å følge kongen til krig utenfor riksgrensen og skattlandene. Det vil bli behandlet senere under kong Magnus Erikssons krig mot Novgorod i 1348 hvor man kan se at norske leidangstropper nektet å følge kongen til krig utenfor riksgrensen og skattlandene. Det var derimot ikke alltid tilfellet, under krigføringen mot Danmark i siste halvdel av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet ble leidangsflåten brukt. Det vil også bli lagt vekt på norske bønders deltakelse i krigføring utenfor riksgrensen under siste halvdel av 1300-tallet som viser at reglene i Landsloven kunne legges til side dersom behovet og viljen var tilstede.⁵⁴ Som nevnt tidligere fikk man en hærreform som følge av at man trengte styrker av bedre kvalitet enn leidangstroppene. Disse hadde også en mer omfattende militærplikt ovenfor kongen enn bønder og bymenn, det gjaldt både tjenestetid og tjenestested, og som vi har sett utrustning. Hirdmennene var til forskjell fra bøndene og bymenn i leidangen pliktig til å følge kongen på hærferd også ut av riket.⁵⁵

Som nevnt ovenfor førte den norske kongen angrepskrig ved bruk av leidangsflåten mot Danmark på slutten av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet. Det var for nordmennene best å angripe Danmark fra sjøen. Hærreformens vekt på spesialiserte elitesoldater som kunne og som mest sannsynlig skulle tjenestegjøre til hest hadde mindre betydning når det kom til sjøslag. Under sjøslag var det viktigere med kvantitet over kvalitet, og leidangens folkeoppbud var ikke

⁵¹ Moseng m.fl. 2007: 206 jf. Ersland 2000: 55

⁵² Moseng m.fl. 2007: 208 jf. A. Taranger, *Magnus Lagabøters landslov*. Kristiania 1915: 36-37

⁵³ Ersland 2000: 82 jf. Taranger 1915: 31-35

⁵⁴ Moseng m.fl. 2007: 208

⁵⁵ Moseng m.fl. 2007: 208 jf. Imsen 2000: 65

bare kvantitativt overlegen, men også gjennomgående billigere. Selv om man utviklet en mer kvalitativ norsk hærmakt kan det ikke ha vært noe grunnlag for å utvikle leidangsorganisasjonen, og den norske kongen hadde god grunn til å fortsette å benytte seg av bønder til militærtjeneste i flåten da det var de som egnet seg best til sjøkrig.⁵⁶

3.3 Kong Håkon 5. Magnusson skipan om hird og tjenestemenn:

Kong Håkon 5. Magnusson utstedte en skipan i 1308 hvor deler av den var rettet mot hird og kongelige tjenestemenn. Det er blitt hevdet at denne delen kom som et resultat av at hærordningen fra 1273 var mislykket og at kongen derfor ønsket å innføre en ny.⁵⁷ En annen tolkning er derimot som Erik Opsahl og Geir Atle Ersland påpeker at skipanen i 1308 nettopp var et uttrykk for at hærordninga i 1273 var vellykket, og at den derfor også måtte sikres når store deler av det administrative grunnlaget for riket ble revidert. Med skipanen fastslo kongen at det ikke skulle utnevnes nye lendmenn, og de som hadde denne tittelen skulle ha den til de døde, samt at jarletittel skulle forbeholdes kongssønner og jarlen av orkenøyene.⁵⁸ I første omgang kan dette tolkes som at det var en svekkelse av den norske hærmakten at man ikke lenger skulle utnevne nye lendmenn som kunne ha væpnede huskarer (maks 40. hver lendmann). Som nevnt tidligere var det et lojalitetsbånd mellom lendmennene og huskarene, huskarer var lendmennenes edsvorne vasaller og lendmennene hadde derfor direkte kontroll over dem. Slike private militære sveiner tilsa et politisk og militært potensial som kunne være en trussel for kongemakten.⁵⁹

Under formynderstyret med mindreårig konge kunne det være problematisk å få opprettholdt Hirdskråens regler om huskarsholdet. Det var perioder hvor stormenn kunne øke sin makt ved å styrke huskarsholdet og ettervasallitet, noe som var tilfellet på 1280-tallet. Kongen må derfor ha fryktet opposisjonen som stormenn med egne militære stryker representerte. Avskaffelsen av lendmannstittelen kan derfor sees på som et tiltak fra kong Håkon 5s. side som virket til å samle og ikke minst sikre hele hærmakten direkte under kongens kontroll. Det var altså ingen svekkelse av hærmakten fordi kongen fastslo i skipanen at «Så ofte kongen krever det, skal hver sysselmann være pliktig til å holde så mange menn med kost og slike våpen som våpensveiner skal ha ifølge hirdskråen, fra hver skipreide over hele landet.».

⁵⁶ Moseng m.fl. 2007: 207

⁵⁷ Schreiner 1952-53: 115-116

⁵⁸ Opsahl 1991: 135-154 jf. Ersland 2000: 103

⁵⁹ Opsahl 1991: 148

Alle mennene skulle ha utstyr som “sveiner av våpen“ etter hirdrangklassen hirdmenn. Det militære ansvaret ute i distriktet fortsatte å ligge hos sysselmennene som nå også var de fremste representantene for den *ikke-bordfaste* hirden etter at lendmannstittelen ble avskaffet. Skipanen fra 1308 kan derfor tolkes som en videreføring av ordningen i 1273 og et forsøk på sikre hirdordningen samt kontrollen over hele rikets militære ressurser, ikke å gjenopprette den.⁶⁰

Til tross for at Håkon 5. kan ha ønsket en sikring av hærordningen samt å styrke kongens kontroll over hærmakten ved å begrense ettervasallitet i samfunnet, var det klare indikasjoner på at hirdorganisasjonen var i oppløsning under den siste halvdel av hans regjeringstid, og at den forsvant slik vi kjenner den fra Hirdskråen. Det tidligere kriteriet for å kunne være en del av den privilegerte verdslige stormannstanden i Norge var et hirdmedlemskap. Det utviklet seg til ikke lenger å gjelde hirdmedlemskapet, men til den særskilte militærtjenesten for kongen. Når hirdorganisasjonen forsvant var det derfor mulig for gruppen med hirdutrustete menn i *elitehæren* å bli oppfattet som medlemmer av det verdslige aristokratiet, til tross for at de ikke var kongens håndgangne menn. Det ble i Norge som i Danmark og Sverige da vanlig å akseptere alle som utførte kvalifisert militærtjeneste for kongedømmet, som medlemmer av landets verdslige aristokrati. Med en etablert ridderideologi i landet oppstod det også en ny fellesskapsfølelse mellom kongens håndgagnemenn og elitehærmenn som samfunnets militære elite.⁶¹

3.4. Sveinehold:

Magnus Eriksson etterfulgte kong Håkon 5. og ble konge i både Norge og Sverige i 1319, men ble ikke myndig før i 1331-1332. I tiden under formynderstyret hadde menn fra det norske verdslige aristokratiet knyttet til seg edsvorne sveiner. Disse ble sannsynligvis rekrutterte fra samme sjikt som de rekruttert til *elitehæren*, i et system bygd opp på samme måte som med lendmannshuskarene. Det må derfor sees som en videreføring av ettervasallitet i det norske samfunnet, hvor disse mennene var edsvorne vasaller og sto for en militær, sosial og politisk styrkning av stormennenes posisjon i samfunnet.⁶² Det kan man lese av skipanen som kong Magnus Eriksson sendte ut i 1332, som var en reaksjon på utviklingen fra umyndighetstiden.⁶³ Stormenn hadde begynt å ta seg sveiner og kreve troskapsed av dem. Disse sveinene nektet å

⁶⁰ Opsahl 1991: 143-147 jf. Erslund 2000: 103, 112, og DN XI nr.6

⁶¹ Opsahl 1991: 67-70, 148-152 jf. Moseng m.fl. 2007: 196 – 197

⁶² Opsahl 1991:27-28, 148-149 jf. Moseng m.fl. 2007: 197

⁶³ NgL III b.1 nr. 71 (s.160) jf. Opsahl 1991: 27-28, 148-149

yte kronen det de pliktet som undersätter, og ville heller ikke stå til rette for noen uten at de hadde herren sin til vern. Det skal ikke ha vært kongens ønske å forby huskar- og sveinehold med skipanen av 1332 slik som det var nedfelt i Hirdskråen. Disse mennene var våpentrente, godt utrustet og bygde i stor grad opp elitehæren. Ved å forby sveinehold ville man ha fjernet en stor del av det norske hærmaktapparatets grunnlag. Skipanen var derfor en presisering av at det var ulovlig for alle stormenn å knytte til seg edsvorne menn, unntatt de som hadde særskilt privilegium for det, og ikke flere enn Hirdskråens bestemmelser (40 mann). Slike styrker skulle rette seg etter hærordninga sin intensjon, altså å tjene kongen og de fremste stormennene i riket, ikke kun gjøre seg edsvorne til stormennene.⁶⁴

Selv om kongen la ned et forbud mot slikt sveinehold ble det opprettholdt. Under konflikten mellom kong Magnus og Sigurd Havtoresson og hr. Ivar Ogmundsson (ridder) i 1339 stilte de to sistnevnte med tretti følgesmenn, som uten tvil skal ha vært væpnet sveiner. Det var sju år etter forbudet og man ser at to norske stormenn hadde et følge som ikke var langt unna de førti huskarene som lendmenn hadde rett til å ha. Det til tross for at de ikke var lendmenn, den ene (Sigurd Havtoresson) ikke engang ridder.⁶⁵ Der hvor kongen hadde gitt inntrykk av et generelt forbud som ikke åpnet for mange unntak i 1332, bortsett fra de som allerede nevnt hadde rett, var situasjonen i 1347 annerledes.

I den senere nevnte forberedelsen til krigen mot Novgorod i 1347 sendte kong Magnus Eriksson en rettarbot hvor det ikke blir nevnt noe direkte forbud mot huskarer.⁶⁶ De nevnes som en del av hærstyrken, selv om det skal ha vært en viss grad av kontroll fra kongemaktens side da huskarene er betegnet som systemennenes huskarer. Kort etter 1347 skal derimot kongemakten ha akseptert fullt ut norske stormenns rett som gruppe til å ha menn som var bundet med ed, selv om det fortsatt skal ha vært visse forsøk på å begrense antallet.⁶⁷ Når det er snakk om stormennenes edsvorne menn er de kjent under flere betegnelser, blant annet, huskarer, herresveiner, og edsvorne sveiner. Under de senere nevnte konfliktene på 1300-tallet, er dette navnet på både huskarene og de hirdutrustede mennene. Med andre ord, at de hirdutrustet mennene var blitt en del av de håndgangne mennenes huskarer, eller edsvorne sveiner. Det betyr at de ble knyttet til kongemaktens militærapparat ved at de skulle følge herren sin når han ble kalt ut av kongen. De kunne også dra på hærferd med kongen selv om deres herre ikke gjorde det.⁶⁸ Norske stormenn med sveiner vil man kunne se utgjorde en betydelig

⁶⁴ Opsahl 1991: 34,162-163; se 24-28 for bakgrunnen for skipanen/rettarbota, Jf. Ersland 2000: 109-113

⁶⁵ Opsahl 1991: 53-54

⁶⁶ NgL III, nr.81, s.169

⁶⁷ NgL III, nr.81, s.169 jf. Opsahl 1991: 54-63

⁶⁸ Opsahl 1991: 57-63, 150-154 jf. Moseng m.fl. 2007: 197

del av kongemaktens styrke i de påfølgende stridighetene under siste halvdel av 1300-tallet. De var den norske hærmaktens elitetropper, den kvalitative delen av hærmakten, som skulle være utstyrt og trent på et helt annet nivå enn leidangsbøndene i en tid hvor kampene skulle foregå på landjorda.

3.5 Sammenfatning og konklusjon:

Dette kapitlet har med utgangspunkt i hærordningen av 1273, skipanen av 1308 samt 1332 tatt for seg framveksten og utviklingen av den norske hærmaktens kvalitative sider ved inngangen til 1300-tallet. Med hærordningen av 1273 og avtalen med det verdslige aristokratiet fikk kong Magnus 6. Lagabøte utviklet og reformert det norske hævesenet til å styrke det som kan kalles elitestyrkene. Til tross for denne utvikling og tendensen i Europa med mindre bruk av bønder i militærtjeneste, har vi sett at det norske folkeoppbudet med leidangen allikevel sto sentralt i den norske hærmakten. De militære funksjonene og kontrollen over militære ressurser er alltid avgjørende for maktforholdene i et samfunn. Med etableringen av elitehæren og stadfestelse av Hirdskråens bestemmelser om huskarhold fikk man blant det verdslige aristokratiet en utvikling som utfordret kongens kontroll over det norske samfunnets militære styrker. Magnus 6. Lagabøte begrenset i utgangspunktet dette ved å stadfeste at man maksimalt kunne holde 40 væpnede huskarer i sitt faste følge, men det utviklet seg og mer ettervasallitet mellom stormenn og deres edsvorne i tiden med formynderstyre. Håkon 5. forsøkte blant annet å styrke kongens kontroll med landets hærstyrker ved å oppheve lendmannsnavnet. Det ville på lang sikt bety at de stormennene som hadde rett til å holde 40 huskarer forsvant. Under hirdens oppløsning slik man kjenner den fra Hirdskråen i siste halvdel av Håkon 5s. regjeringstid, samt tiden under et nytt formynderstyre frem til Magnus Eriksson ble myndig, hadde derimot ettervasallitet mellom stormenn og sveiner gjenoppstått. Magnus Eriksson møtte derfor delvis det samme problemet som Håkon 5. og forsøkte å begrense det, selv om det i stor grad utviklet seg til å bli akseptert. Under de senere nevnte konfliktene på 1300-tallet ser man dermed at de hirdutrustete mennene var blitt en del av de håndgangne mennenes huskarer, eller edsvorne sveiner. De hirdutrustete mennene og huskarene (sveinene) på 1300-tallet var eliten i hæren, utstyrt og trent på en helt annen måte enn leidangsbøndene, og sto for en styrket kvalitativ norsk hærmakt.

4. Kavaleri og borgbygging i Norge på 1200- og 1300-tallet:

Borger var en sentral del av hærmakten i middelalderen. De forsvarte landskapet mot inntrengere, sikret kontrollen over områder, bidro til å kontrollere (passivisere) befolkningen, samt være et tilholdssted for sivilbefolkningen og tropper under angrep. At man ikke fikk et like stort omfang av borger i Norge sammenlignet med naborikene i senmiddelalderen (Sverige og Danmark) har vært et uttrykk for nedgang og at den norske hærmakten sakk akterut på 1300-tallet. Det blir hevdet at man i Norge ikke hadde ressurser for slik bygging, men også at man de militære strukturene som hørte sammen med borger ikke ble utviklet. Det var bruken av kavaleri som var avhengig av slike anlegg for å kunne ri ut å kontrollere landskapet, for deretter å trekke seg tilbake bak murene.⁶⁹ Den norske topografien, særlig på Vestlandet og nordover med ulendt terreng, samt spredte bosetninger innover fjorder og daler langs kysten skal ha vært lite egnet for rask krigføring til hest. Med den lange kysten var derfor sjøen det viktigste bindeleddet for store deler av landet. Når terrenget vanskeliggjorde bruken av kavaleri er det derfor blitt vektlagt at flåtestyrker må ha spilt en viktigere rolle.⁷⁰ Nedenfor skal vi derimot se en norsk hærmakt som kjempet til hest og hadde utstyr som tilsvarte både tungt og lett kavaleri, samtidig som det fantes en forståelse for bruken av hest til krigføring i møte med forskjellige omgivelser og fiender allerede fra 1200-tallet.

4.1 Bruken av kavaleri på 1200-tallet:

Under värmlandsfelttoget mot Ribbungene 1224-1225 skal Håkon 4. Håkonsson hatt en hærstyrke med et stort innslag av ryttere. Det er forskjellige oppfatninger om akkurat hvor mange ryttere som utgjorde hærstyrken. André Neergaard har regnet seg frem til at det må ha vært snakk mellom ca. 355 og 635 ryttere.⁷¹ På den andre siden og i et nyere arbeid mener Hörður Barðdal at det skal ha vært opptil 1280 ryttere i kongens hær. Begge er iallfall enige i at kongen skal ha blitt fulgt av 80 mann som var en blanding av skutilsveiner (riddere etter

⁶⁹ Schreiner 1952-53: 110, Lunden 1976: 106, Ersland 2000: 91-92 og Contamine 1986: 45-46

⁷⁰ Moseng m.fl. 2007: 207 og Ersland 2000: 89 jf. Lunden 1976: 111 – som har ment at det ikke bare var topografien som var i veien for at tungt væpnede ryttere ikke kom til å spille en rolle i Norge, men at de var for dyre for beskjedne norske inntekter. og s. 424 – hvor han sier at i kystlandet Norge dekket hærskipet mye av de samme funksjonene som ellers ble dekket av borg og stridshest.

⁷¹ Neergaard 2001: 158-163

hirdskråen) og hirdmenn.⁷² Flere av disse rytterne skal ha hatt flere hester, og til hver hest fulgte enten en løpesvein eller en hestesvein. Dette kommer av at stridshesten til en pansret rytter ikke kunne brukes til forflytning til det hadde man behov for mer utholdende og slankere hester. Det vil si noen hester til å transportere utstyr og noen til kamp. Det viser dermed at rytterstyrkene til kong Håkon Håkonsson fulgte eksempelet fra det europeiske kontinentet.⁷³ Hvem av Neergaard og Barðdal som har rett når det kommer til den totale rytterstyrken til Håkon Håkonsson vil ikke bli diskutert. Det som er av betydning er nordmennes bruk av hest samt deres mulige utrustning. Når det kommer rytteriets utrustning ser det også ut som man er av forskjellig oppfatning.

Neergaard har ikke sagt direkte hva de forskjellige troppene var utstyrt med, men mener det fantes utstyr i Norge forut for felttoget som tilsier at flesteparten av rytterne kan ha vært utstyrt med brynje og brynjehoser. Hvis de var utstyrt med dette, var det i tråd med den klassiske grunnrustningen til en normalt utstyrt europeisk rytter, eller som han påpeker, en godt utstyrt vanlig kriger.⁷⁴ Barðdal har trukket dette enda litt lenger og mener ved å se på utstyret som kong Sverre skal ha vært utstyrt med i Sverres saga at de best utstyrte mennene (skutilsveinene og hirdmenn) kan ha vært utstyrt med brynje, våpenrøye, brynkolle og spyd.⁷⁵ Det er i såfall tilnærmet likt utstyret en hirdmann skulle ha etter hirdskråens bestemmelser.⁷⁶ Hva slags utstyr de resterende rytterne hadde blir ikke trukket frem. Han skiller mellom de som var “tungt utrustet” og de som var “godt”, og det kan være snakk om brynjer slik som Neergaard poengterer eller en god våpenrøye som gjestene- og kjertesveinene skulle ha etter hirdskråen.⁷⁷ Faktumet at det fantes menn fra et høyere sjikt i samfunnet som hadde med seg flere hester underbygger påstanden om at det fantes et skille i utrustning, og som Barðdal og Opsahl antyder at det må ha vært blanding mellom et tyngre og et lettere kavaleri.⁷⁸ Neergaard har på sin side ment at dette ikke er i samsvar med den tunge utrustning (brynjene og brynjehosene) man finner i Norge forut for dette felttoget, og at dette er rustning som på 1200-tallet var å regne som tung utrustning.⁷⁹ I mine øyne har han ikke tatt nok høyde for at skutilsveinene og hirdmennene var del av det norske samfunnets toppsjikte. Selv om størsteparten av rytterne kan ha hatt tung

⁷² Neergaard 2001: 158 og Barðdal 2016: 36-37

⁷³ Opsahl 1991: 138-139, Neergaard 2001: 159 og Barðdal 2016: 36-37 note 76. jf. Contamine 1986: 67-69 og Verbruggen 1997: 24-27

⁷⁴ Neergaard 2001: 52-53,134

⁷⁵ Barðdal 2016: 37-38

⁷⁶ Imsen 2000: 131

⁷⁷ Barðdal 2016: 37 og Imsen 2000: 131

⁷⁸ Opsahl 1991: 139 og Barðdal 2016: 37

⁷⁹ Neergaard 2001: 134

utrustning må de betraktes som lettere kavaleri sammenlignet skutilsveinene og hirdmennene som nok hadde bedre, eller større omfang av utrustning.

Under kampen mot Ribbungene skal det ha vært en trefning hvor kong Håkon Håkonssons styrker gikk av hestene for å slåss mot dem til fots. Dette kan ved første øyekast virke som en bekreftelse på norsk hærmakts manglende evne til å stride med hest. Samtidig er sagaen nøye med å understreke at det var på grunn av omgivelsene samt vanskelig terreng, og derimot ikke på grunn av en iboende praksis om å hoppe av hesten før kamp.⁸⁰ Vanskelig terreng eller hindringer som gjorde det for vanskelig å slåss fra hesteryggen var også tilfellet for europeiske riddere og ryttere.⁸¹ En annen trefning mellom kong Håkon Håkonssons styrker og Ribbungene viser at man maktet å utføre koordinert kavaleriangrep når Jon Sandhavre skal ha ridd mot fienden med en slik iver at han falt før styrkene støtet sammen og tok mange menn med seg i fallet.⁸² I det senere slaget om Oslo i 1240 mellom hertug Skule og kong Håkon later det til at Skule og hans menn *alle* var på hesteryggen. Barðdal underbygger dette med en sammenligning av en tidligere hendelse i sagaen som omhandler presten Bene Skinnkniv sitt forsøk på å kuppe den norske tronen i 1218. I sagaen blir det gjort poeng av at Bene satt på hest mens troppene hans var til fots. Han skal ikke selv ha kjempet, men flyktet på hesten da tapet var et faktum. Dermed var både det at han satt på hest og ikke kjempet bundet til å legge skam på han. Skule flyktet også, men det blir ikke knyttet noe skam til det. Det må dermed bety at alle hans menn var på hesteryggen. Skule skal ha innledet et kavaleriangrep da han fikk øye på Håkon Håkonssons tropper, men det skal ha blitt stoppet fordi Skules nestkommanderende, Sone Sik, grep reimene på hesten. Ut fra dette kan man slutte at nordmenn hadde forståelse for svakheten ved å innlede et kavaleriangrep i trange omgivelser mot en tettpakket gruppe av fotsoldater, hvor flesteparten mest sannsynlig var utstyrt med spyd.⁸³ Det som er gjennomgått her viser norske eksempler på europeisk mønster ved militær bruk av hester på 1200-tallet. Ut av dette må man kunne slutte at nordmennene evnet å føre strid til hest og at de hadde en forståelse for bruken av hest i møte med forskjellige omgivelser og fiender.

⁸⁰ Barðdal 2016: 39-40

⁸¹ Verbruggen 1997: 106-108

⁸² Barðdal 2016: 42 jf. Neergaard 2001: 102

⁸³ Barðdal 2016: 41-42 jf. Neergaard 2001: 105, som også gjør et poeng av at hertug Skule rytterkriger og at han må ha hatt ryttere rundt seg.

4.2 Stridsutstyr blant norske tropper på 1300-tallet:

Man kan se flere indikasjoner på utstyr og stridshester i nordmenns eie på 1300-tallet. Bjarne Erlingsson, sønnen til Erling Vidkunsson, beseiret i 1339 en tysker i turnering og kong Magnus 7. Eriksson skjenket både hesten og utstyret etter seieren.⁸⁴ Ridderen Bjarne Audunsson testamenterte bort fem utrustninger av typen harnisk, en blåskinnspalte og stållue i 1320.⁸⁵ I 1362 ble ei enke i Oslo etterlatt blant annet en plate og et panser.⁸⁶ Asle Petersson skjenket i 1353 en plate til Peterskirken i Tønsberg.⁸⁷ Eirik Bukk på Finnen (Voss) etterlot seg blant annet en gammel plate, fire stålhuer, en jernhatt, en lukket hjelm, to mannsadler og seletøy.⁸⁸ Ridder Jon Martinsson på Sørumsund som var en av Norges fremste menn på dette tidspunktet, testamenterte bort til kirker i Oslo i 1400 to hingster (stridshester) med harnisk samt turneringsrustning, hans egne stridsharnisk og alt tilhørende utstyr.⁸⁹ Med den overnevnte blåskinnspalten og i den forstand andre plater må det ha vært en våpenskjorte av skinn som var armert med fastsydde jernplater på innsiden. Slike våpenskjorter ble brukt over ringbrynjene og skal ha vært i bruk i Norden fra slutten av 1200-tallet. Panser på sin side var bare en annen betegnelse på ringbrynjen.⁹⁰ Det er bevart få testament som inneholder informasjon om våpen og rustninger fra 1300-tallet og det blir ikke etterlatt harnisk av andre enn ridderne Bjarne Audunsson og Jon Martinsson.⁹¹ En må derfor kunne anta at det må være snakk om full harnisk som det øvre sjiktet av stormenn var pliktig å eie etter Hirdskråen, og som på 1300-tallet var betegnelsen på stridsdrakt av jernplater som dekket kroppen helt eller delvis. Slik utstyr må ha vært vanligst hos stormenn på bakgrunn av deres rang og ressurser mens de overnevnte plater og panser må ha vært vanligst hos sveiner. Slikt utstyr tilsvarte utstyret til rangklassen hirdmenn i Hirdskråen og var som nevnt deres plikt å holde.⁹² Man finner samtidig full harnisk i eierskap

⁸⁴ Opsahl 1991: 140 Jf. Isl. Ann. s. 351 – var på denne tiden en væpner og ble slått til ridder av kong Magnus 7. Eriksson i 1347 se del. «5.3» i denne oppgaven.

⁸⁵ DN XVI nr. 2

⁸⁶ DN IV nr. 432, se RN VI nr. 849 note 1. om mulig feildatering hvor brevet kan stamme fra 16. august 1363.

⁸⁷ DN XI nr. 53

⁸⁸ DN I nr. 321 Jf. Sigurd Grieg, *Skiftet efter Eirik Bukk på Finnen*, Oslo 1934: 30-44 og G. A. Blom, *Norge i union på 1300-tallet, Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1310-1380*. Del II, *Det siste gammelnorske kongedømme 1350-1380*. Trondheim 1992: 481-483

⁸⁹ DN XVI nr. 42 jf. Opsahl 1991: 140. Se Opsahl, Hr. Jon Martinsson til Sørumsund – En svenske med suksess i Norge. I *årbok XIX. Middelalderen på Romerike*. Romerike Historielag. (s.191-214). Skedsmo 1998: 191-214 for Jon Martinssons bakgrunn og framvekst i Norge. - Heretter henviset til som «Opsahl 1998b.».

⁹⁰ A. Strømme, *Norske testamenter og sjelegavebrev fra middelalderen. En undersøkelse av omfang og bruk*. (Hovedoppgave). Universitetet i Trondheim – AVH. 1995: 67 Jf. B. Thordeman, *Stridsdrakten under forntid och medeltid*. (s. 89-123). Nordisk kultur XV:B 1941: 109-113

⁹¹ Se Strømme 1995: 68-69 hvor hun poengterer at man kun finner ni personer som testamenterte bort våpen og rustninger på 1300-tallet, fem fra den verdslige og fire fra den geistlige overklassen.

⁹² Strømme 1995: 67, note 267 s. 67-68 jf. Imsen 2000: 47, 131 og DN XI nr. 6

hos noen sveiner på 1300-tallet, iallfall perioden etter 1320 da de nevnte harniskene herr. Bjarne Audunsson testamenterte bort var til sveinene hans, Torgils, Anders Tott, Gudbrand og Jon Pil.⁹³

Håkon 6. Magnusson påla, som det blir lagt større vekt på senere, bøndene på Båhus i 1370 og mest sannsynlig flere steder på Østlandet at de skulle utstyre hver sjettede mann (bonde) med god hest, våpen og kost til å slutte seg til kongens påtenkte felttog mot Stockholm. Det er rimeligst å anta at disse hestene skulle bli brukt til transport og at bøndene derfor var tiltenkt rollen som ridende infanteri. Hesten ble nemlig ikke bare brukt til krigføring, men også transport til lands.⁹⁴ Som tidligere vist vet man at stormennene kunne holde maksimalt 40 sveiner og en må kunne regne med at hver stormann hadde et sted mellom 20 og 40 hver seg. Om en går ut fra at det i hovedsak var stormennene som hadde utstyr og stridshester som tilsvarte at de ville krige til hest, må det ha vært en relativ liten andel pansret rytteri fra Norge. Det er samtidig viktig å huske kravet som ble stilt til stormennenes sveiner. De skulle ha utstyr som tilsvarte at det må ha vært meningen at de også skulle kunne kjempe til hest. Utstyret var som poengtert ovenfor ikke like omfattende som en full harnisk, men med plate og panser (våpenrøye og brynje) må sveinene kunne betraktes som lett kavaleri sammenlignet med de tungt utrustede stormennene.⁹⁵ En kan se eksempler på sveiner med lik utrustning som stormenn med overnevnte herr. Bjarne Audunssons testamente. De må kunne betraktes som tungt kavaleri, men det må nok som det er nevnt ovenfor, vært mest vanlig at disse mennene hadde plate og panser.

Pansret kavaleri hadde dominert slagmarken på 1200-tallet og ryttere med tung rustning skal ha vært vant med at koordinerte stormangrep sikret seieren. På 1300-tallet skjedde det derimot en utvikling hvor tungt utrustet kavaleri begynte å tape mot fotsoldater. Dette skjedde blant annet ved Courtrai i 1302, Khephissos i 1311 og Bannockburn i 1314. Det tunge kavaleriets tap mot fotsoldater medførte at man i stor grad begynte å gå vekk fra å utføre stormangrep til at man steg av hestene og kjempet til fots. Det kom blant annet av at man ikke ville miste livet, eller risikere å erstatte hesten.⁹⁶ Stridshester var en betydelig investering i middelalderen og prisene vi kjenner fra Norden kunne variere fra rundt 30 mark og opp mot

⁹³ DN XVI nr. 2 og RN IV nr. 9, note 12 jf. Strømme 1995: 67

⁹⁴ DN II nr.410, Opsahl 1991: note 23 s. 139 og M. Prestwich, *Armies and Warfare in the Middle Ages*. New Haven and London 1996: 12; Utkallingen av bøndene blir behandlet under delen om «forberedelsene til felttoget mot Stockholm»

⁹⁵ A. Ayton, *Arms, armour, and horses*. I M. Keen (Ed.). *Medieval Warfare*. New York 1999: 198-199

⁹⁶ Verbruggen 1997: 47 og C.J. Rogers, *The Age of the Hundred Years War*. I M. Keen (Ed.). *Medieval Warfare*. (s. 136-162) New York 1999: 137-142

140 om de var ekstra gode og sterke.⁹⁷ Samtidig er det flere eksempler fra middelalderen hvor tungt utrustede riddere steg av hesten for å slåss til fots før 1300-tallet også. Det skal blant annet ha vært tilfellet i 1197 da kong Rikard 1. stormet et slott i nærheten av Beauvais. Samtidig var det heller ikke sjelden at de steg av hesten for å styrke fotsoldatenes rekker for å oppmuntre samt styrke moralen. Det skal ha skjedd ved Tinchebray i 1106, Brémule i 1119, og Northallerton i 1138. På 1300-tallet blant annet ved Boroughbridge i 1322, Halidon Hill i 1333, Maupertuis i 1356, og Cocherel i 1364.⁹⁸ Det er uten tvil blitt brukt hester til transport på 1300-tallet og det var både rustning og stridshester i norsk eierskap som tilsa at det kan ha blitt kjempet til hest som på 1200-tallet. Hvis norske ryttere til tider steg av hesten og kjempet til fots stemmer det overens med den europeiske utviklingen. Det var ikke et særnorsk fenomen på grunn av manglende evne og trening på krigføring til hest. De hadde både utstyr og kunnskap. På bakgrunn av dette må man kunne hevde at norske tropper kunne bruke hester i krigføring.

4.3 Borgbygging i Norge:

Som tidligere belyst er det indikasjoner i kildene som tilsier at nordmenn brukte kavaleri og at det fantes en forståelse i Norge for bruken i møte med omgivelser og fiender allerede på 1200-tallet. Ikke minst ble det rettet krav om å holde utstyr som må tilsa at det kan ha blitt forventet at de skulle stride til hest. Dessuten ser man i nordmenns eierskap på 1300-tallet utstyr og stridshester som sier at norske stormenn og sveiner hadde utstyr til å kjempe til hest under kampene om den svenske tronen på slutten av 1300-tallet. Med drøftingen av spørsmålet om rytterstyrker vil jeg nå se på borgbygging i Norge å legge vekt på behovet for borger på 1300-tallet.

Borger var ikke bare en sentral del av hærsystemet, de fungerte også som viktige regionale administrative sentre. Det norske landskapet tilsa at store deler av befolkningen og ferdsel ble styrt av sjøen og fjellet. Dermed var det ikke hensiktsmessig for kongemakten å reise borger som lokale administrasjonssentre rundt om i innlandet. Sammenligner man Norge og Skottland i perioden ser man likevel at økonomi og topografi ikke alene bestemte antallet borger. Det skotske landskapet i nord likner veldig på det norske fjord- og fjellandskapet og det ble i Skottland reist et stort antall borger. Bakgrunnen for den utstrakte borgbyggingen i

⁹⁷ Blom 1992: 483

⁹⁸ Verbruggen 1997: 107-108

Skottland var intern spenning og uro som flere ganger brøt ut i åpen konflikt. Man hadde dermed behov for militære-politiske støttepunkt. Den samme situasjonen befant Norge seg i da kong Sverre bygde steinborgene i Trondheim og Bergen på slutten av 1100-tallet. Når den indre uroen i Norge avtok og kongemakten ble styrket med konsolideringen av det riksomfattende enekongedømmet fra 1240-tallet minket også behovet for å bygge borger. Det samme skjedde i England hvor antallet borger ble sterkt redusert som følger av at den engelske kongen økte kontrollen over riket fra slutten av 1100-tallet. Man ser fortsatt en kontinuitet i norsk borgbygging utover høymiddelalderen, men den avtar med byggingen av borgen Akershus rundt 1300 og Båhus i 1308. Da hadde man militær-politiske støttepunkt i de viktigste områdene i landet, Trondheim, Bergen, Oslo, Tønsberg og Båhus, der sistnevnte var en grensefestning i skjæringspunktet mellom Norge, Sverige og Danmark. Borgene ble som nevnt også brukt til å kontrollere befolkningen. De få borgene i Norge kan dermed stå som et klart eksempel på en sterk norsk kongemakt der behovet for å kontrollere befolkningen var dekket.⁹⁹

Det er perioden under kong Albrekt av Mecklenburg i Sverige fra 1364 at man ser en betydelig økning av svenske borger.¹⁰⁰ Denne økningen i Sverige må kunne forklares med at landet var preget av krigføring og indre uro, hvor militær-politiske støttepunkt var viktig for å sikre kontrollen over mecklenburgdynastiets områder. Dette gjaldt ikke bare i konfliktene mot Norge og Danmark, men også ved at svenske stormenn var misfornøyd med at kongen forlente ut deres maktgrunnlag til tyske stormenn som igjen forlente ut til sine landsmenn.¹⁰¹ Til tross for at man kan se en oppblomstring av borger under kong Albrekts regjeringstid, vil ikke det si at alle borgene var av like god kvalitet.¹⁰² Selv om en borg ble anlagt i en viss historisk situasjon eller periode vil det ikke nødvendigvis si at den var tiltenkt å stå i flere hundre år. Den kunne nemlig fjernes temmelig raskt om man ikke så grunn til å opprettholde den. Av de borgene som ble anlagt i perioden 1356-1388 finner man nesten bare en fjerdedel i bruk ut resten av middelalderen.¹⁰³ Det henger nok nøye sammen med at det ble inngått en avtale på dronning Margretes initiativ om at alle private borger som tilkom etter 1363 skulle nedbrytes.¹⁰⁴ De borgene som dronning Margrete valgte å beholde fra den mecklenburgske tida skal ha vært av militær betydning og kvalitet, anlagt strategisk rundt byer og handelsplasser. Det betyr ikke at

⁹⁹ Moseng m.fl. 2007: 188-189

¹⁰⁰ C. Lovén, *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. (Doktorgradsavhandling), Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, *Antikvariska serien* 40. Stockholm 1996: 201-202

¹⁰¹ Opsahl 1998a: 26 jf. Moseng m.fl. 2007: 322-324

¹⁰² Moseng m.fl. 2007: 188

¹⁰³ Lovén 1996: 201

¹⁰⁴ L.O. Larsson, *Kalmarunionens tid*. Stockholm 1997: 74

de ble bygd i sin tid med langsiktige mål, men borgplasseringen kunne bli vurdert som nyttig seinere.¹⁰⁵

Nedgangen i norsk borgbygging på 1300-tallet må dermed kunne kobles opp mot at behovet ikke nødvendigvis var tilstede. Med de maktstrukturene som utviklet seg i Norge må det også ha vært hensiktsmessig for unionsmonarken å kontrollere Norge med få riksborger.¹⁰⁶ Det må være rimelig å anta om situasjonen hadde vært lik den i Sverige, at det norske landskapet var preget av uro og konflikt ville man ha bygd flere borger i Norge som på 1200-tallet. Det er samtidig viktig å påpeke at den norske kong Håkon 6. både hadde vilje, evne og ressurser til å reise borger i Sverige under striden mot mecklenburgdynastiet, da det er flere eksempler på oppkomsten av borger.¹⁰⁷

4.4 Sammenfatning og konklusjon:

I dette kapitlet har det kommet frem at den norske hærmakten har bestått av en blanding av det som må ha vært tungt og lett kavaleri på 1200-tallet. Samtidig som det ble reist krav om utstyr som tilsa at man skulle kunne stride til hest utover slutten av 1200-tallet og på 1300-tallet. Slikt utstyr ser man eksempler på i både stormenn og sveiners eierskap på 1300-tallet. Når man har sett at det fantes en forståelse for krigføring til hest i møte med forskjellige omgivelser og fiender i Norge på 1200-tallet, må man også kunne hevde at det samme gjaldt på 1300-tallet. Man har ikke noe kildemateriale som eksplisitt sier at norske tropper kjempet fra hesteryggen under krigføringen i siste halvdel av 1300-tallet i Sverige. Det er samtidig som vi skal se nok av eksempler som viser norsk deltakelse. Med deres utrustninger, må man kunne anta at i det minste de mest prominente av dem har deltatt på hest. Når det gjelder den manglende borgbyggingen må en se på behovet for slike anlegg og at det må ha vært hensiktsmessig å kontrollere Norge med få borger. Dessuten skal en huske at den norske kong Håkon 6. hadde vilje, evne og ressurser til å reise borger i Sverige. Sammenlignet med Sverige må man kunne hevde at behovet i Norge var mye mindre, og at man derfor ikke bygde ut borger i like stor skala.

¹⁰⁵ Lóven 1996: 201-202

¹⁰⁶ Med tanke på hvilke maktgrunnlag stormennenes sveiner representerte, og erfaringene konfliktene med norske stormenn på 1330-tallet hvor blant annet holdt Akershus. Jf. Opsahl 1991:53 og DN VII nr. 163

¹⁰⁷ Jf. B. Fritz, *Hus, Land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434*. Del 2. Stockholm 1973: 67-83; Hvor man kan se oppkomsten av flere borger under folkungene under kampen mot mecklenburgerne. Blant annet Dalaborg, Ekholm og Amneholm.

5. Kong Magnus Erikssons felttog mot øst.

Den nordeuropeiske krigføringen og korstogene øst i Baltikum i middelalderen er et forskningsfelt som har vært og er viet stor interesse. Innenfor dette feltet har man i stor grad lagt vekt på hva som lå bak korstogene, ideologisk, politisk og økonomisk. Dette har også vært tilfellet med kong Magnus Erikssons to felttog mot øst i 1348 og 1350-51. Det er gjennomgående at vekten har ligget på hvorfor kongen organiserte og ledet disse to felttogene samt hvorfor de mislyktes. Målet med dette kapitlet er å undersøke hvilke norske styrker kongen hadde med seg på felttogene. Hovedvekten vil bli lagt på kongens forberedelser til krigen samt hvilke styrker han kan ha fått med seg østover. Av den norske forskningslitteraturen jeg benytter i dette kapitlet er det nesten bare P.A. Munch med «*Det norske folks historie – Unionsperioden, første deel*» fra midten av 1800-tallet som tar for seg hvilket norsk bidrag en muligens kan se i kongens følge østover.¹⁰⁸ Det blir også brukt svensk litteraturen, men den har også gjennomgående lagt vekt på bakgrunnen for korstogene mot øst og hvordan de utviklet seg. Munch vil derfor stå sentral sammen med kildematerialet i form av de islandske annalene, samt bevarte brev og dokumenter en kan finne i det norske diplomaterialet.

5.1 Tidligere korstog:

Sverige skal tilbake til jernalderen og vikingtiden hatt kontakt med den baltiske delen av Europa, der den lille øya Birka i Mälaren-regionen spilte en sentral rolle i langdistansehandelen på 800-tallet. Innbyggerne i dette området kontrollerte også delvis nordlige områder av det baltiske havet. Den dominerende posisjonen de hadde skaffet seg i dette området forsvant i løpet av førstehalvdelen av 1000-tallet. De svenske krigstoktene man senere ser inn i de baltiske områdene fra rundt midten av 1100-tallet og utover 1300-tallet burde ifølge Thomas Lindkvist bli vurdert som en kontinuitet på de fra vikingtiden. Det som var nytt, var at korstogsideologi nå bidro til å legitimere disse krigene.¹⁰⁹

Svenske korstog fra midten av 1100-tallet er som regel assosiert med tre forskjellige korstog, av Erik (senere Sankt Erik), Birger Jarl og Torgils Knutsson som resulterte i å innlemme deler av det nåværende vest-Finland inn i det svenske riket. Under det tredje korstoget

¹⁰⁸ Det blir poengtert i Moseng m.fl. 2007: 211 – At kongen skal ha hatt med seg en kontingent norske stormenn og sveiner rundt 1350.

¹⁰⁹ T. Lindkvist, *Crusades and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140-1500*. I A. V. Murray. (Ed.). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*. (s. 119-132). Burlington 2001: 122

ledet av marsken Torgils Knutsson i 1292-93 gikk den svenske offensiven til elva Neva i Nordvest-Russland hvor de bygde Viborg (Vyburg- Russisk) som skulle stå som en viktig svensk borg øst i Finskebukta i flere hundre år. Thomas Lindkvist poengterer at det derimot er nyere oppfatninger som viser at det ikke nødvendigvis var korstogene som ene og alene gjennom makt medførte at Finland havnet under Sverige.¹¹⁰

Finske karelere og russere ble ikke bare oppfattet som fiender av katolsk tro, men de var også i stadig konflikt med nordmenn og svensker.¹¹¹ I de islandske annalene (årbøkene) finner man flere aktstykker som nevner stridigheter mellom nordmenn, finske kareler og russere. I 1278-1279 skal det ha vært et karelsk innfall i Nord-Norge hvor sysselmannen til kong Magnus Lagabøte, Torbjørn Skeni, mistet 35 mann. I 1302 skal kong Håkon 5. Magnusson ha sendt Ogmund Ungdams med en stor hærstyrke nordover på grunn av nye innfall, og i 1316 skal russerne på ny ha gjort innfall hvor mange i Hålogaland ble drept.¹¹²

Når den svensk-norske unionen ble inngått i 1319 medførte dette at Norge også i større grad ble trukket inn i konflikt med russerne. Svenskene førte stadig krig mot Novgorod om finsk-russiske grenseområder og skal i 1323 ha oppfordret paven til å opprope et korstog til den norske og svenske geistligheten mot samer, karelere og russere. Svenskene sluttet på sin side fred med russerne 12. august det samme året og fikk tre nye områder av Karelen. Norge må under samme konge som Sverige ha blitt oppfattet som en part i korstoget og den svensk-russiske striden. Det ble derfor utført et angrep av karelerne i 1323 der de kom ned til Bjarkøy i Hålogaland og satte fyr på og brant ned gården til drottseten (riksforstanderen) Erling Vidkunsson. Det skal ikke ha forekommet noen flere trefninger i nord etter det som skjedde med gården til drottseten, men freden kom ikke i stand mellom Norge og Novgorod før tre år etter, i 1326.¹¹³ At man ikke fikk noen fred før må skyldtes at Erling Vidkunsson sendte ombudsmenn til paven i Avignon med håp om hjelp mot fiendene i nord. Disse mennene må ha blitt sendt ut i løpet av 1323 eller starten av 1324 da brevet er datert 14. august 1324 (Avignon).¹¹⁴ Samtidig har man forsøkt å beskatte den norske geistligheten ekstra for et påtenkt krigstokt i nord, muligens inn i Nord-Russland. I et brev fra biskopen av Bergen Audfinn til

¹¹⁰ Ibid: 122-124. For mere om Finlands innlemmelse i det svenske riket se s. 122.

¹¹¹ Karelerne var hedenske, mens russerne var ortodokse kristne og om ikke oppfattet som «hedenske» i hvert fall kjettere da de ikke lød under paven i Roma. Jf. E. Opsahl, Del I. «900-1537», i E. Opsahl & S. Sogner, *Norsk innvandringshistorie, I kongenes tid 900-1814*. Bind 1. (23-223). Oslo 2003: 221

¹¹² K, Selnes. *Norge-Russland – Grannefolk gjennom tusen år*, Oslo 1972: 59 Jf. Opsahl 2003: 215 og Isl. Ann.: 70, 73, 393.

¹¹³ O.A. Johnsen, *Finmarkens politiske historie: aktmæssig fremstillet* (Skrifter utgitt av Det norske videnskapsakademi i Oslo. II, Hist-Fil. Klasse ; 1922:3), Kristiania 1923: 24 Jf. Selnes 1972: 60, Bjørge 1995: 102 og Opsahl 2003: 222

¹¹⁴ DN IV nr.163

erkebiskopen Eiliv av Nidaros. Forteller biskopen at han og hans kapittel mener at geistligheten i hans bispedømme ikke kan gi noe hjelp til utbud. Det kom både av at det hadde vært uår, men også fordi det var i strid med kirkeretten at slike skatter ble pålagt geistligheten av verdslige dommere.¹¹⁵ Paven hadde ikke gitt Erling Vidkunsson dispensasjon til slik ekstra beskatning. Man kan tolke Erlings bønn til paven som uttrykk for en tanke og et håp om at paven ville hjelpe Norge i kampen mot «kristendommens fiender» i nordøst. Paven hadde på mange måter gitt inntrykk for det med korstogsoppropet i 1323. Forespørselen ble besvart 13. August 1326, hvor pave Johannes 22. ga mandat til at kong Magnus Eriksson kunne få halvparten av seksårstienden fra begge rikene (Norge og Sverige) til krig mot «kristendommens fiender», de vantro og hedenske naboene, karelerne og russerne (*Rutheni*).¹¹⁶

Dessverre kom brevet fra paven for sent da freden mellom Norge og Novgorod allerede var inngått på ti år den 3.juni 1326.¹¹⁷ Selv om man i utgangspunktet nå hadde en fred med Novgorod ga midlene fra kirken muligheten til å bygge ut forsvarsverk. Vardøhus skal på drottsetens initiativ ha blitt bygd i samarbeid med kirken til forsvar av de østlige grensene i nord.¹¹⁸ Konflikten mellom Sverige og Novgorod blusset opp på ny i perioden 1336-1338 hvor også Norge skal ha vært involvert og man fikk en ny fred mellom Sverige og Novgorod på ti år i 1338. Grunnen til at man måtte inngå en ny fred, var at det skal ha vært et anti-russisk opprør i 1337 med svensker og finske kareler ledet av den svenske høvedsmannen på Viborg, Sten.¹¹⁹ Denne freden ville nok i utgangspunktet ha fornyet seg automatisk på ti nye år i 1348 om det ikke var for det krigstoget østover som kong Magnus Eriksson organiserte og ledet i 1348.

5.2 Bakgrunnen for krigstoget mot øst:

Fru Birgitta (senere Sankt Birgitta) ble utover 1340-tallet oppfattet som et hellig orakel på grunn av hennes påståtte åpenbarelser fra Kristus og den hellige Jomfru. Hun var i utgangspunktet kongens søskenbarn, og dronningens overhoffmesterinne.¹²⁰ Etter hvert som hun spredde sine åpenbaringer og fikk status som orakel skal det ha utviklet seg nesten en sedvane, ifølge Munch,

¹¹⁵ DN VIII nr.79, se også brev nr. 373 i RN IV som er drottsetens brev til erkebiskopen av Nidaros.

¹¹⁶ DN VI nr.113a

¹¹⁷ DN VI nr.119a og DN VIII nr.80 Jf. Johnsen 1923: 24

¹¹⁸ L.I. Hansen, The Successive Integration of Hålogaland and Finnmark into the Realm of the King of Norway. I S. Imsen (Ed.). *Rex Insularum. The King of Norway and his «skattlands» as a political system c.1260–c.1450.* (s. 347-370). Bergen 2014: 351

¹¹⁹ Johnsen 1923: 28-29, E. Christiansen, *The Northern Crusades*, London 1997: 189 og D. Harrison, *Gud vil det! – Nordiska korsfarere under medeltiden*. Stockholm 2005: 463-464

¹²⁰ Christiansen 1997: 190

å rådspørre henne om viktige beslutninger.¹²¹ Hun så hellig krig «korstog» som den beste måten en konge og riddere kunne utkjempe deres gudgitte sosiale plikt.¹²² Når kongen selv nevner i sitt og dronning Blaches svenske testament av 1346, å gjøre en reise, eller *reysa* mot Guds fiender, later det til at kongen kan ha vært religiøst motivert til å utføre sin gudgitte plikt ved å reise i korstog mot «kristendommens fiender» i øst.¹²³

Det kan derimot tyde på at det var helt andre årsaker til at kongen dro østover. Lindkvist trekker frem at det i *Erikskrøniken* er lite snakk om at svenskene under de tidligere korstogene på 1100- og 1200-tallet var motivert av ønsket om å spre kristendommen, og at hovedmålet må ha vært å etablere territorial kontroll. Det området de skal ha ønsket kontroll over var den nordlige kysten av Finskebukta og muligens elvemunningen langs Neva.¹²⁴ Som nevnt tidligere bygde svenskene Viborg i Finskebukta under korstoget til marsken Torgils Knutsson. Den russiske kirken betraktet Øst-Finland som sitt misjonsområde og Novgorod betraktet på sin side Finland som sin interessesfære.¹²⁵ Disse forløpende «korstogene» og blant annet byggingen av Viborg gjorde at svenskene etablerte seg på strategiske viktige punkter i området rundt Finskebukta og i det russisk dominerte Neva-området. Det ser ut som et forsøk på å sikre kontrollen samt bygge opp et forsvar omkring de svenske delene av Finland.¹²⁶ Det kan dermed se ut som om kong Magnus Erikssons «korstog» og krig mot russerne var en videreføring av en svensk ekspansjonspolitik. Munch betegner det som utvilsomt kongens eget ønske å gå til krig med Novgorod året etter at freden utløp i 1348 for å sikre sitt rikes grenser.¹²⁷ Georg Von Rauch mener også at kongens politikk i øst var et forsøk på å knytte Estlands (Livland) allerede løse tråder til Finland.¹²⁸ Krigen og «korstoget» mot Novgorod og russerne kan derfor ha vært ønsket fra kongens side for også å sikre seg kontrollen over støttepunkt på den andre siden (øst-siden) av Finskebukta. Ved å kontrollere øst-siden ville man også kunne sikre kontrollen over den østlige delen av Finland, samt knytte de vest-baltiske områdene nærmere til det svenske riket.

¹²¹ Munch 1862: 486

¹²² Christiansen 1997: 190

¹²³ Lindkvist 2001: 125

¹²⁴ Ibid: 124

¹²⁵ Selnes 1972: 71

¹²⁶ Lindkvist 2001: 125, skal også ha bygd en liten borg på landskrone og Keksholm (Priozësk)

¹²⁷ Munch 1862: 476

¹²⁸ G,V. Rauch, Sveriges Livländska politik under konung Magnus II Eriksson (1319-1362). I S. Tunberg (Red.). *Historisk Tidskrift. Svenska historiska föreningen*. 48 utg. 1928: 132, 146

5.3 Krigsforberedelsene:

Kong Magnus Eriksson sendte en retterbot om Landvern og Leidang i det nordlige Norge (nord om Stad) fra Jersøy i 1347.¹²⁹ Rettarboten skal ha vært sendt fordi kongen forbredte krigen mot Russland. Som nevnt tidligere hadde innbyggerne i Hålogaland erfart konflikt med kareler og russere. Henvendelsen til den nordlige landsdelen må dermed på mange måter ha vært sendt for å forberede innbyggerne mot nye angrep fra øst. Kongen ba dem ha landevernsskipene fulltallige og i god stand, slik at nye kunne bygges der det ikke fantes noen, og de gamle ble satt i stand. Dessuten ba han alle, lærd som lek, å yte den pliktige skipsbyggningsleidangen og utfareleidangen. Fritatt fra dette var bare de håndgagnmenn og de huskarene som enten reiste med kongen eller med sysselmennene som holdt huskarer.¹³⁰ Brevet kan tyde på kongen skal ha ønsket en leidangsflåte fra nord som kunne brukes til angrepskrigen mot Russland, og at hensikten var å fare ut med leidang fra Norge året etter, sommeren 1348.¹³¹

I Skálholtannalen kan en lese at kong Magnus Erikssons forsøkte å utkalle leidang fra Norge til angrepskrig mot øst. Da svarte nordmennene «*eigi sækia med hernati i annars kongs riki*» - at de ikke ville «søke med hærmakt til andre kongers riker».¹³² Våpenføre nordmenn i leidang hadde visse rettigheter ovenfor kongemakten. I følge Gulatinglovens utfarebolk var de pliktig å følge kongen i leidang så langt som til landsenden eller «Elva» (Gøtaelv) om han krevde det. Dette ble utvidet i kong Magnus 6. Lagabøtes Landslov av 1274 til også å gjelde skattlandene. Hvis kongen ønsket å fare med leidang lenger enn til landsenden og skattlandene kunne de nekte ved å henvise til loven.¹³³ Den samme motstanden mot krigstoget skal Magnus ha møtt blant de norske stormennene under samlingen ved den svenske byen Lödöse den 15. juli 1347.¹³⁴ Det er ikke usannsynlig at denne motstanden var knyttet til stormennenes frykt for at landets ressurser ble brukt til en utenrikspolitikk som ikke tjente det norske kongedømmet og

¹²⁹ NgL III. nr. 81, s.169 Brevet er datert 25 mars 1347, men ifølge RN V nr. 944 er dette feildatert og skal blitt holdt 8. Juli 1347.

¹³⁰ NgL III, nr.81, s.169

¹³¹ Munch 1862: 446-47 og Bjørge 1995: 102

¹³² Isl. Ann 223 og Moseng m.fl. 2007: 208 Jf. Bjørge 1995: 102 – her har Bjørge tolket annalnotisen som at det var det norske riksrådet som nektet å delta i krigen. Dette ser ut til å være en feiltolkning hvor man ikke har vurdert annalnotisen opp mot loven, og som vi følgende skal se at norske stormenn, til tross for at det skal ha vært noe motstand, skal ha fulgt med kongen østover.

¹³³ B. Eithun, M. Rindal, T. Ulset. *Den eldre gulatingslova*, Oslo 1994: 160 nr. 295. Oversatt som: «Kongen skal råda for bod og for bann og for utferdene våre. ikkje skal me nekta han leidang til landsenden, når han byd ut seg til tarv og oss til gagn. no skal alle menn gjera leidangen etter likning, som kongen har lova oss.» i K. Robberstad. *Gulatingslovi*, Oslo 1937: 239 og Taranger 1915: 28-30 jf. Moseng m.fl. 2007: 208 og Ersland 2000: 81-82

¹³⁴ Munch 1862: 478 og Bjørge 1995: 102 - Stormennene var blant annet - ridderne; Erling Vidkunsson, Jon Havtoresson, Ivar Ogmundsson, Ogmund Guttormsson, Ogmund Finnsson, Hallstein Simonsson og væpnerne; Bjarne Erlingsson, Sigurd Havtoresson, Eiliv Eilivssen, Orm Øysteinsson, Olav Alvsson og Trond Krakesson. Se DN V nr. 193

aristokratiets interesser, som ved opprøret i 1338-1339.¹³⁵ Uten at man kan si for sikkert hva det var de forhandlet om, mener Munch at kongen må ha planlagt med erkebiskopen Arne om en henvendelse til paven. Som annalene viser skal han ha lovet paven å kristne folk i Russland som i den forstand må bety omvende fra kjettersk (ortodoks) til katolsk tro.¹³⁶ Det skal ha vært ønsket om bistand til krigstoget og at det skulle bli betegnet som et korstog at kongen spurte paven om hjelp. Det må sees i sammenheng med at leidangsmannskapet nektet å delta samt, som Munch også påstår for å gjøre stormennene mer villige til krigen.¹³⁷

Kongen oppholdt seg ved Båhus i jula 1347 hvor han samlet til seg flere fremtredende norske menn. Blant disse mennene finner vi Torgils Smidsson, Borgar Anundsson, Sigurd Havtoresson, Bjarne Erlingsson, og Orm Øysteinsson. De tre sistnevnte var under møtet i Lödöse betegnet som væpnere, og det samme skal Torgils og Borgar ha vært da de var hos kongen på Båhus.¹³⁸ Når vi igjen møter disse under møtet i Oslo i februar to måneder senere, kan vi se av domsbrevet at alle de fem overnevnte fra Båhus har herretittel (riddertittel) sammen med; Erling Vidkunsson, Jon Havtoresson, Ivar Ogmundsson, Ogmund Guttormson, Guttorm Eiriksson, Ulv Saxesson, og Arne Aslaksson. Hensikten med møtet i Oslo skal ha vært å inngå en endelig avtale om krigen mot Russland. Kobler vi ridderslaget av de nevnte væpnerne opp mot den eventuelle motstanden kongen skal ha møtt er det rimelig å anta som Munch selv poengterer at kongen må ha benyttet seg av makten til å gi privilegier og status for å sikre seg støtte til felttoget.¹³⁹ Det var ikke uvanlig at man hadde et bevisst motiv og mål for ridderslag. Man finner flere eksempler fra middelalderen hvor det ble brukt for å få gjennomført et mål. Baldwin 5. av Hainaut i Belgia skal ha slått nevøen sin «hastig» til ridder i 1163 for å gjøre han i stand til å påta seg herredømme over landet. Det samme skal Henrik 2. av England ha gjort i 1170 hvor han slo sønnen Henrik 3. til ridder og umiddelbart etter fikk han salvet og kronet til konge.¹⁴⁰ Dessuten kan det knyttes opp mot at ridderslag var noe som uttrykte tillit mellom den som tildelte og den som mottok slaget. På den måte kan det tenkes at det ble tildelt med et ønske om å skape styrket bånd og lojalitet.¹⁴¹ Som man kan lese ut av de islandske annalene nedenfor ser det ut som om kongen kan ha hatt et slikt motiv og at målet med ridderslagene fungerte ettersom noen av de fra møtet i Oslo ser ut til å ha vært med konge østover.

¹³⁵ Moseng m.fl. 2007: 174

¹³⁶ Isl. Ann: 223

¹³⁷ Munch 1862: 478

¹³⁸ Ibid: 482

¹³⁹ NgL III: 171, nr.84 og Munch 1862: 483.

¹⁴⁰ J. Bumke, *Courtly Culture, Literature and Society in the High Middle Ages*. New York 2000: 231

¹⁴¹ Opsahl 1995: 490

5.4 Nordmenns deltakelse:

«Magnus kongr for i Ruzaland og stridde virdr Ruza ok vann stora borg. af þeim fylgdu honum herra Biarni ok margir adrir mickils hattar menn.»¹⁴²

Ifølge den islandske Lögmanns- og Faltø annalen skal en herr. Bjarne ha vært i Russland sammen med kongen under det andre felttoget. Ut fra navnene vi kjenner fra møtene mellom kongen og stormennene må det være snakk om Bjarne Erlingsson den yngre, sønn av Erling Vidkunsson. Vi ser også at det er snakk om Bjarne og «*magrir adrir mickils hattar menn*» - mange andre stormenn.¹⁴³ Siden Bjarne Erlingsson var en av de som fikk riddertittel av kongen på Båhus julen 1347, kan det tenkes at flere av de som fikk titler, Sigurd Havtoresson og Orm Øysteinsson, Torgils Smidsson og Borgar Anundsson var blant stormennene som nevnes med Bjarne og kong Magnus.

Det første felttoget skal ha funnet sted fra juni til august 1348, og det andre fra august 1350 til mai 1351, da kongen befant seg i Åbo eller i juni da kongen befant seg i Stockholm.¹⁴⁴ De islandske Lögmanns og Flatø annalene er på sin side datert 1349-1357 og 1350-1357.¹⁴⁵ Det er dermed usikkert om disse mennene var der med kongen under det første felttoget, det andre eller om de kan ha vært med på begge, hvis de i det hele tatt var delaktige. For å påvise at noen av de overnevnte stormennene muligens fulgte kongen østover er det interessant å se i det bevarte diplomaterialet for perioden når felttogene fant sted. I diplomaterialet som omhandler blant annet Sigurd Havtoresson finner vi tre brev som kan si noe om hans deltakelse i kongens felttog.

De to første brevene er datert 26. mai 1348 og 7. november 1348.¹⁴⁶ Brevene i seg selv sier ikke noe om deltakelse, men det finnes ingen bevarte brev i diplomaterialet som nevner Sigurd i perioden mellom mai og november. Når det første krigstoget fant sted mellom juni og august kan det være rimelig å anta at Sigurd Havtoresson ikke befant seg i Norge. Det tredje brevet kan muligens bekrefte deltakelsen. Det ble sendt fra Avignon hvor paven gir blant annet Sigurd Havtoresson og Ogmund Finnsson rett til å velge seg skriftefedre som skulle frigi dem fra alle synder.¹⁴⁷ Når disse to blir nevnt i dette brevet og gitt syndsforlatelse, kan det bety at de har reist i korstog. Som en kan se i et annet brev fra paven i Avignon skulle de som reiste i

¹⁴² Isl. Ann.: 276

¹⁴³ Isl. Ann.: 276, 405

¹⁴⁴ Munch 1862: 487, 489, 526 og Christiansen 1997: 194

¹⁴⁵ Isl. Ann.: 276, 405

¹⁴⁶ DN IV nr. 334, 341

¹⁴⁷ DN VII nr. 229e,g

korstog mot de vantro russerne få avlat og immunitet som om de dro til hjelp for Det hellige land.¹⁴⁸ Når paven nevner de i brevet 14.juli 1351 og det samtidig ikke kan sees noen brev som nevner Sigurd i Norge i perioden under det første krigstoget, kan man tenke seg at de kan ha vært med kongen på det første krigstoget. Det er samtidig viktig å poengtere at man kan se flere slike brev utstedt av paven for perioden, men i hovedsak til geistlige.¹⁴⁹ Det trenger derfor ikke nødvendigvis å ha sammenheng med deltakelsen. Munch påpeker at om ikke kongen før hadde henvendt seg til paven om bistand så må det i det minste ha skjedd i løpet av 1349 eller tidlig 1350 at hans sendebud ba paven om hjelp og opplyste han om hva som hadde skjedd under det første felttoget.¹⁵⁰ Som tidligere nevnt kunne det ta lang tid før man fikk svar fra paven. Det er derfor gjennom dette sendebudet rimeligst å anta at paven kan ha fått vite om Sigurd Havtoresson og Ogmund Finnssons deltakelse og at de kan ha fulgt med kongen iallfall under det første krigstoget.

Stormennene var kongens håndgangne menn og derfor pliktig til å følge kongen med sveinene sine, innenlands som utenlands i hærferd. Det var i hvert fall utgangspunktet i hirdskråen.¹⁵¹ Det kan godt være det var plikten til å følge kongen som lå bak stormennenes deltakelse i krigen. Samtidig kan det se ut til at kongen ved å tildele titler har fjernet den motstanden og misnøyen for krigstoget østover som kan ha vært tilstede. Ved å ha blitt betegnet som et korstog kan det ha spilt på deres rolle som riddere og den gudgitte sosiale plikten de hadde til å utkjempe Hellig krig.

Som nevnt ovenfor kan kongen ha hatt flere norske stormenn med seg østover. Det ser ut til at Sigurd Havtoresson og Ogmund Finnson har vært med på det første felttoget. Når det gjelder Orm Øysteinsson kan man se i den islandske Flatø annalen at kong Magnus utnevnte han til Norges drottsete i 1350 under Håkon 6. tid som umyndig norsk konge.¹⁵² Orm gikk dermed fra å være væpner fram til kongen ga han riddertittel i julen 1347, til å bli drottsete for Norge i 1350. Det må bety at han hadde et godt forhold til kong Magnus samt at det også virker fornuftig å anta at han var med kongen i det første felttoget. Når det kommer til det andre felttoget ser det ut til at Orm Øysteinsson ikke var med østover da han befant seg i Jönköping, og det er heller ikke overraskende da han som drottsete var nødt til å ta seg av riksstyringen på vegne av kongemakten.¹⁵³ Om Torgils Smidsson og Borgar Anundsson også fulgte med kongen

¹⁴⁸ DN VI nr. 200

¹⁴⁹ DN VII nr. 299a-d,f

¹⁵⁰ Munch 1862: 522-523

¹⁵¹ Imsen 2000: 65

¹⁵² Isl. Ann: 404 – Se også E. Opsahl (2009, 13. februar). Orm Øysteinsson. I Norsk biografisk leksikon.

¹⁵³ DN VIII nr.157

østover er usikkert, men ingen kilder taler mot det. Ut fra kildematerialet blir ingen av de overnevnte mennene nevnt i Norge for perioden av det først felttoget. Når man kan se indikasjoner på at tre av de fem som fikk riddertittel av kongen på Båhus julen 1347, Bjarne, Sigurd og Orm reiste med kongen østover, er det nærliggende å tro at det også kunne gjalde Torgils og Borgar.

Spørsmålet er om denne deltakelsen av norske stormenn gjaldt begge felttogene. Perioden annalene dekker er som nevnt 1349/1350 til 1357, altså ikke perioden for det første felttoget. En kan tenke seg at det er en feildatering, dette fordi begge notisene nevner at man skal ha erobret en borg eller flere borger, og det blir diskutert nedenfor om kong Magnus styrker erobret Nöteborg under det første felttoget i 1348.¹⁵⁴ Hvis dette er en feildatering kan det bety at Bjarne Erlingsson (d.y.) fulgte kong Magnus under det første krigstoget med de overnevnte mennene. Hvis det derimot ikke er en feildatering, betyr det at Bjarne og kong Magnus ble fulgt av norske stormenn under det andre felttoget i 1350-51. Det tilsier samtidig ikke at de ikke kan ha deltatt på begge felttogene. Der hvor man ikke finner de nevnte mennene belagt i kildematerialet i perioden for det første felttoget, gjør man heller ikke det i perioden for det andre. Uavhengig av om det er en feildatering eller ikke, må man derfor kunne anta at de stormennene det her er snakk om, bortsett fra Orm Øysteinsson, deltok i begge felttogene. En grunn til å anta det er ridderslaget de fikk i 1347, og den æren og materielle gevinsten de kan ha fått ved å delta. Det var som nevnt også både en plikt ovenfor kongen, og en sosial plikt de kunne oppleve å ha som riddere. Det vil kunne sees senere under krigføringen i Sverige at de stormennene som deltok på den norske siden gjorde det ved flere anledninger. Det var neppe slik at de valgte å krige når det passet dem best.

Hvis en går ut ifra at iallfall de overnevnte deltok under felttogene; Bjarne Erlingsson, Sigurd Havtoresson, Ogmund Finnsson, Orm Øysteinsson, Torgils Smidsson og Borgar Anundsson har vi et potensielt følge på seks stormenn med sveiner fra Norge.¹⁵⁵ Siden man har grunn til å anta at Ogmund Finnsson også deltok, er det ikke usannsynlig at flere norske stormenn som allerede hadde herretittel reiste østover. Som annalene viser må dette følget ha fulgt kongen tett.¹⁵⁶ Det er også rimelig da de var en del av hans norske elitehær. Når man som nevnt også kan lese av disse aktstykkene at nordmenn erobret en borg eller flere borger, er det en interessant opplysning som kan si oss noe om nordmennenes evner i kamp på 1300-tallet.

¹⁵⁴ Isl. Ann.: 276, 405; Se Opsahl 1995: 476 om islandske annaler

¹⁵⁵ Minus Orm Øysteinsson på det andre felttoget.

¹⁵⁶ Isl. Ann.: 276, 405

5.5 Erobring av borg som indikasjon på en norsk stridsevne:

Innledningsvis ble det poengtert at de norske styrkene mislyktes i å fordriue hertug Eriks styrker fra Ragnhildsholm i 1308, og at det er blitt sett på som et ulykkesvarsel om det norske kongedømmets manglende militære evner på 1300-tallet.¹⁵⁷ Flere forskere har kritisert dette. Ragnhildsholm var bygd i mur og teglstein og det var tilnærmet umulig å erobre borger som hadde tykke murer og kun noen få små åpninger. Samtidig var borgen plassert strategisk på en holme, beskyttet av vann på alle kanter. At man ikke maktet å erobre Ragnhildsholm i 1308 viser dermed at borger med tilstrekkelig forsyninger nesten alltid var sterke nok til å holde stand mot en angriper i Skandinavia som i Europa, og at det samme «reglene» gjaldt for nordisk som europeisk krigføring.¹⁵⁸

Den borgen kong Magnus Eriksson og krigsfølget skal ha erobret vet vi fra det første krigstoget iallfall var Nöteborg (Orekhov).¹⁵⁹ Det var en festning bygd av tre, altså ikke så sterk i motsetning til Ragnhildsholm. Den var derimot strategisk plassert, som Ragnhildsholm, omringet av vann på øya Orekhovets. En kan ikke påstå at det var en enkel bedrift å innta borger selv om de var bygd av treverk. Det må en kunne se ut av tiden det tok før borgen var erobret. Beleiringen skal ha startet den 24.juni 1348 og den 6. august ble den overgitt til kong Magnus. Russerne startet selv en gjenerobring av borgen allerede samme måned i august 1348. De fikk den derimot ikke under kontroll før i februar 1349. Der hvor kong Magnus med sitt følge brukte i underkant av to måneder på å få borgen under sin kontroll, brukte russerne på sin side mellom fem og seks måneder.¹⁶⁰ Det er flere måter å tolke dette på. For det første må en kunne tenke seg at kongens følge var overlegne nok til å ta seg inn, og at de som holdt Nöteborg ikke så en annen utvei enn å etterhvert overgi borgen. For det andre må en kunne konkludere med at borgen nok var i stand til å holde over lengre tid, og ikke nødvendigvis lot seg erobre om man var villig til å forsvare den. Det kan en også slutte av at det skulle ta mellom fem til seks måneder før den svenske garnisonen som ble plassert på borgen måtte gi tapt for russerne.¹⁶¹ Ut fra dette må man dermed kunne hevde at erobringen av Nöteborg på midten av 1300-tallet

¹⁵⁷ Bjørge 1995: 95 og Moseng M.fl. 2007: 210

¹⁵⁸ Moseng m.fl. 2007: 210, Fagerland 2002: 119 og Verbruggen 1997:329-330

¹⁵⁹ Christiansen 1997:193

Borgen var bygd på øya Orekhovets hvor den vokter de nordlige ankomstene til Novgorod og tilgangen til Østersjøen

¹⁶⁰ Harrison 2005: 480

¹⁶¹ Ibid: 480

med et innslag av norske stormenn og sveiner, viser norske styrkers evne til å delta i beleiring og inntakelse av borger.¹⁶²

5.6 Sammenfatning og konklusjon:

Det kan være problematisk å stadfeste akkurat hva som var bakgrunnen for krigføringen mot Novgorod i øst. Nettopp hva bakgrunnen var, hvordan krigen forløp og hva den resulterte i har ikke blitt vektlagt mye så mye vekt fordi jeg er ute etter eventuell norsk deltakelse. Når det er sagt, kan det tyde på at kongens krigføring i stor grad var preget av politiske interesser og at den kan sees på som en videreføring av en svensk ekspansjonspolitik. Det ser også ut til å ha vært et innslag av religiøs karakter. Den ble betegnet som et korstog og kongen selv i sitt svenske testament proklamerte å gjøre en reise mot Guds fiender. Samtidig ser det ut til at den religiøse tankegangen kan ha blitt brukt av kongen for å få støtte, ikke bare av paven, men også i en grad av stormenn fra Norge. At den norske leidangen nektet å følge kongen indikerer ikke noe maktløshet av leidangen som i århundrer hadde vært Norges fremste våpen. Norske leidangstropper hadde gjentatte ganger blitt tatt i bruk lenger enn til landsenden, Elva (Gøtaelv), i konfliktene på 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet mot Skottland og Danmark. Dessuten skal undersøkelsen senere vise at de ble mobilisert og tatt i bruk på landjorda utover siste halvdel av 1300-tallet i kampene om den svenske tronen.

Det som har vært av interesse her er det bidraget av norske tropper som kongen skal ha fått med seg østover. Som vi har sett kan kongen ha hatt med seg Bjarne Erlingsson, og det ser ut til at også Sigurd Havtoresson, Ogumnd Finnsson, Orm Øysteinsson, Torgils Smidsson og Borgar Anundsson kan ha deltatt. Hvorvidt alle disse deltok på krigstogene, eller om det også var flere som var med kan vi ikke si med sikkerhet, men det kan tyde på det. Skal en tro de islandske annalene, skal en kontingent med norske stormenn og deres sveiner ha vært sammen med kongen i Russland. Det må man kunne tolke som at det norske hærmaktapparatets kvalitative sider med elitehærmenn, basert på stormennene og deres sveiner, både var operativt og funksjonelt ved inngangen til siste halvdel av 1300-tallet.

¹⁶² Jf. Opsahl 2015b: 38-39 – Nordmenns evne til å beleire og innta borger kan man også se ved et norsk hærtok på øya Bute (Bot) på vestkysten av Skottland i 1230 når de inntok borgen Rothesay.

6. Kampen om den svenske tronen:

I dette kapitlet vil jeg drøfte den norske hærmaktens rolle i krigen mot kong Albrekt (d.y. av Mecklenburg) i Sverige under siste halvdel av 1300-tallet. Hovedvekten er lagt på slaget ved Gata i 1365, felttoget mot Stockholm i 1371, krigstoktet i 1380 og dronning Margretes seier over kong Albrekt i 1389. Målet er å belyse den norske hærmaktens evne til å føre og ikke minst delta i den nordiske krigføring i denne perioden. Slaget ved Gata i 1365 var det første store slaget om den svenske tronen. Som man vil se endte dette slaget med et tap for de norske kongene Håkon 6. Magnusson og Magnus Eriksson hvor sistnevnte ble tatt til fange av kong Albrekts styrker og ført til Stockholm. Om man skal velge å tro på norsk hærmakt som akterutseilt og ute av stand til å hevde seg i den nordiske maktkampen på 1300-tallet kan fort slaget ved Gata, på overflaten, underbygge en slik oppfatning. Det vil derfor bli lagt vekt på hvordan dette slaget forløp, og om et nederlag kan bli brukt til å si noe allment om utvikling i perioden. Dette slaget og de overnevnte blir drøftet med utgangspunkt i kapitlet om middelalderens krigføring, samt hvilke styrker og svakheter de forskjellige partene i en krig kunne inneha.

Bakgrunnen for de kommende konfliktene om den svenske tronen var at svenske stormenn hadde innledet forhandlinger med den tyske hertugen Albrekt (den eldre) av Mecklenburg om å avsette kongene Håkon 6. Magnusson og Magnus Eriksson til fordel for sønnen, Albrekt (d.y.) av Mecklenburg. Albrekt (d.y.) ble valgt til svensk konge i februar 1364 og kong Håkon Magnusson og Magnus Eriksson ble avsatt. Sverige ble i realiteten delt der Håkon beholdt kontrollen over deler av Vest-Sverige, og man vil kunne se at flere svenske stormenn forble lojale mot ham og Magnus. Mecklenburgdynastiets overtakelse av den svenske tronen ble starten på en strid mellom norsk, svensk og dansk kongemakt gjennom resten av århundret. Det første vi skal se er kong Håkon og Magnus sitt forsøk på å gjenerobre den svenske tronen i 1365.¹⁶³

6.1 Den norske kontingenten:

Ifølge Munch skal det ikke ha blitt utkalt noe leidang fra Norge i kampen om den svenske tronen i hæren til kongene Håkon og Magnus i 1365. Dette begrunner han med at det ikke var snakk

¹⁶³ Opsahl 1998a: 24. jf. Moseng m.fl. 2007: 322 og Opsahl 2003: 96

om en sjøkrig, men en krig som ble ført på landjorda.¹⁶⁴ At kongene ikke skal ha sendt noe leidangsutbud på grunn av at krigen ville bli ført på land og ikke på sjøen, er en uholdbar slutning av Munch. Det hadde funnet sted tidligere og skulle skje senere at leidangen ble brukt til felttog på land. Som nevnt førte kong Håkon 4. Håkonsson tokt inn i Värmland vinteren 1224-25 på landjorda, og da svenske styrker erobret Jemtland i 1309 sendte kong Håkon 5. et brev til allmuen i Trøndelag. Han krevde at det skulle stilles fem skip med femti mann på hvert skip som skulle fare med kongen, samt at seksti mann fra hver skipreide skulle stå til forsvar av Trøndelag og et hærtog mot Jemtland. Disse hendelsene viser at leidangen ikke bare kunne eller ble brukt til sjøs, men også til lands, og følgende at den var et mer fleksibelt militært redskap enn det Munch har tenkt seg. Med andre ord kunne den benyttes ut fra hvilke forhold som passet best.¹⁶⁵ Det står ikke eksplisitt i brevet at troppene skulle ta landveien inn i Jemtland, men det står at så snart det blir farbart skal de rykke inn og gjenerobre landsdelen. Man vil senere og kunne se at norske tropper heller ikke utelukkende brukte skip over til Sverige under senere krigføring på 1300-tallet, som ved Gata i 1365, Stockholm i 1371, krigertoktet i 1380 eller Margretes krig mot Albrekt i 1389.

Kong Håkon oppholdt seg i Oslo i august 1364 og forberedte seg til den kommende krigen da han utstedte et privilegiebrev for Jemtland, 29. august. Det heter i brevet at de skal være underlagt norsk lov og ingen andre. Han fritar dem for alle krigsmannskapsoppnevninger og leidangsferder, men hvis han må by ut allmuen i Norge skal også jemtene følge dit hans gode menn og de selv finner det nyttig for både landet (Jemtland) og Norges rike, hans uvenner til skade og motstand.¹⁶⁶ Brevet må sees i sammenheng med fragmentene fra et annet brev som Edvard Bull (d.e.) og Ersland mener indikerer utkalling av landbasert leidang på enkelte østlandsbygder.¹⁶⁷ Det var et utbudsbrev fra Hr. Jon Havtoresson til alle i Skaun (Borgarsysla) som kunngjorde at kong Håkon 6. Magnusson hadde bydd ut leidang. Bøndene skulle yte full allmenning av kost og halv allmenning av mannskap til landvern.¹⁶⁸ Hvis brevet stammer fra 1364 og står i sammenheng med forberedelsene til krigen mot Albrekt i Sverige, kan det ha vært meningen at disse styrkene fra østlandsbygdene skulle oppholde seg i området (Viken), og verne landet i tilfelle Albrekt sendte tropper inn i området. Hvis brevet kan sees i sammenheng med forberedelse til felttoget mener jeg det er rimelig å anta ut fra privilegiebrevet til Jemtland,

¹⁶⁴ Munch 1862: 762

¹⁶⁵ DN I nr. 121 Jf. Opsahl 1991: 138-139, Moseng m.fl. 2007:207 og Ersland 2000: 89

¹⁶⁶ DN XIV: nr. 9 jf. RN VI nr. 1021

¹⁶⁷ E. Bull, *Leding: militær- og finansforfatning i Norge i ældre tid*, Kristiania 1920: 153 & Ersland 2000: 114

¹⁶⁸ DN XIII nr. 31 jf. diskusjon i: RN VI nr. 1035 – Hvor man har datert det til 1364 og at det trolig har å gjøre med forberedelsene til hærtoktet østover mot kong Albrekt i Sverige på nyåret 1365; samt RN VII nr. 63 som foretrekker å datere det til 1370.

at det ble rettet krav til jemtene om å slutte seg til kongens krigerfølge da kongen hadde bydd ut bønder i Norge.

Hvilke menn de norske kongene førte med seg vites ikke sikkert da det ikke blir direkte omtalt i noen kilder. Ut fra tidens praksis vet vi at styrkene i stor grad besto av kongens stormenn og deres sveiner. Det skal også ha vært tilfellet at det var stormennene og deres sveiner som utgjorde hovedstyrken, men om indikasjonene fra overnevnte kilder stemmer må det også ha vært med leidangstyrker. De stormennene som skal ha deltatt på de norske kongenes side fra Norge mener Munch skal ha vært flere, men i hvert fall Jon og Sigurd Havtoresønner, samt Ogmund Finnsson. Fra de fortsatt trofaste delene av Sverige skal det ha vært Erik Ketilsson, Fjellar Pik, Peter Porse, Torkil Barun og flere andre stormenn som brakte kongene tropper under det som skal ha vært ledelse av Erik Kettilsson som marsk.¹⁶⁹

Nok en gang skal jeg forsøke å antyde hvem som kan ha vært med den norske kongemakten. Den senere konflikten mellom den norske kong Håkon 6. Magnusson og svenske kong Albrekt som endte med et felttog fra norsk side mot Stockholm i 1371 vil bli behandlet senere. Ved å gi et kort innblikk i hvilke menn som støttet kongene Håkon og Magnus i 1371, kan en rimeligvis anta at flere av dem også støttet kongen under slaget ved Gata i 1365, seks år tidligere. Blant de overnevnte stormennene som Munch mener støttet kongene i 1365, skal vi se at flere av disse også støttet kongene i 1371. Disse var ridderne; Jon Havtoreson, Ogmund Finnsson, Erik Kettilsson, og Fjellar Pik. Dessuten skal vi se at blant annet ridderne; Nanne Abjørnsson, Jon Oddsson (Uddesson), Magnus Sture, Knut Algotsson, Birger Turesson, Ulv Jonsson (Sørum, seinere Roos), Ulv Holmgeirsson, Ragnvald Filippusson, Narve Ingvaldsson og Jon Hjerne støttet kongene i 1371.¹⁷⁰ En kan dermed tenke seg at flere av de overnevnte stormennene som vi nå ser støttet Håkon og Magnus i 1371 var blant de som Munch mener støttet kongene i 1365. Det er som sagt bare et forsøk på å belyse hvilke stormenn kongene kan blitt støttet av under slaget ved Gata. Uavhengig av hvor korrekt dette er skal det iallfall ha vært en stor norsk-svensk styrke som i hovedsak besto av stormenn og deres sveiner, og med det i mente må det være rimelig å anta at iallfall flere av de overnevnte stormennene deltok.¹⁷¹

Hvilken nasjonalitet hadde så disse stormennene? Ingvar Andersson kategoriserer i artikkelen "*Folkresningen*» i *Sverige 1371*." hvilken tilhørighet og nasjonal bakgrunn flere av de overnevnte stormennene hadde. Den første gruppen han presenterer er en svensk-norsk

¹⁶⁹ Munch 1862: 762

¹⁷⁰ DS X nr.45 og Munch 1862: 832 jf. E. Opsahl, *Nordiske aristokraters lojalitet og identitet i konflikter i seinmiddelalderen – Våpenhvilen ved Edsviken 15. april og fredsavtalen i Stockholm 14. august 1371*. Upublisert manuskript. Institutt for historiske studier, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet 2017: 15-21

¹⁷¹ Opsahl 2015a: 12

godseieradel. Stormennene i denne gruppen hadde gods både i Norge og Sverige, samt tilhørighet til begge rikenes adelslekter. Den fremste blant disse som han presenterer er Ulv Jonsson (Sørum, senere Roos) sønnen til Jon Havtoresson. Deretter finner vi Ulv Holmgeirsson som var gift med Ulv Jonssons søster, godseier i Sverige og rådsherre i Norge. Videre tar han for seg en gruppe stormenn som var svenske, og med sine gods i Vest-Sverige knyttet seg til folkungene (norsk-svenske kongene Håkon og Magnus). Fremst blant disse var marsken Erik Kettilsson, godseier i blant annet Värmland, Dalsland og Västergötland samt Knut Algotsson.¹⁷² Dette var ikke de eneste stormennene med norsk, norsk-svensk eller svensk bakgrunn som støttet kongene, men det gir et innblikk i bakgrunnen til de overnevnte stormennene som støttet kongene ved Gata og senere ved Stockholm.

I februar 1365 oppholdt kongene Håkon og Magnus seg i Arboga med hæren sin. De sendte ut en proklamasjon derfra den 27. februar 1365 hvor de sa at de ville ta tilbake riket sitt i Sverige som utenlandske menn hadde trengt dem ut av. Alle undersåttene burde vite at de var kongenes arvbårne menn og pliktige til å tjene sine kronte herrer og lovlige konger. De vil ta alle til nåde alle som nåde ville søke, men ta retten (godsene) sin med brann og rov fra dem som ber avundskjold mot sine rette herrer.¹⁷³ Målet må ha vært å få folket til å slutt seg til hæren. Herfra gikk ferden videre til Västerås. Det de ikke visste var at marsken Karl Ulvsson dro dem i møte fra Stockholm med krigsmakten han hadde samlet. Denne hæren besto av svensker, men hvor hovedstyrken skal ha bestått av Raven von Barnekow, Herman von Ouwen samt flere andre mecklenburgske herrer og deres menn.¹⁷⁴

6.2 Slaget ved Gata:

Beretningene om slaget ved Gata i 1365 er basert på det vi kjenner fra krøniken-*Förbindelsesdiktet*, skrevet et par generasjoner senere under Karl Knutsson på 1400-tallet. En kan ikke betvile at kongene Håkon og Magnus tropper i hovedsak besto av nordmenn, men ifølge krøniken skal det også ha vært et innslag av dansker. Om det skal ha vært med dansker på den norsk-svenske siden er derimot usikkert.¹⁷⁵ Munch mener selv at det ikke er urimelig at danske stormenn deltok med tropper, men at det må ha vært på eget initiativ da kong Valdemar

¹⁷² I. Andersson, «*Folkresningen*» i *Sverige 1371*, Scandia bd.2 1929: 41-42 jf. Opsahl 2017: 15-21

¹⁷³ DS nr. 753 og Munch 1862: 762

¹⁷⁴ Karl Ulvsson skal som marsk ha hatt overbefalet, men Munch mener det var Raven V. Barnekow som egentlig ledet partiets krigsforetak. se Munch 1862: 763 og DN III nr. 345

¹⁷⁵ C. Blom, *Förbindelsesdikten och de medeltida rimkrönikorna*, Lund 1972: 247

Atterdag skal ha vært motvillig til å støtte de norske kongene.¹⁷⁶ Det later til at det i krøniken har vært viktig å poengtere at kongene Håkon og Magnus for å kunne samle en hær var avhengig av å søke hjelp utenlands. Samtidig omtaler *Förbindelsesdiktet* kong Albrekt d.y. hær som «swenske». Conny Blom mener at forfatteren av beretningene om slaget ved Gata ikke vil gi inntrykk av at rådsherrene faktisk sto i spissen for en utenlandsk hær, og at det ikke var svensker som utgjorde kjernen, men tyske riddere og deres menn.¹⁷⁷

Det blir også hevdet at det i stor grad var nordmennenes skyld at Håkon og Magnus tapte slaget. Den norsk-svenske siden skal ha samlet seg ved Västerås hvor de uvitende om den tysk-svenske ankomsten hvilte seg ut etter marsjen i snø og vinterkulde med store mengder alkohol. Da kongene ble klar over at fiendene nærmet seg var de ikke samlet med styrkene sine. Håkon og Magnus skal dermed ha reist imot dem så fort de kunne med så mange de i hast kunne samle. Slaget fant sted i en liten skog ved Gata i nærheten av Østensbro den 3. mars 1365. Kongene kjempet dermed bare med fortroppene sine mens resten var tilbake i Västerås. *Förbindelsesdiktet* betegner derfor slaget som en svensk seier mot fordrukne nordmenn.¹⁷⁸ Nettopp at det blir betegnet som en *svensk* seier er interessant. Opplysningene fremstår som nasjonalistisk propaganda hvor målet er å undergrave norsk hærmakt, ved å uttrykke at den var avhengig av utenlandsk støtte for å kunne samle sammen en hær. Samtidig som man fremhever svensk styrke ved å betegne seieren som *svensk* når det i realiteten var en hær som i hovedsak besto av nordmenn som møtte tyske, altså utenlandske menn.¹⁷⁹ Det er som sagt usikkert om det var dansk bidrag i den norsk-svenske styrken. Hvis det var tilfellet, må det ha vært en mindre styrke når kongen av Danmark, Valdemar Atterdag, ikke støttet kongene. De norske kongene kan derfor ikke ha vært avhengig av noe utenlandsk støtte for å samle en hær til felttoget østover, slik som krøniken påstår. Vi vet ikke hvor troverdig disse beretningene om slaget er, men vi vet at tapet medførte at kong Magnus ble tatt til fange og kong Håkon unnslopp.¹⁸⁰ Det kan godt være at nordmennene lå ved lystig lag i Västerås da Albrekts tropper nærmet seg, og at det som skal ha vært en stor norsk-svensk hær ikke fikk målt krefter med den tysk-svenske siden som skal ha vært i mindretall. Uavhengig av hvor troverdige beretningene er, mener jeg slaget og tapet må drøftes i perspektiv til strategiske sider ved middelalderens krigføring. Dette gjelder for så vidt alle slag og felttog, men slaget ved Gata er det slaget i denne oppgaven som

¹⁷⁶ Munch 1862: 762

¹⁷⁷ Blom 1972: 247

¹⁷⁸ Munch 1862: 763-764 jf. Opsahl 2015a: 12

¹⁷⁹ Blom 1972: 247

¹⁸⁰ Isl. Ann: 361

i mine øyne i størst grad lar seg behandle på denne måten. De senere felttogene som skal vi se, endte ikke alltid med et slag.

6.3 Slaget ved Gata i et strategisk perspektiv:

Som nevnt tidligere i kapitlet om «middelalderens krigføring» presenterer Verbruggen modeller på hvordan krigføringen i middelalderen kunne forløpe. Han mener det var tidstypisk og et kjennetegn blant middelalderens hærførere at de var opptatt av forsvar. De skal dermed ha vært veldig forsiktige med å tilby kamp på en åpen slagmark. Slag ble nesten bare utkjempet når begge sider ønsket det, og trodde de hadde en sjanse til å komme seirende ut av striden. Denne «frykten» for feltslag samt borger og befestede byer preget krigføringen med en «beleiringsmentalitet». Det skal ofte ha vært en foretrukket løsning for forsvarere å stenge seg inne bak festningsverk da disse i god stand og med nok forsyninger nesten alltid var sterke nok til å holde stand mot en angriper.¹⁸¹ Dette var også tilfellet ved Ragnhildsholm og Akershus under krigføring mellom Håkon 5. Magnusson og hertug Erik i perioden 1308-1309.¹⁸²

Det kan være rimelig å anta at de norske kongene hadde etterretning om eller vurderte situasjonen slik at kong Albrekts styrker ville forskanse seg bak Stockholms murer (som var Albrekts hovedsete).¹⁸³ Hvis vi går ut fra at beretningene om det norske oppholdet i Västerås stemmer og at de lå der for å hvile seg, kan det bety at de gjorde seg klare for en eventuell beleiring. Ut fra et strategisk perspektiv ser det ut til at Albrekts styrker kan ha benyttet seg av det Verbruggen mener er en av forswarets fordeler. Det går som vi har sett ut på at forsvareren (Albrekts styrker) kunne velge å møte den invaderende hæren til kong Håkon og Magnus, i stedet for å vente på at de skulle komme til et slagsted som de norske kongene selv oppfattet som egnet eller passende. Det muliggjorde et angrep med samlede styrker fra forsvareren mot angripernes linjer som på grunn av forsyningsmuligheter var avhengig av å spre styrkene ut, og følgende var mindre organisert.¹⁸⁴ Kong Albrekts styrker gjorde dette da de gikk den norsk-svenske styrken i møte. Ved å reise ut for å møte kongene og deres styrker kan det se ut til at de utenlandske herrene oppfattet området rundt Gata som et slagsted de kunne dra nytte av. Dessuten hadde de overraskelsesmomentet. Kongenes styrker var som vi har sett uvitende, uorganiserte og spredd ut mens de gjorde seg klar til å ta seg videre, muligens mot Stockholm.

¹⁸¹ Verbruggen 1997: 328-329 og Contamine 1986: 219

¹⁸² Jf. Moseng m.fl. 2007: 210 og Fagerland 2002:103-108

¹⁸³ Se Lovén 1996: 85-91 og 372 for Stockholms festningsverk

¹⁸⁴ Verbruggen 1997: 328

Slaget ble derfor kun utkjempet med fortroppene, ikke den fulltallige styrken som befant seg tilbake i Västerås. Av dette må en kunne hevde at det ikke er snakk om noen manglende norsk evne til å hevde seg i kampen om den svenske tronen i 1365 mot de utenlandske herrene, ei heller at de var dømt til tape. Jeg vil heller påstå at man i den grad beretningene om slaget stemmer og modellene til Verbruggende kan brukes, tapte som følger av at de tyske ridderne benyttet seg av den muligheten de hadde til å overraske en angriper på sitt mest sårbare tidspunkt. Generelt må en kunne hevde at tapet ved Gata ikke kan si noe allment om utviklingen i perioden, da en ikke kan trekke slutninger om norske hærstyrkers funksjon og grunnlag av ett slag. Om det ville gått annerledes hvis Håkon og Magnus hadde fått troppene sine frem til Stockholm og beleiret byen eller utkjempet slaget når de ikke var uorganiserte, er usikkert. En kan derimot tenke seg hvis de tyske herrene oppholdt seg uorganisert i Västerås eller et annet sted i Sverige og ble møtt av en samlet og organisert norsk-svensk tropp, at det da var sistnevnte som gikk seirende ut av striden.

6.4 Perioden fra Gata til Felttoget mot Stockholm – Krig med hanseatene.

Selv om de norske kongene tapte slaget ved Gata og kong Magnus ble tatt til fange klarte kong Håkon å opprettholde kontrollen over deler av Vest-Sverige med Värmland, Dalsland og deler av Västergötland. Dette ble konsolidert blant annet gjennom en allianse med svigerfaren kong Valdemar Atterdag, hvor norske og danske tropper skal ha tatt seg inn i og sikret kontrollen over deler av Småland og tilhørende områder av Västergötland.¹⁸⁵ Denne alliansen med Valdemar og kontrollen de fikk over deler av Vest-Sverige brakte Norge i krig med hanseatene. En rekke hansabyer inngikk det såkalte Kölnforbundet mot Danmark og Norge i 1367. Koalisjonen involverte også kong Albrekt av Sverige som ble sendt inn i en allianse med Hansaen. Sistnevnte ønsket ikke en sterk dansk maktstilling i Østersjøen og Øresund, og hadde også støttet den svenske stormannsopposisjonen i valget av Albrekt som svensk konge i 1363. Den påfølgende krigen som Norge ble trukket inn i med hansaen medførte i stor grad at kong Håkons fokus ble dratt vekk fra svenske saker og Magnus fangenskap.¹⁸⁶

De påfølgende årene i konflikt med Hansaen var preget av krigstokt langs norskekysten og mot Danmark. Ifølge den islandske Gottskalksannalen skal de i 1368 ha herjet langs strekningen mellom Båhus og Lindesnes. På Agder ble til sammen femten kirkesogn brent ned,

¹⁸⁵ Munch 1862: 776 jf. Opsahl 1998a: 25 og Moseng m.fl. 2007: 322

¹⁸⁶ Opsahl 1998a: 26, Moseng m.fl. 2007: 324, Ermland 2002: 114 og Petersen 2011: 158

i Marstrand byen, kastellet, klosteret, kirken og nærliggende øyer, dessuten ble byen Konghelle og markedsplassen Lödöse brent samt alle husene som sto utenfor borgmurene på Båhus.¹⁸⁷ Ersland trekker frem at når angrepene var konsentrert om Agderkysten og Båhuslen er det rimelig å anta at angrepene kom brått og uten forvarsel slik at det ikke var tid til forsvarstiltak.¹⁸⁸ Det er en betraktning som virker fornuftig. Vi vet at samtidens kommunikasjon ikke var like rask og enkel som i nåtiden. Hurtige tokt inn i de enkelte områdene for dermed å reise videre til neste mål må ha vært taktikken for å sørge for at de kom like overaskende på hvert enkelt sted.

6.5 Forberedelsene til felttoget mot Stockholm:

Alliansen med kong Valdemar som førte til angrepene fra Hansaen mot Norge og de norske kontrollerte delene av Sverige kan ha vært utført strategisk for å lette trykket på Albrekt i Sverige, ved å rette kong Håkons vekt mot norske forhold og ikke hans svenske ambisjoner. Det var først når man fikk på plass en våpenhvile med hanseatene i juli 1370 at den norske kongen Håkon igjen kunne rette det fulle fokuset mot Sverige, hvor faren fortsatt satt fengslet.¹⁸⁹ Det skal på samme tid ha vært forhandlinger mellom kong Håkons og Albrekts side om en fred, men man kan lese ut av diplomaterialet at den norske kongen må ha hatt tanker om et krigstokt allerede før disse forhandlingene ble gjennomført.¹⁹⁰

I utbudsbrevet som ble sendt til allmuen i Båhus fogderi fra Marstrand av kong Håkon den 12 eller 19. juli 1370, gjør han det klart at utfallet av forhandlingsmøtet var uvisst, og at det var maktpåliggende å være godt militært forberedt. Kongen påla derfor allmuen (bøndene) å utrede hver sjettede mann (bonde) med god hest, våpen og kost, som skulle være klare dag og natt til å slutte seg til kongen på kortest mulig varsel. Både ombudsmenn og sysselmenn ble pålagt å oppnevne de menn og hester som var best skikket. De som ble oppnevnt enten til å fare med kongen eller til å skaffe hester og våpen ble påbydd å følge påleggene nøye da forsømmelse ville bli straffet i samsvar med lovens bestemmelser om dem som hindrer kongens krigsferd. Dersom det skulle komme til at en så stor hær angriper landet at hele allmuen trengs da skulle det skjæres opp hærpil og sendes både over sjø og land, slik bestemmelsen sto i lovboka. Alle skulle da

¹⁸⁷ Isl. Ann.: 361, og Ersland 2000: 115. For mere om hanseatiske angrep på Danmark se Munch 1862: 806

¹⁸⁸ Ersland 2000: 115

¹⁸⁹ DN VIII nr. 190, 191 jf. Opsahl 1998a: 26 og Petersen 2011: 158

¹⁹⁰ DN XXI nr. 133 DN II nr.410

være klare til å dra dit hvor behovet var størst, eller bli straffet.¹⁹¹ Det er det eneste bevarte brevet man har som viser direkte til utkallelse av bønder til den påtenkte striden, men det ser ut som at det også har blitt sendt utbudsbrev til flere steder på Østlandet. Det kan man lese ut av brevet sendt til befolkningen på Romerike, Hadeland, Ringerike og i Oslo febirdsle den 16.mai 1371. Kongen benådet bøndene for å ha sabotert krigstoget og verken deltatt eller betalt utfareleidang. De ble dermed pålagt å betale ½ mark fra hver fullgårdsbonde og 2 øre penger fra hver halvgårdsbonde. Bøndene fra disse områdene på Østlandet hadde dermed som en kan lese av brevet blitt utkalt, men nektet både å delta samt betale for kost til kongens krigstog.¹⁹²

Som nevnt tidligere hendte det mer enn en gang at leidangstropper nektet å følge kongen. Etter landsloven var de ikke pliktige å følge kongen lenger enn til landsenden, Gøtaelv og skattlandene. Bøndene på Østlandet kan derfor ha brukt denne begrunnelsen mot å delta på kongens felttog inn i Sverige. Forskjellen derimot kan en se ved at de nå også hadde utelatt å betale kongen det de var pliktige. Siden utbudsbrevet er tapt kan man ikke med sikkerhet vite hvilken rolle de utkalte innbyggerne på Østlandet skulle spille, om det var snakk om landvern eller delta i angrepet inn i Sverige. Det må være rimelig å anta at utbudet kan ha hatt ganske lik ordlyd som det utstedt til allmuen på Båhuslen hvor de bøndene som ble oppnevnt skulle slutte seg til kongens felttog. Man finner ingen kilder som forteller noe om at bøndene ved Båhus skulle ha nektet å slutte seg til kongen eller å betale kost. En kan derfor gå ut fra at iallfall disse fulgte kongens utbud og deltok i felttoget. En må samtidig spørre seg hvorfor bøndene på Østlandet både unnlot å delta samt å betale det de var pliktige. Det kan ha skyldtes et pestangrep eller epidemi som skal ha rammet det sentrale østlandsområdet i løpet av sensommeren 1370. Virkningen av et slikt utbrudd vil kunne stå som en forklaring på at bøndene må ha vært i en situasjon av et så kritisk omfang at de ikke kunne yte hva kongen hadde pålagt dem, og at de dermed valgte å motsette seg kongens bud. Når det da heller ikke som Opsahl poengtere var snakk om noen dødsstraffer eller ubotamål som følger av nektelsen, men bøter, må en kunne tro at kongen var innforstått med at de befant seg i en vanskelig situasjon som følge av pestangrepet.¹⁹³

¹⁹¹ DN II nr.410

¹⁹² DN II nr. 417 jf. Opsahl 2015a: 15. Se også RN VII nr. 63 og diskusjonen om kongen kan ha kalt de ut for å vokte landsenden mot angrep.

¹⁹³ DN I nr. 409 og RN VII nr. 87 Jf. O.G. Moseng, *Den flyktige pesten – Vilkårene for epidemier i Norge i seinmiddelalderen og tidlig nytid*. (Doktorgradsavhandling), Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo 2006: 288-292 og Opsahl 2015a: 15-16

6.6. Felttoget mot Stockholm:

Det ble nevnt kort tidligere i dette kapitlet at flere av de som støttet kongen i 1371 også må ha støttet kongen ved Gata i 1365. Som vi har sett er det basert på hvilke stormenn kongen hadde samlet til seg i perioden før felttoget mot Stockholm, samt hvilke menn som befant seg utenfor Stockholm da kongen ankom med styrkene sine.

Spente forhold i Sverige ga kong Håkon mulighet til å handle. Bakgrunnen var en misnøye mot kong Albrekts mecklenburgdominerte styre som utviklet seg til et folkelig opprør. Han hadde ikke tatt hensyn til svenske stormennene, hvor viktige festninger og områder var pantsatt til hertug Albrekt (d.e.) og andre mecklenburgere, som igjen forlente det videre til sine landsmenn. Disse utenlandske mennene (tyskerne) ble i stor grad også brukt som høvedsmenn i de områdene han kontrollerte. Dette gikk på bekostning av de svenske stormennenes innflytelse og maktgrunnlag samtidig som befolkningen i Sverige led under et hardt skattepress.¹⁹⁴

En stillstandsavtale ble inngått mellom kong Albrekts og kong Håkon og Magnus støttespillere den 15. april 1371 ved Edsviken.¹⁹⁵ Som det er blitt påpekt besto denne gruppen av ridderne Erik Kettilsson, Nanne Abjörnsson, Jon Oddsson (Uddesson), Magnus Sture, Knut Algotsson, Birger Turesson, Ulv Jonsson (Sørum), Ulv Holmgeirsson, Ragnvald Filippusson, Fjellar Pik og 18 væpnere. Flere av disse har vi sett støttet kong Håkon og Magnus under slaget ved Gata i 1365 og det samme gjorde de nå i 1371. Kong Håkon var samlet med flere stormenn i juli 1370 rundt Båhuslen, både under fredsinngåelsen med Hansaen samt under den mislykkede fredsforhandlingen med kong Albrekt. Det er blitt poengtert at det er sannsynlig at disse mennene kongen hadde rundt seg i 1370 også var med kongen på Båhus i mai og juni 1371 under korrespondansen med Hanseforbundet, og at de dermed må ha deltatt i kongens felttog i 1371.¹⁹⁶ Kongen sendte som vi har sett utbudsbrev til utrustning av bønder fra området rundt Båhuslen, og mest sannsynlig må det ha blitt sendt ut brev med samme ordlyd til de overnevnte østlandsområdene. Dessuten må en kunne anta at de oppnevnte bøndene fra Båhus området også deltok da man ikke finner noen som antyder at de nektet slik som bøndene fra det sentrale østlandsområdet. De stormennene det må være snakk om som fulgte kongen med sveinene sine mot Stockholm er ridderne; Jon Havtoresson, Ogmund Finnsson, samt Jon Hjerne og Narve Ingvaldsson, dessuten fulgte også Jon Havtoressons yngre sønn, Håkon Jonsson,

¹⁹⁴ Munch 1862: 826 jf. Opsahl 1998a: 26 og Opsahl 2017: 2-3

¹⁹⁵ DS X nr. 45

¹⁹⁶ Munch 1862: 836 og DS nr. 8928, 8933, jf. Opsahl 2017: 15-21

kongen. Munch mener det er rimelig å anta at flere av de svenske opprørerne fortsatt befant seg i området og sluttet seg til kongens felttog når han ankom i løpet av slutten av juli eller starten av august. Opsahl har undersøkt folkungenes tilhengere ved Edsviken og felttoget mot Stockholm og ifølge han kan man også se Reidar Jonsson Darre og Karl Gamalsson. Det samme gjelder Erik Kettilsson, og Ulv Jonsson (sønn av Jon Havtoresson). Disse var hos kongen på Båhus i juli 1370 og man finner disse samt flere overnevnte med kongen i Stockholm den 24. august 1371.¹⁹⁷

Historien skal ha det til at det ikke ble noen konfrontasjon mellom de stridige partene utenfor Stockholm. Kong Albrekt inngikk forlik med de svenske stormennene som i praksis overtok makten, kong Magnus ble løslatt og en fred mellom kongene ble inngått.¹⁹⁸ Til tross for at det ikke skal ha endt med et slag viser kong Håkons ambisjoner og organisering av felttoget at norske stormenn og sveiner nok en gang tok til våpen og deltok på felttog inn i Sverige. Samtidig som at det med krigstoget under slaget ved Gata sannsynligvis også denne gangen hadde et bidrag av leidangsmannskap.¹⁹⁹ Selv om det ikke kom til noen konfrontasjon som etterlater oss noe om hvordan styrken hevdet seg utenfor Stockholm, viser felttoget i 1371 at den norske kongemakten både planla og gjennomførte et felttog ut fra Norge med norske ressurser, og at de ikke gjorde dette alene. Av dette må en kunne slutte at den norske hærmakten var i stand til å mobilisere og ta del i den nordiske maktkampen. Mobiliseringen og deltakelsen mot Stockholm og samt senere deltakelse på 1300-tallet må kunne tolkes som at man ikke oppfattet norsk hærmakt som underlegen, og dømt til å tape, selv om man tapte slaget ved Gata i 1365.

6.7 Etter felttoget mot Stockholm:

Freden som ble inngått mellom Folkunge- og mecklenburgdynastiet tilsa at førstnevnte skulle oppgi sine krav på den svenske tronen mot at kong Magnus ble løslatt fra fangenskapet mot løsepenger. Kong Magnus ble med sønnen Håkon tilbake til Norge, hvor han på nytt tok plass i riksstyret frem til sin død i 1374. Avtalen om Folkungenes krav på den svenske kronen derimot ble brutt nærmest med én gang og kong Håkon opprettholdt kravet på Sverige.²⁰⁰ Konfliktene

¹⁹⁷ Munch 1862: 836, DS X nr. 73, brev sendt fra kong Håkons leir utenfor Stockholm 2. august 1371. og nr. 85 jf. Opsahl 2017: 15-21

¹⁹⁸ Moseng m.fl. 2007: 324

¹⁹⁹ Opsahl 2017: 17

²⁰⁰ Ibid: 324

fortsatte dermed oppgjennom 1370-tallet etter «freden» i Stockholm. Områdene man stridde om var det vestsvenske landskapet, særlig Västergötland. Disse vestsvenske landskapene hadde i stor grad vært under norsk kontroll siden Albrekt ble valgt til svensk konge i 1364, og til tross for at kong Håkon og Magnus i utgangspunktet avsto fra kravet på den svenske tronen i 1371 fortsatte de å betrakte disse svenske områdene som underlagt det norske kongedømmet. Uenighetene om blant annet svenske områder endte med et nytt norsk krigstokt inn i Sverige i 1380. Samtidig hadde det norske kongeparet Håkon og Margretes sønn, Olav Håkonsson, arvet den danske tronen i 1376 etter bestefaren kong Valdemar Atterdag som døde året før.²⁰¹

6.8 Kong Håkons 6. siste krigstog:

I begynnelsen av august 1379 finner vi kong Håkon i Marstrand med flere av de stormennene som støttet han både ved Gata i 65- og ved Stockholm i 1371; Herr Jon Havtoresson, Sigurd Havtoresson, Ogmund Finnsson, Erik Kettilsson, Narve Ingvaldsson, Jon Oddsson, Ulv Holmgeirsson, Ulv Jonsson, Gynter van Wedhusen, Jon Dansson og Håkon Eivindsson, kongens riddere, og Håkon Jonsson, Alv Haraldsson, Gaute Eiriksson, Erlend Filippusson og Otte Rømer, væpnere.²⁰² At disse mennene fra forskjellige deler av riket var samlet i Marstrand, nær den svenske grensen kan ikke bety noe annet enn som Munch selv betegner, de var her for å krige med kongens fiender i Sverige. Krig skal det ikke ha blitt noe av på dette tidspunktet, da man skal ha inngått en stillstand eller «tatt en Dag». Denne stilstandstraktaten skal ikke være bevart så man vet egentlig ikke noe om bestemmelsene eller tiden, men beviset på at det skal ha blitt inngått en stillstand mellom partene kan man lese i leidangsutbudet til innbyggerne i Sogn 26. mars 1380. Kongen proklamerer; «At hans uvenner, de tyske i Sverige, har oppsagt avtalen med ham og hans rike Norge og ligger klar med hele sin makt til å angripe ham selv, Norges rike og allmuen...».²⁰³ Dette leidangsbrevet til Sogn krevde at de skulle utby en kvart utfareleidang av folk og full allmenning av kost. De skulle være klar med våpen og kost og innskipet innen en måned etter at de fikk kjennskap til brevet. Ombudsmannen ble påbydd å tinge med dem og straks oppnevne skipssturmenn. Skipssturmennene skulle utpeke de best skikkede og snarest mulig dra sørover til landsenden til kongen. Samme påbud fikk kongens tjenere, håndgangne menn og sveiner for at de skulle delta i rikets vern. Dessuten sier brevet at

²⁰¹ Munch 1863: 2-4 jf. Moseng m.fl. 2007: 324

²⁰² DN II nr.459

²⁰³ DN II nr. 461 jf. Munch 1863: 81

innbyggerne i Sogn *skulle hjelpe, slik som andre menn i riket*. Det er derfor sannsynlig at det er sendt ut slike brev til også andre deler av Norge, men som har gått tapt. Det er heller ikke kjent at det skal ha forekommet noe nektelse av kongens utbud som fra østlandsbygdene jeg tok for meg tidligere. En må derfor kunne fastslå at det er stor sannsynlighet for at kongens krigstog nok denne gangen også, som med Gata i 1365 og Feltoget i 1371 kan ha hatt et bidrag av norske bønder i krigerfølget.

Krigstoget inn i Sverige i 1380 var kortfattig og Munch betegner det som en hevnaksjon mot kong Albrekts herjinger i Skåne og Halland. Det skal ha vart fra rundt juli til august 1380 hvor den norske styrken ser ut til å ha bestått av flere av de overnevnte stormennene og deres sveiner, en kontingent fra Danmark samt norske bønder. De skal ha angrepet flere av Albrekts besittelser i Vest-Sverige i området rundt Västergötland, Småland, og Västermanland. Med andre ord kjerneområdet for konfliktene mellom den norske og svenske kongen.²⁰⁴ Det krigstoget var det siste kong Håkon organiserte og det er usikkert om han selv deltok. Kongen oppholdt seg på Tunsberghus tidlig i juni (11.) og skal ha gått bort i løpet av sensommeren, som kan tilsi rundt august, da krigføringen skal ha blitt avsluttet. Hvis kongen selv ikke deltok, kan det tenkes at styrkene ble ledet av Erik Ketilsson som også hadde ledet styrker ved Gata.²⁰⁵ Krigstoget ser ikke ut til å ha resultert i noe nevneverdig, men som en hevnaksjon skal styrkene ha brent av blant annet Jönköping.²⁰⁶ Det er derimot interessant av den grunn at det igjen skal ha vært krigføring i Sverige hvor et større følge av norske styrker var delaktige. Ikke bare kan man fastslå kongens stormenn og deres sveiner, men også det som rimeligvis kan ha vært et innslag av norske bønder i et leidangsoppbud.

6.9 Krigstoktet 1380 i et strategisk perspektiv:

Som nevnt under delen om «middelalderens krigføring» kunne krigføring i middelalderen ofte ta form av en serie plyndringstokt og straffeekspedisjoner. Matmangel og sult kunne være mer katastrofalt for enn tropp enn å møte fiendens sverd. Plyndring, i den forstand å leve av landet, og ødeleggelsen av fiendens territorium kunne bidra til å sikre egne forsyninger, og ikke minst gjøre store økonomiske innhogg samt hindre motstanderen i å ta i bruk de samme ressursene. Det er blitt betraktet som et av de viktigste strategiske virkemidlene i middelalderen.²⁰⁷ De

²⁰⁴ Munch 1863: 82

²⁰⁵ Munch 1863: 82 jf. Erik Opsahls Itinerarier for kong Magnus 7. Eriksson og Håkon 6. Magnusson 1351-1380, hvor kong Håkon 6. Magnusson siste kjente oppholdssted er Tunsberghus 11.06.1380. se DN II nr.465

²⁰⁶ Se Munch 1863: 82 note. 3

²⁰⁷ Verbruggen 1997: 319,327-330 og Fagerland 2002: 50

norske styrkenes herjinger i Sverige i 1380 kan sees som et eksempel på denne formen for krigføring. Samtidig mener jeg det burde kunne drøftes opp mot Sverre Diesens analyse av strategi og krig. Som nevnt mener han at strategiens egentlige mål er å ødelegge motpartens *vilje* til å fortsette krigen, ved å bringe en motstander i en slik situasjon at han ser sine interesser bedre tjent med å avslutte krigen på motpartens vilkår eller trekke seg tilbake.²⁰⁸ Siden krigføringen i Sverige ser ut til å ha vært et svar på kong Albrekts angrep på Skåne og Halland, må det være rimelig å at den norske kongens styrker kan ha gått strategisk til verks for å gjøre skade på kong Albrekts innbyggere og økonomiske ressurser. Denne herjingen i Sverige kan ha påført omfattende skade på *viljen* hans slik at han så seg nødt til å avbryte sine egne herjinger eller eventuelle angrep.

6.10 Den videre utviklingen:

Med kong Håkons 6. Magnussons død ble sønnen og tronfølgeren Olav Håkonsson norsk konge. Han ble hyllet på Øyrating ved Nidaros den 29. juli 1381 og var konge av både Norge og Danmark. På grunn av hans unge alder var moren, dronning Margrete hans formynder. Hun sørget for å opprettholde det som hadde vært folkungedynastiets mål siden kong Albrekt ble hyllet som svensk konge. Nemlig å gjenvinne kontrollen over Sverige, hvor Olav også var tiltenkt å bli konge.²⁰⁹ Det svenske stormannspartiet i Sverige som sto i opposisjon mot kong Albrekt ble ledet av drosten Bo Jonsson. Han kontrollerte et enormt gods kompleks som besto av privat eiendom og forleninger fra kongemakten. Dette godset var av en slik størrelse at den som kontrollerte det ville ha store sjanser til å seire i den innenlandske maktkampen. Bo Jonsson som var leder for stormannspartiet mot kong Albrekt, hadde i sitt testament bestemt at det samlede godset etter hans død skulle bli styrt av et utvalg av riksrådet samt suppleanter som alle skulle være av svensk ætt. Da Bo Jonsson døde i 1386 valgte kong Albrekt å ignorere testamentet å sikre seg kontrollene over det enorme godset, og tilsvarende maktgrunnlag, ved forlene det ut til tyske stormenn. De svenske stormennene var selvsagt misfornøyde med dette og gjorde derfor opprør, hvor de samtidig henvendte seg til dronning Margrete for å erstatte Albrekt med Olav som svensk konge.²¹⁰ At de ønsket å avsette Albrekt som svensk konge kan sees i sammenheng med tidligere erfaringer. Kong Albrekt hadde som nevnt oversett svenske

²⁰⁸ Diesen 2000: 20

²⁰⁹ Moseng m.fl. 2007: 325. For Olavs hylling i Norge se NgL III s.314

²¹⁰ Blom 1972: 267 og Moseng m.fl. 2007: 326

stormenn, og fjernet en stor del av deres maktgrunnlag ved å forlene ut len til tyske stormenn som endte med opprøret i 1371. Hendelsene i 1371 resulterte i et knefall av Albrekt hvor makten i stor grad ble overført til de svenske stormennene, men når Albrekt i 1386 igjen i stor grad truet deres maktgrunnlag var det nærliggende for dem kvitte seg med han.

Olav Håkonsson døde i en alder av 17 år den 3. august 1387 og Margretes ambisjoner om å samle Danmark, Norge og Sverige under det norske-svenske folkungedynastiet ble knust. Med den unge kongens død var den nærmeste arvingen til den norske tronen nemlig kong Albrekt i Sverige som var fetter til den avdøde Håkon 6. Magnusson. Ekstraordinære tiltak ble dermed gjennomført. Margrete ble valgt til «fullmektig frue, rett husbonde og formynder til hele det danske riket» på landstinget i Lund, en uke etter sønnens død. Hun skulle styre som Danmarks riksforsstander inntil hun og riksrådet fant en ny konge.²¹¹ Det samme skjedde i Norge. 2. februar 1388. Margrete ble valgt til norsk riksstyrer «fullmektig frue og rett husbonde». Forskjellen fra valget i Danmark var den at det ble lagt et fastere grunnlag for Margretes planer om en dynastisk union, dessuten skulle hun ha denne retten for resten av sin levetid. Hun ble erklært som stammor til et nytt norsk dynasti. Den nye arvingen til den norske tronen ble funnet i Margretes søsterdattersønn, Bugislav av huset Pommern-Stolp. Dette var en arving med norsk kongeblod i årene da han var tipptoppoldebarnet til Håkon 5. Magnusson. Bugislav tok navnet Erik, og han ankom Norge i 1389 som rett arvekonge og hyllet i Trondheim.²¹² Når det gjaldt Sverige inngikk Margrete og de svenske stormennene som var i opposisjon mot kong Albrekt en avtale hvor de lovt å ta henne til Sveriges fullmektig og rette husbond. De skulle tjene henne så lenge hun levde eller inntil hun gav fra seg riket, å ta til konge den som hun foreslo, og ikke forlike seg med kong Albrekt uten hennes samtykke. Premissene lå dermed til grunn for en krig om herredømmet i Norden, og den store avgjørelsen kom i februar 1389 ved Åsle i Västergötland.²¹³

6.11 Dronning Margretes seier over kong Albrekt:

Slaget om Norden fant sted ved Åsle i Västergötland den 24. februar 1389.²¹⁴ Under dette slaget betegner Petersen dronning Margretes hær som en «skandinavisk».²¹⁵ At den blir betegnet i

²¹¹ Imsen 2000: 24-25

²¹² Moseng m.fl 2007: 326 og Imsen 2000: 24-25

²¹³ Moseng m.fl. 2007: 326

²¹⁴ Ibid: 326

²¹⁵ Petersen 2011: 159

hermetegn velger jeg å se i sammenheng med Erslands korte diskusjon om at det visst nok skal være usikkerheter rundt norsk deltakelse.²¹⁶ Grunnen til usikkerheten rundt norsk deltakelse er at man ikke har noen bevarte brev som sier noe om utkallelse av leidang eller at norske stormenn med sveiner skal ha fulgt dronningen i Sverige. En kan dermed ikke vite med sikkerhet hvilke menn eller antallet norske styrker som fulgte i krigen.

Tidligere under kapitlet om kong Magnus Erikssons felttog mot Baltikum gikk jeg inn i diplomaterialet for å se om det fantes noen brev som kunne gi indikasjoner på at noen stormenn ikke befant seg i Norge, og dermed må ha fulgt med kongen østover. Som Munch selv poengterer i sin redegjørelse og diskusjon av norsk deltakelse ved Åsle finner man ikke et eneste brev utstedt i Norge av noen sysselmann fra det han betegner som «*sydlige landskaber*» i perioden krigen utartet seg.²¹⁷ Av dette må en kunne rimeligvis anta at norske stormenn fra disse områdene av Norge, og muligens også flere fra andre deler av riket deltok i Margretes «skandinaviske hær». Dessuten har Kristian Erslev i en undersøkelse og diskusjon av kildematerialet rundt kampen mellom dronning Margrete og kong Albrekt påpekt, at den beretningen som kommer slaget ved Åsle nærmest i tid forteller at Margrete sendte en hær av krigsfolk fra Danmark og Norge inn i Sverige, både til skips og til lands.²¹⁸ Om det ble utkalt norske leidangsstyrker må fastslås ut fra betydningen av krigen, og at Margrete må ha ønsket størst og kraftigst mulig styrke. Dessuten ble det som vi har sett stadfestet under valget av henne som Norges mektige frue og rette husbond at hun kunne skrive ut full leidang fra Norge.²¹⁹ Dette skal hun ifølge Munch også ha gjort hvor norske utbudstropper, uten å vite hvor mange, skal ha reist til landsenden (Gøtaelv) for å tilslutte seg hæren til Margrete ved landsenden.²²⁰ Med tanke på norsk krigføring under 1300-tallet, ville det være pussig om nordmennene ikke støttet Margrete til krigen mot mecklenburgregimet, da vi har sett de kjempet for den norske kongemakten i Sverige i en periode på over tjue år. Det var jo faktisk nordmennene som hadde ført krig mot mecklenburgerne lengst.

Margretes samlede styrke skal ha vært på opp mot femtenhundre ryttere og et ukjent antall fotfolk, som besto både av svensker, dansker og nordmenn. De norske styrkene skal ha blitt ledet av Henrik Parow, da han blir omtalt som «Norges høvedsmann» (Capitaneus

²¹⁶ Ersland 2000: 116 – hvor han poengterer at det er grunn til å regne med at norske styrker deltok fordi dronningen hadde fått rett til full leidang på riksmøtet i Oslo året før. Jf. NgL II b.I nr.1

²¹⁷ Munch 1863: 314 - Området han snakker om er nok sannsynlig det sentrale østlandsområdet; Viken, Oppland og Hedmark.

²¹⁸ Kr. Erslev, *Historiske Afhandlinger, første bind*. København 1937: 74

²¹⁹ NgL II B.I nr. 1

²²⁰ Munch 1863: 313-314 – Dette baserer Munch på Scr. R. D. VI. 535.

Norwegiæ) i en samtidig krønike.²²¹ Kong Albrekts styrker skal ifølge Munch ha vært opp mot 18,000 mann som i hovedsak var tyskere. Det er derimot en vanlig feiltolkning ifølge Kristian Erslev hvor historikere har basert seg på «yngre» beretninger om slaget skrevet på 1400- og 1500-tallet, med andre ord ikke samtidens beretninger.²²² Erslev mener at 18,000 mann er *fri diktning* og det synet er ikke urimelig. Han poengterer at en Gerd Snakenborg, flyktet med 60 mann som skal ha vært av avgjørende betydning for slagets utfall og at styrkene til Albrekt følgende ikke kan ha vært så mannsterke.²²³ Hvor mange tropper de forskjellige sidene hadde under sin kommando vet man dermed ikke noe særlig om og det er heller ikke avgjørende å vite i denne sammenhengen. Det som er av interesse er den norske deltakelsen, og ut fra hva som er blitt diskutert ovenfor mener jeg det nesten er en selvfølge, uten at man kan si med sikkerhet hvem, eller hvor mange nordmenn som deltok, at en norsk deltakelse fant sted.

Kong Albrekt skal ha fått opplysninger om de skandinaviske styrkene hadde samlet seg ved Jönköping, og at han var kampvillig og hastet mot fiendene slik at troppene hans ikke rakk å bli klare. Da det kom til kamp skal han først ha hatt fordelene hvor han og folkene hans rev opp to avdelinger. Fordelen hans varte derimot ikke lenge og en hovedgrunn bak tapet skal ha vært den nevnte Gerd Snakenborgs flukt, hvor han dro med seg 60 mann.²²⁴ Slaget endte ved Åsle med en seier til dronning Margrete og hennes skandinaviske hær, kong Albrekt ble tatt til fange, og de tre nordiske rikene ble samlet under Margrete.²²⁵

Slaget levner ikke mye informasjon å drøfte i et strategisk perspektiv. Når det blir poengtert at kong Albrekt reiste hurtig mot Margretes styrker at troppene hans ikke rakk å henge med må det være rimelig å anta at han reiste til hest, noe som også gjaldt for en stor del av Margretes styrker. Ut fra hva vi tidligere har sett hadde nordmennene både kunnskap om og utstyr til å kjempe fra hesteryggen, og man må regne med at norske stormenn med sveiner utgjorde en del av dronning Margretes rytterstyrke. Det kan ikke ha vært slik at svenske og danske stormenn var til hest mens nordmennene var til fots. En kan diskutere om disse styrkene sloss til hest. Man har ingen belegg for å hevde det ene eller det andre, men ut fra hva vi sett om utviklingen til det pansrede kavaleriet og at de i stor grad hadde begynt å stige av hesten for å slåss til fots kan det være rimelig at dette var tilfellet. Uavhengig av hvordan man kjempet må

²²¹ Munch 1863: 315, jf. Erslev 1937: 74, 81

²²² Munch 1863: 312-313, 317 jf. Erslev 1937: 108

²²³ Erslev 1937: 81, 89 jf. Verbruggen 1997: 6-7 – I en undersøkelse av de engelske kongenes krigføring på 12- og 1300-tallet, har han kommet frem til at de sjelden oversteget 10,000 styrker og at store antall ofte var overdrivelser for understreke styrke.

²²⁴ Erslev 1937: 77

²²⁵ Munch 1863:316 jf. Erslev 1937: 82, 111 og Moseng m.fl. 2007: 326-327

man iallfall kunne si at det norske hærmaktapparatet nok en gang ble mobilisert og deltok i krig, på land, i Sverige, og at norske styrker både må ha vært både til hest og til fots

6.12 Fra slaget ved Åsle til Kalmarunionen:

Til tross for dronning Margretes seier over kong Albrekts hær ved Åsle var trusselen fra mecklenburgerne fortsatt ikke borte. Krigen fortsatte med herjinger fra vitalinerene – fetaljebrødrene (kaprere) som var hyret av det mecklenburgske fyrstehuset. Disse skulle føre forsyninger til Stockholm som fortsatt var under tysk kontroll, men samtidig beleiret av nordiske styrker. Ikke minst skulle de herje i Nord- og Østersjøen. Som tidligere belyst ble den norske kysten herjet av tyskere i 1368, og igjen angrep tyske kaprere Norge, denne gangen Bergen.²²⁶ Man finner ingen utbudsbrev til allmuen i 1389, men derimot i 1393 ser man at Margrete kalte ut leidang i kong Eriks navn.²²⁷ Utbudsbrevet krevde at det på grunn av den store ufreden og krigen som de tyske planla mot kongeriket skulle utbys full leidang av folk og kost. Ombudsmennene skulle oppnevne skipsstyrere og disse igjen mennene i leidangsferden etter loven og gammel sedvane i landet. Mannskap med skip, våpen og kost skulle være i Oslo seinest åtte dager over påske, klare til avreise etter ordre fra fehirden på Akershus. Dette brevet skal ha gjeldt for allmuen på Østlandet samt alle håndgangne menn og herresveiner i området Vestfold. Siden det var snakk om en trussel mot hele norskekysten er det nærliggende å tro at det også ble utstedt utbudsbrev til andre områder av riket. Leidangsstyrkene på Østlandet ble kalt ut til forsvar av området rundt Oslo (Viken). For Vestlandet sin del må et eventuelt utbudsbrev ha krevd ombudsmennene til å utnevne skipsstyremenn som igjen skulle skaffe leidangsstyrker med ordre om å dra til Bergen. For deretter å stille seg under den lokale fehirden sin kommando, som de på Østlandet under fehirden på Akershus.²²⁸

Utbudsbrevet forteller om forberedelse til forsvar av eventuelle angrep mot norskekysten, og er en fortsettelse på krigen med tyskerne. Det er kun ett slikt brev som er bevart, men det må som nevnt ha vært sendt ut flere. Man ser dermed at det ble organisert forsvar av landet mot et eventuelt angrep av tyskere i 1393, men man ser ikke en organisering av bønder til den svært så viktige krigen mot kong Albrekt i 1389. Brevet fra 1393 kan ikke ha vært det eneste, og de andre må være tapt, på samme måte som at de eventuelle brevene som utbød leidang i 1389 også er tapt. Det var som oppgaven har vist ikke slik at man brukte

²²⁶ Ersland 2000: 117

²²⁷ DN II nr. 535

²²⁸ DN II nr. 535 og Ersland 2000: 118

leidangen bare til forsvar av landet, og vi må anta at dronning Margrete krevde leidang til angrepskrig i Sverige slik som ektemannen kong Håkon 6. Magnusson hadde gjort i 1364, 1370 og 1380.

Under angrepet på Bergen i 1393 ble vitalinerne møtt av en norsk styrke under ledelse av fehirden Jon Darre som prøvde å slå dem tilbake i et slag på land innerst i Vågen. Denne norske styrken skal i hovedsak ha bestått av bymenn, men ved at fehirden Jon Darre og det som skal ha vært en merkesmann deltok tilsier at det må ha vært et innslag av mer profesjonelle hærmenn på den norske siden.²²⁹ De tyske styrkene skal ha bestått av opp mot ni hundre skyttere som skal ha vært utstyrt med armbrøst, da merkesmannen ble skutt i ansiktet med en slik kraft at skuddet gikk ut gjennom nakken. Forsvarerne av Bergen tapte til slutt og byen ble både plyndret og brent. En tysk tropp ble stasjonert på kongsgården og innbyggerne i byen tvunget til å anerkjenne Albrekt som deres konge. De tyske troppene som ble stasjonert på kongsgården ble senere drept av styrker under fehirden som kom fra Trondheim.²³⁰ Petersen trekker frem en interessant betraktning om at det skal ha vært nok styrker til å forsvare riket mot en fremmed okkupasjon, men mannskapene i en by eller region var i første omgang ikke nok til å kunne motstå en stor og godt væpnet flåte som kom overraskende på dem.²³¹ Det må for så vidt kunne sies om tyskernes herjing av norske kysten i 1368 også hvor de kom overraskende og brente områder fra Lindesnes til Båhus, men aldri tok kontrollen over noen av områdene. At de nå valgte å prøve det i 1393 vites ikke hvorfor, men de kan ikke ha hatt store forventninger om å holde Bergen og Norge i kne ved å sette igjen en tropp på kongsgården for så å reise fra byen med resten av flåten og mannskapet.

Freden mellom dronning Margrete og kong Albrekt ble inngått i 1395 på slottet Lindholm i Skåne, hvor sistnevnte ble satt fri fra fangenskapet på harde betingelser. Det tyskkontrollerte Stockholm ble pantsatt og overgitt til de nøytrale hanseatene av Albrekt for å kunne betale første avdrag av løsesummen. Han maktet derimot ikke å betale hele beløpet slik det var avtalt etter tre år, og i henhold til avtalen ble dermed Stockholm overdratt av Margrete. Kong Erik ble i 1396 hyllet som konge både i Danmark og Sverige, og året etter 17. juni 1397 ble han kronet til fellesnordisk unionskonge på Kalmar.²³²

²²⁹ Ersland 2000: 117 jf. Isl. Ann.: 368, 422

²³⁰ Ersland 2000: 117, og Petersen 2011: 160 jf. Isl. Ann: 368, 422

²³¹ Petersen 2011: 160

²³² Moseng m.fl. 2007: 327

6.14 Sammenfatning og konklusjon:

Målet med dette kapitlet vært å belyse at den norske hærmakten var en funksjonell organisasjon i striden om den svenske tronen mot kong Albrekt (d.y.) av Mecklenburg. I samtidens krigføring vet vi at det i stor grad var aristokratiet med stormenn og sveiner som hadde ansvaret for krigføringen. Det var disse som i hovedsak også utgjorde kongemaktens styrker i de overnevnte konfliktene. Det interessante er at man til tross for tynt kildemateriale kan se flere indikasjoner på at norske stormenn med sveiner, og bønder i leidangsstyrker deltok i angrepskrig. Faktisk kan man ut fra hva som er blitt trukket fram i dette kapitlet påstå at det må ha vært et innslag av norske stormenn, sveiner og bønder i samtlige, om ikke alle krigerfølgene til den norske kongemakten i 1365, 1371, 1380 og til slutt i 1389.

Til tross for at det er usikkerhet om nordmenn deltok i slaget ved Åsle i 1389, kan man også der hevde at det må ha vært norske stormenn, sveiner og bønder blant dronning Margretes tropper. Ut av den norske hærmaktens mobilisering og krigføring i Sverige flere ganger i en periode på over tjue år, kan en dermed si at de både hadde en evne og vilje til å delta samt hevde seg i den nordiske maktkampen. Som vi har sett kan man ved å drøfte slaget ved Gata opp mot Verbruggens modeller om middelalderens krigføring slutte at de norsk-svenske styrkene ikke var dømt til å tape. Det var i stedet et resultat av elementer som talte for seier til den tyske siden som kom overaskende på en uvitende og uorganisert norsk hærmakt.

Selv om det ikke skal ha kommet til noen avgjørende åpen strid utenfor Stockholm i 1371 som kunne etterlatt oss noe om hvordan de forskjellige sidene hevdet seg, viser det norske-svenske felttoget en tro på seier. Man kan ikke ha oppfattet norsk hærmakt som underlegen den tyske-svenske siden, eller ute av stand til å hevde seg mot dem. Hvis en slik oppfatning hadde rådet blant kongen, stormennene og befolkningen ville det vært usannsynlig at de i det hele tatt mobiliserte mot Stockholm etter tapet ved Gata, og ei heller at de deltok i de påfølgende stridene. Funnene i dette kapitlet står i sterk kontrast til Steinar Imsens betraktning av det norske hærvesenet. Han har uttrykt at det var i forfall da bøndene på Østlandet nektet å yte kongen det de var pliktig i 1370/71, og at man i stor grad bare kunne støtte seg på stormenn med deres sveiner.²³³ Som Erik Opsahl så treffende har formulert det; «*Selv om det finnes vitnesbyrd i kildematerialet om at kong Håkon hadde problemer med å mobilisere ressurser fra befolkningen til krigføring, maktet åpenbart riksstyret å stable på beina tilstrekkelig med*

²³³ Imsen 1977: 282-283

*mannskap og materiell til at den norske kongen kunne hevde seg militært i kampen mot mecklenburgdynastiet i Sverige».*²³⁴

²³⁴ Opsahl 1998a: 25

7. Konklusjon:

Denne undersøkelsen av den norske hærmaktens utforming og funksjon under krigføringen i siste halvdel av 1300-tallet, har vist at den norske hærmakten må ha hatt en mobiliserings- og stridsevne som gjorde den levedyktig og funksjonell i perioden.

På grunn av målet om å forklare Norges «nedgang» i tidligere historieskriving har den norske hærmaktens involvering i den nordiske maktkampen på 1300-tallet i stor grad blitt satt i sammenheng med nedgangsperspektivet. Et dominerende syn har vært at nordmennene sto tilbake militært teknologisk, at de ikke hadde ressurser eller militære tradisjoner til å opprettholde landbaserte styrker, og at de ikke skal ha klart å hevde seg med mindre det skjedde på sjøen. Det er et syn på Norge og den norske hærmakten som i senere tid er blitt utfordret av flere historikere. For å drøfte hvordan norsk hærmakt fungerte under siste halvdel av 1300-tallet, valgte jeg å legge vekt på den norske hærmaktens mobilisering og stridsevne i lys av internasjonal forskning på krigføring i middelalderen. Perioden for min undersøkelse har i stor grad dreid seg om ca. 1348-1389(97), men det har vært nødvendig å trekke linjene tilbake til tidlig 1200-tallet for å se hærmaktens utvikling og evne til å føre krig på land. Hovedvekten er fortsatt lagt på de felttog og slag under siste halvdel av 1300-tallet som jeg mener må ligge til grunn for å drøfte den norske hærmaktens mobiliserings- og stridsevne i perioden.

7.1 Sto Norge tilbake militært teknologisk på 1300-tallet?

Den tidligere forskning jeg har tatt utgangspunkt i viser at nordmenn benyttet seg av hest til krigføring på 1200-tallet og at det fantes både utstyr og forståelse for bruken i møte med forskjellige omgivelser og fiender. Med hærreformen av 1273 ble det også rettet krav til utstyr av en slik tyngde at det må ha vært mening at man skulle kunne krige til hest. Ut av bevarte testament ser man at det fantes omfattende utstyr i norske stormenn og sveiners eierskap, som må bety at de skulle kunne krige fra hesteryggen også på 1300-tallet. De militære strukturene med pansret rytteri må man dermed kunne hevde lå til rette for at det skulle ha vært et større omfang av borger i Norge. Det er derfor blitt lagt vekt på at stoppet i norsk utbygging av borger sammenlignet med Sverige også må kunne sees på bakgrunn av situasjonen rikene befant seg i, ikke utelukkende manglende økonomisk grunnlag og militære strukturer.

Man hadde i Norge i løpet av høymiddelalderen og inngangen til 1300-tallet sikret militær-politiske støttepunkt gjennom festningsverk rundt de viktigste områdene av riket. Slike borger var viktig til forsvar av landet mot inntrengere samt å sikre kontrollen over områder, og ikke minst befolkningen. Ut fra den sammenhengen må man kunne hevde at det norske behovet for borger til en viss grad var dekket. Med de maktstrukturene som utviklet seg i Norge må det også ha vært hensiktsmessig for unionsmonarken å kontrollere Norge med få riksborger. Riket var ikke særlig preget av indre krig og uro i perioden, i motsetning til Sverige. Den svenske borgbyggingen som eskalerte under kong Albrekt (d.y.) fra midten av 1360-tallet må sees i sammenheng med at de var viktige for det mecklenburgdominerte maktgrunnlaget som militær-politiske støttepunkt i forsvar mot den norske og danske kongemakten og indre konflikter. Samtidig viser oppkomsten av borger under folkungene i Sverige at den norske kongen Håkon 6. både hadde vilje, evne og ressurser til å reise borger under striden mot mecklenburgdynastiet. I den sammenhengen er det også viktig å poengtere at borgene som ble bygd i Sverige i perioden av både kong Håkon og kong Albrekt ikke nødvendigvis ikke var av god kvalitet. De kunne fjernes relativt raskt om man ikke så grunnlag for å opprettholde dem. Av de borgene som ble anlagt i perioden 1356-1388 skal det nesten bare ha vært en fjerdedel i bruk ut resten av middelalderen.

7.2 Skal Norge ha manglet militære tradisjoner til å opprettholde landbaserte styrker og følgende ikke kunne hevde seg i krig på land på 1300-tallet?

Den norske hærmakten gikk igjennom en utvikling fra slutten av 1200-tallet hvor man på 1300-tallet kan se en hærmakt som i stor grad ble utgjort av norske stormenn og deres sveiner. Det var i tråd med utviklingen ellers i Norden og Europa hvor kjernen i hærmaktene nesten utelukkende besto av det verdslige aristokratiet. Med det nevnte kravet til utstyr og at det må ha vært meningen at de skulle kunne krige til hest må hærreformen dermed sees som en forbedring av den norske hærmaktens landbaserte styrke. Norske stormenn og sveiner var ut fra de nye kravene kongemaktens elitestyrker slik hirden hadde vært tidligere. Selv om de i utgangspunktet var pliktig til å følge den norske kongen i strid har det vist seg å være en utfordring å stadfeste akkurat hvilke menn som fulgte i felttogene. Med utgangspunkt i bevarte og tapte diplomer samt noen islandske annaler og hendelser som blant annet kong Magnus Erikssons slag av væpnere til riddere i jula 1347, har det vært mulig å antyde hvilke norske stormenn og sveiner som deltok i de forskjellige konfliktene. På samme måte har det med

bevarte og tapte diplomer vært mulig å se indikasjoner på en gjentakende bruk av norske leidangsbønder i angrepskrig, på landjorda utenfor riksgrensen sammen med norske elitetropper. Dette til tross for at den norske leidangen nektet å delta i kong Magnus Erikssons krig mot Novgorod og bønder fra deler av Østlandet nektet å følge kong Håkon 6.s utbud i 1370, som må kunne sies var mer unntaket enn regelen.

Den norske kontingenten som fulgte Magnus Eriksson østover og som må ha tatt del i erobringen av Nöteborg på midten av 1300-tallet viste en norsk hærmakt som ikke var akterutseilt. Nederlaget ved Gata i 1365 kan på sin side heller ikke stå som en forklaring på noe norsk militær maktløshet, eller brukes for å si noe allment om utviklingen i perioden. Det må heller kunne sies å være et resultat av forsvarerens (den tysk-svenske siden) sterke posisjon og muligheter, snarere enn den norske hærmaktens manglende evner til å føre krig på land. Mobiliseringen av stormenn med sveiner og bønder til felttoget mot Stockholm i 1371 må sees på som en indikasjon på at man i samtiden oppfattet norsk hærmakt og stridsevne som i stand til å yte. De norske styrkenes angrep og herjinger i 1380 som et mulig strategisk tiltak hvor målet kan ha vært å påføre kong Albrekt økonomiske tap å redusere viljen eller muligheten til offensive aksjoner.

Det avgjørende slaget ved Åsle i 1389 er det slaget i perioden preget av mest usikkerheter. Det man vet er at dronning Margrete hadde rett til å kalle ut full leidang fra Norge, og at hun skal ha hatt en blanding mellom ryttere og fotsoldater i det Ersland og Petersen karakteriserer som en «skandinavisk hær». Som med Magnus Erikssons felttog mot øst kan man ved å undersøke diplomaterialet se om det fantes brev som ga indikasjoner på at noen stormenn ikke befant seg i Norge, og dermed at de kan ha deltatt i slaget ved Åsle. Ikke bare må man kunne regne med at norske stormenn med sveiner deltok ut fra situasjonen. De hadde som vi har sett sluttet mannsterkt opp under den norske kongemakten i en periode på over tjue år, men man finner heller ikke et eneste brev utstedt i Norge av sysselmenn fra det Munch betegner som «*syldige landskab*». Av dette må man rimeligvis kunne anta at norske stormenn fra disse områdene av Norge og muligens også andre deler av riket deltok i Margretes «skandinaviske hær». Dessuten påpeker Erslev at den beretningen som kommer slaget ved Åsle nærmest i tid forteller at Margrete sendte en hær av krigsfolk fra Danmark og Norge inn i Sverige, både til skips og til lands. Det ville vært pussig om nordmennene ikke støttet Margrete til krigen mot mecklenburgregimet. Nordmennene var jo de som hadde ført krig mot mecklenburgerne lengst. Det samme gjelder i stor grad for norske bønder. Margrete hadde rett til å kalle de ut. Selv om man ikke finner noe utbudsbrev må man på bakgrunn av krigens betydning kunne regne med at det har blitt sendt utbudsbrev til hele eller flere deler av Norge,

og at det har vært en oppslutning av bønder. Man har sett at det kan ha vært norske bønder under samtlige, om ikke alle krigerfølgene til den norske kongemakten i 1365, 1371, og 1380. Det til tross for at de i utgangspunktet ikke var pliktige til å følge den norske kongemakten i krig lenger enn til landsenden, Gøtaelv og skattlandene.

Vi har sett at nordmennene maktet å føre krig fra hesteryggen på 1200-tallet. Med utstyrskravet og utrustningen man finner på 1300-tallet er det rimelig at dette også gjaldt for denne perioden. Man må kunne hevde at norske stormenn med sveiner var en del av dronning Margretes rytterstyrke, det kan ikke ha vært slik at nordmennene var til fots ved siden av svenskene og danskene som var til hest. Den gjentatte norske deltakelsen man ser i Sverige må derfor kunne sees som et belegg for en norsk mobiliserings- og stridsevne til å føre krig på landjorda under siste halvdel av 1300-tallet.

Selv om denne undersøkelsen av norsk mobilisering og stridsevne på langt nær gir et helhetlig bilde av alle slagene i perioden og hvilke stormenn med sveiner som utgjorde hovedstyrkene, gir den et innblikk i en bred norsk deltakelse og evne til å ta del i den nordiske maktkampen på land. En interessant undersøkelse kunne vært å se nærmere på de involverte hærmaktene og sammenlignet mobiliseringen av tropper, samt omfanget av stridsutstyr i en komparativ studie. Videre ville det også vært interessant å sett den norske hærmakten lenger frem i tid, å undersøke den norske hærmaktens mobilisering og stridsevne under unionsstridene på 1400-tallet.

Jeg håper min undersøkelse likevel kan stå som et bidrag til en økt forståelse av norsk hærmaktapparat på 1300-tallet. For å sitere Opsahl; «*Selv om det finnes vitnesbyrd i kildematerialet om at kong Håkon hadde problemer med å mobilisere ressurser fra befolkningen til krigføring, maktet åpenbart riksstyret å stable på beina tilstrekkelig med mannskap og materiell til at den norske kongen kunne hevde seg militært i kampen mot mecklenburgdynastiet i Sverige*».²³⁵

²³⁵ Opsahl 1998a: 25

Bibliografi:

Kilder:

Diplomatarium Norvegicum I-XIX (DN) C.C. A. Lunge, C.R. Unger m.fl. (utg.), Christiania og Oslo 1849-1995

Diplomatarium Suecanum, Stockholm 1827-

Regesta Norvegica IV-VII (RN) Erik Gunnes m.fl. (utg), Kjeldeskriftfondet, 1979-1997

Eithun, B., Rindal, M., Ulset, T. (1994). *Den eldre gulatinglova*. Oslo: Riksarkivet

Imsen, S. (2000). *Hirdskråen – Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Etter AM 322 fol. Oslo: Riksarkivet

Keyser, R., Munch, P.A. (1849). *Norges Gamle Love – indtil 1387*. Bind 3. Christiania: Grøndahl

Robberstad, K. (1937). *Gulatinglovi*. Oslo: Samlaget

Storm, G. (1888/1977). *Islandske Annaler – indtil 1578*. Christiania: Grøndahl

Taranger, A. (1904) Norges gamle love. Anden række B.1, Statens lovgivning 1388-1447

Taranger, A. (1915). *Magnus Lagabøters Landslov*. Kristiania: Cammermeyers

Oppslagsverk:

Opsahl, Erik. (2009, 13. februar). «Orm Øysteinsson.» I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 11. april 2017 fra https://nbl.snl.no/Orm_%C3%98ysteinsson.

Litteratur:

Andersson, I. (1929). "«Folkresningen» i Sverige 1371". Scandia bd. 2 1929

Ayton, A. (1999). Arms, Armour, and Horses. I Keen, M. (Ed.). *Medieval Warfare*. (s. 186-208). New York: Oxford university press

Barðdal, H. (2016). [...] *hina høgri hond væþu at hæfa væl glæviu alaghe mæð fulltingiannde briostaflí: Chivalric Identification and Reality at the Court of Hákon IV 'hakonarson*. (Masteroppgave) School of history/Institute of Medieval studies, University of Leeds

Bjørge, N. (1995). Del I. «800-1536. Makt – og avmakt» i N. Bjørge, Ø. Rian & A. Kaartvedt, *Selvstendighet og Union – Fra middelalderen til 1905*. (s.17-132). Oslo: Universitetsforlaget

- Bull, E. (1920). *Leding: militær- og finansforfatning i Norge i ældre tid*. Kristiania: Steenske
- Bumke, J. (2000). *Courtly Culture, Literature and Society in the High Middle Ages*. (2.ed.) New York: Overlook Duckworth
- Blom, C. (1972). *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av Förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkröniketraditionen*. Lund: Carl Bloms boktryckeri
- Blom, Authén G. (1992). *Norge i union på 1300-tallet, Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1310-1380. Del II, det siste gammelnorske kongedømme 1350-1380*. Trondheim: Tapir Forlag
- Brøgger, A.W., Shetelig, H. (1950). *Vikingskipene: deres forgjenger og etterfølgere*. Oslo: Dreyer
- Christiansen, E. (1997). *The Northern Crusades*. London: Penguin Books
- Contamine, P. (1986). *War in the middle ages*. Oxford: Blackwell
- Crumlin-Pedersen, O.: "*Cog-kogge-kaag, træk af en frisisk skibstypes historie*". (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1965; s. 81-144). København: Ebbe Christoffersen & Co.
- Diesen, S. (2000). *Militær strategi: en innføring i maktens logikk*. (2.utg.). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Ersland, G.A., (1999). Del 1. «Fra viking til bondesoldat» i G.A. Ersland, S, Bjørlo, K.E. Eriksen & A. Moland, *Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar*. (s. 8-45). Oslo: Gyldendal undervisning i samarbeid med Forsvarets Overkommando Presse- og informasjonsavdelingen
- Ersland, G.A. (2000). Del 1. «Kongshird og leidangsbonde» i G.A. Ersland & T.H. Holm, *Norsk forsvarshistorie: Krigsmakt og kongemakt*, bind 1. (s. 13-119). Bergen: Eide Forlag
- Erslev, KR. (1937). *Historiske Afhandlinger, Første bind*. Den danske historiske forening. København: Foreningen
- Fagerland, T.E. (2002). *Krig og diplomati i nordisk middelalder: De internordiske konfliktene 1286 – 1319 i et nordisk og europeisk perspektiv*. Oslo: Forsvarsmuseet
- Fritz, B. (1973), *Hus, Land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434*. Del 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Grieg, S. (1934). *Skiftet etter Eirik Bukk på Finnen*. Oslo: Dybwad
- Hansen, L.I. (2014). The Successive Integration of Hålogaland and Finnmark into the Realm of the King of Norway. I Steinar Imsen (Ed.), *Rex Insularum. The King of Norway and his «skattlands» as a political system c.1260–c.1450*. (s. 347-370). Bergen: Fagbokforlaget.

- Harrison, D. (2005). *Gud vil det! Nordiska korsfarere under medeltiden*. Stockholm: Ordfront Förlag
- Helle, K. (1964). *Norge blir en stat: 1130-1319*. Bergen: Universitetsforlaget
- Imsen, S. (1977). «Mot et forent Norden» i Mykland, K. (Red.), *Norges Historie*, Bind 4. *Avfolkning og union, 1319-1448*. (s. 248-312). Oslo: Cappelen
- Imsen, S. (2002). *Noregs nedgang*, Oslo: Det norske samlaget
- Johnsen, O.A. (1923) *Finmarkens politiske historie: aktmæssig fremstillet*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II, Hist-Fil. Klasse ; 1922:3, Kristiania
- Lindkvist, T. (2001). "Crusades and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140-1500." i A. V. Murray (Red.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*. (s.119-132). Burlington: Ashgate
- Larsson, L.O. (1997). *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm: Rabén Prisma
- Lovén, C. (1996). *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. (Doktorgradsavhandling), Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, *Antikvariska serien* 40. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Lunden, K. (1976). *Norges Historie, Norge under Sværreätten*. bind 3. Oslo: Cappelen
- Marstrander, S. (1986). *De skjulte skipene: Tuneskipet, Gokstadskipet og Osebergskipet*. Oslo: Gyldendal
- Moseng, O.G. (2006). *Den flyktige pesten. Vilkårene for epidemier i Norge i seinmiddelalderen og tidlig nytid*. (Doktorgradsavhandling), Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo: Unipub
- Moseng, O.G., Opsahl, E., Pettersen, G.I., & Sandmo, E. (1999). *Norsk historie I - 750-1537*. Oslo: Universitetsforlaget
- Moseng, O.G., Opsahl, E., Pettersen, G.I., & Sandmo, E. (2007). *Norsk historie I - 750-1537*. 2.utg. Oslo: Universitetsforlaget
- Munch, P.A. (1862). *Det norske folks historie, Anden Hovedafdeling. Unionsperioden, første deel*. Christiania:
- Munch, P.A. (1863). *Det norske folks historie, Anden Hovedafdeling. Unionsperioden, anden deel*. Christiania
- Neergaard, A. (2001). *Rytterkrigere i Norsk Høymiddelalder*. (Hovedoppgave) Universitet i Oslo
- Opsahl, E. (1991). *Framveksten av herresvein-institusjonen og dens betydning for militærvæsen, maktforhold og sosial eliteutvikling i Norge ca. 1270-1390*. (Hovedoppgave) Universitetet i Oslo

Opsahl, E. (1995). Erik av Pommerns kroning og Norges rolle i dannelsen av Kalmarunionen. *Historisk Tidsskrift* bind 74, hefte 1,2,3,4. (s. 473-491). Oslo: Universitetsforlaget

Opsahl, E. (1998). Kalmarunionen – et dansk-svensk prosjekt med Norge på slep? Norges rolle i nordisk politikk 1319-1397. I K. Arstad (Red.), *Rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 2.-3. desember 1997*. (s.16-28). Oslo: Forsvarsmuseet

Opsahl, E. (1998). Hr. Jon Martinsson til Sørums – En svenske med suksess i Norge. I *årbok XIX, Middelalderen på Romerike*. (s. 191-214). Skedsmo: Romerike Historielag

Opsahl, E. (2003). Del I. «900-1537» i E. Opsahl & S. Sogner, *Norsk innvandringshistorie, I kongenes tid 900-1814*. Bind 1. (s. 23-223). Oslo: Pax Forlag

Opsahl, E. (2015). *Det norske militære apparatet i andre halvdel av 1300-tallet*. Upublisert manuskript. Institutt for historiske studier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Trondheim

Opsahl, E. (2015) Der Schottlandfeldzug 1263 – ein militärischer Weckruf? War das norwegische Militärwesen am Ende des Hochmittelalters ins Hintertreffen geraten? R. Oldach & T. Wegener Friis (Hrsg.), *Staat – Militär – Gesellschaft, Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag*. (s. 27-50). Griefswald

Opsahl, E. (2017) *Nordiske aristokraters lojalitet og identitet i konflikter i seinmiddelalderen – Våpenhvilen ved Edsviken 15. april og fredsavtalen i Stockholm 14. august 1371*. Upublisert manuskript. Institutt for historiske studier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Trondheim

Petersen, L. I. Ree (2011). «1319-1397, Kampen om hegemoniet i Norden – Fra Magnus til Margrete.» i P. E. Olsen (Red.), *Norges kriger – Fra Hafrsfjord til Afghanistan*. (s. 150-161). Oslo: Vega Forlag

Prestwich, M. (1996). *Armies and Warfare in the Middle Ages*. New Haven and London: Yale University Press

Rauch, G.V. (1928). Sveriges Livländska politik under konung Magnus II Eriksson (1319-1362). i S. Tunberg (Red.). *Historisk Tidsskrift, Svenska Historiska Föreningen*, 48. (s. 116-151).

Rogers, Clifford J. (1999). “The Age of the Hundred Years War.” i M. Keen (Ed.), *Medieval Warfare*. (s. 136-160). New York: Oxford University Press

Schreiner, J. (1952-53). *Hærmakt og riksstyre*. I norsk historisk tidsskrift, b36. (s. 99-139). Oslo: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri

Selnes, K. (1972). *Norge-Russland – Grannefolk gjennom tusen år*. Oslo: Universitetsforlaget

Strømme, A. (1995). *Norske testamenter og sjelegavebrev fra middelalderen. En undersøkelse av omfang og bruk*. (Hovedoppgave) A. Strømme: Trondheim

Thordeman, B. (1941). «Stridsdräkten under forntid och medeltid».i P. Nørlund (Red.), *Nordisk kultur XV:B : Dragt.* (s. 89-123). Stockholm: Bonnier

Verbruggen, J.F. (1997). *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Age.* Woodbridge: Boydell Press